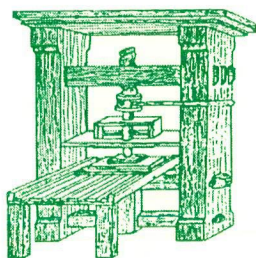

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A
MAGYAR TANSZÉK
FOLYÓIRATA

NYELVÉSZET, IRODALOM

4.
2003

ETO: 809.451.1+894.511

YU ISSN 0350 2430

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

**A MAGYAR TANSZÉK FOLYÓIRATA
2003. XXXV. évf. 4. sz. ÚJ FOLYAM IX. évf. 4. sz.**

2003.

4.

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA
PAPERS OF HUNGARIEN STUDIES

Az Újvidéki Egyetem
Bölcsész tudományi Kara
Magyar Tanszékének folyóirata

Megjelenik évente négy szám.

Kiadja a Magyar Tanszék
A Szerb Köztársaság Tudományügyi
és Technológiai Minisztériuma, valamint
az Illyés Közalapítvány támogatásával.

Felelős szerkesztő: Bányai János,
főszerkesztő: Gerold László,
szerkesztőbizottság: Bori Imre, Derék Pál (Bécs), Fazekas Tiborc
(Hamburg), Jankovics József (Budapest), Tuomo Lahdema (Jyväskylä),
Láncz Irén, Papp György és Utasi Csaba.

ETO-besorolás: Csáky S. Piroska
Angol fordítás: McConnell-Duff Márta

Szerkesztőség: BTK., Magyar Tanszék
21000 Újvidék/Novi Sad, Stevana Musića 24.,
tel.: (021) 458-673, e-mail: hungar@unsff.ns.ac.yu
Műszaki előkészítés: Csernik Előd, tel.: 064/14 10 272
VERZAL Nyomda, Újvidék, tel.: (021) 505-103
Készült 2004-ben 200 példányban

TARTALOM

NYELVÉSZET

CSORBA Béla: Szerb(horvát) és magyar nyelvű történelmi művek tulajdonnévhasználatának néhány kérdéséről II.	7
LÁNCZ Irén: A szándékok felismerésének szerepe a dialógusokban	17
MOLNÁR CSIKÓS László: Magyar és idegen szakszavak a mai nyelvhasználatban	33
RAJSLI Ilona: Attitűdváltás és nyelvjárásvesztés összefüggései a vajdasági magyar fiatalok nyelvhasználatában	43

IRODALOM

BENCE Erika: A rövid történet: a líra epikuma. (Brasnyó István prózája a hatvanas-hetvenes évek fordulópontján)	53
GEROLD László: A hatvanas évek prózakritikája	59
HARKAI VASS Éva: Az avantgárd diskurzus Tolnai Ottó költészetében	70
HÓZSA Éva: A Symposion kulturális kontextusa	77
UTASI Csaba: A múlt irodalmi felfedezése. (Történelmi regényeink a hetvenes évek első felében)	83

SADRŽAJ

LINGVISTIKA

Bela Čorba: Nekoliko pitanja vezanih za upotrebu vlastitih imenica u istorijskim delima na srpskom (hrvatskom) i mađarskom jeziku II	7
Iren LANC: Značaj prepoznavanja namera u dijalozima	17
Laslo MOLNAR ČIKOŠ: Mađarske i strane reči u savremenom govornom jeziku	33
Ilona RAJŠLI: Veza između menjanja stava o svom jeziku i izumiranja dijalekata u govoru mađarske omladine u Vojvodini	43

KNJIŽEVNOST

Erika BENCE: Kratka priča: epika lirike (Proza Ištvana Brašnjoa na prekretnici šezdesetih i sedamdesetih godina)	53
Laslo Gerold: Kritika proze šezdesetih godina	59
Eva HARKAI VAŠ: Avantgardni diskurs u poeziji Ota Tolnaja	70
Eva HOŽA: Kulturološki kontekst „Symposion”-a	77
Čaba UTAŠI: Književno otkriće prošlosti (Istorijski romani u prvoj polovini sedamdesetih godina)	83

CONTENTS

LINGUISTICS

CSORBA, Béla: On Some Aspects of the Usage of Proper Names in Historical Works in Serbian (and Croatian) and Hungarian II.	7
LÁNCZ, Irén: The Function of Recognizing Intentions in Dialogues	17
MOLNÁR CSIKÓS, László: Hungarian and Foreign Technical Terms	33
RAJSLI, Ilona: Correlation between Shifting Attitudes and the Loss of Dialect	43

LITERATURE

BENCE, Erika: The Short Story: The Epic Lyric	53
GEROLD, László: Criticism of the Sixties' Prose Works	59
HARKAI VASS, Éva: Avant-Garde Discourse in Ottó Tolnai's Poetry	70
HÓZSA, Éva: The Cultural Context of <i>Új Symposion</i>	77
UTASI, Csaba: Literary Unravelling of the Past (Our historical novels in the first half of the sixties)	83

CSORBA BÉLA

SZERB(HORVÁT) ÉS MAGYAR NYELVŰ TÖRTÉNELMI MŰVEK TULAJDONNÉV- HASZNÁLATÁNAK NÉHÁNY KÉRDÉSÉRŐL II.

Földrajzi nevek történelmi szövegkörnyezetben

Ágoston Mihály a földrajzi nevek írásmódjáról évekkel ezelőtt publikált kiváló összefoglaló munkájában találóan mutatott rá, hogy a földrajzi nevek világában általános jelenség a többnyelvűség. «Általában anyanyelvünkön gondolkodunk, tehát azokról a földrajzi objektumokról, fogalmakról is, melyek igen távol állnak tőlünk, s igyekszünk anyanyelvünkön meg is nevezni az egyedi fogalmakat. » (Ágoston Mihály: A földrajzi nevek írásmódja. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1984.) Mindebből következik, hogy nemcsak a szerb és horvát földrajzi neveknek van magyar változata, de a különféle világföldrajzi neveknek is kialakultak szerb(horvát) és magyar – s persze más nyelvű – párhuzamai. Mint tudjuk, a földrajzi nevek természeti, műveltségi és eseménynevek lehetnek, s a műveltségi neveken belül szokás megkülönböztetni a személynevekből és népnevekből származó neveket. A nevek egy része az idők során akár a felismerhetetlenségig is elhomályosulhat. A spontán, ösztönös névadást nagyjából XIX. században váltja fel a rendszeres, tudatos és egységes névadás koncepciója szerte Európában. (Kelet-Európában és a Balkánon, Magyarországot kivéve, e folyamat kitolódik a két világháború közötti évekre, összefüggésben a békediktátumok következményeként bekövetkezett nagyarányú határmódosításokkal. A Vajdaságban például egy 1922-es keltezésű belügyminiszteri rendelet fogja kialakítani azt a helynév-használati normát, amely főbb vonalaiban tkp. máig érvényes. Bármennyire is érdekes volna, szójegyzékemben mégsem ezen változások illusztrálására fektettem a hangsúlyt, hiszen azokat az utóbbi években több helység-név-azonosító szótárban is feldolgozták. Elsősorban arra törekedtem, hogy összegyűjtssem mindazon szerb(horvát) földrajzi neveket, amelyek gyakran előfordulnak történelmi szakmunkákban, és a kisebb-nagyobb formai eltérés miatt zavart okozhatnak mind a tudományos kommunikációban, mind az

oktatásban, mind pedig mindennapjaink szóhasználatban. A földrajzi nevek írásmódjának összetett kérdéskörével nem foglalkozom, meggyőződésem szerint – néhány mára már elavult példáját nem számítva – abban jól eligazítja az érdeklődőket Ágoston Mihály már idézett munkája.

Szójegyzék

Alžir = 1. Algéria (állam) 2. Algír (város)
Aljmaš = Bácsalmás
Angora = Ankara, Angora
Apatin = Apatin, Apáti (rég.)
Arača = Aracs, Arács (rég.)
Armenija = Örményország
Atena/Atina = Athén
Avala = Avala, Havalá (rég.)
Bakar = Bakar, Buccari (rég.)
Bački Monoštor = Monostorszeg
Bački Petrovac = Bácspetróc, Petróc
Bačko Petrovo Selo = Péterréve, Pecelló (népiesen)
Balaš-Đarmata = Balassagyarmat
Banat = Bánát, Bánság
Banatsko Arandjelovo = Oroszlámos
Bar = Bar, Antivari (rég.)
Baranjska Srpsko-Madžarska Republika = Baranyai Szerb-Magyar Köztársaság
Baranjsko-Bajska Republika = Baranya-Baja-i Köztársaság (ugyanaz, mint az előbbi)
Baškut = Vaskút
Batanja = Battonya
Batina = Kiskőszeg
Bavarska = Bajorország
Bečko Novo Mesto = Bécsújhely
Bela/Bijela gora = Fehérhegy (Csehországban)
Beli Kriš = Fehér-Körös
Beljak = Villach
Beneška Slovenija = Veneto olasz tartomány szlovénok lakta területei, bizonyára Velence szlovén nevéből (Benetke) továbbképezve
Beograd = Belgrád (régiesen: Nándorfehérvár, Bolgárfehérvár, Görögfehérvár)
Bikić = Bácsbokod
Biograd/Biograd na moru (rég.) = Tengerfehérvár (rég.)
Bitolj = Bitola

Bjelovar = Belovár, Bélavár (rég.)
Blatno jezero = Balaton
Blaž = Balázsfalva
Bogojevo = Gombos
Bohemska (rég.) = Csehország
Bojansko jezero (rég.) = Shkodrai-tó
Boka Kotorska = Kotori-öböl, Cattaro (rég.)
Bolman = Bolmány
Bordo = Bordeaux
Borodino = Borogyino
Bosfor/Bospor = Boszporusz
Bosna = Bosznia
Braničevo = Barancs
Brašova = Brassó
Brazil = Brazília
Brin = Brno, Brünn (rég.)
Brzi Kriš = Sebes-Körös
Budim = Buda
Caricin = Caricin (Volgográd, vagyis a volt Sztálingrád egykori elnevezése)
Carigrad = Isztambul
Carsko selo = Carszkoje Szelo
Celovec = Klagenfurt
Cilija = Celje, Cille (rég.)
Cipar = Ciprus
Cres = Cres, Cherso (rég.)
Crna Gora = Montenegró
Crni Kriš = Fekete-Körös
Čakovec = Csáktornya
Čakovci = Csákovác
Čelarevo = (Duna)cséb
Čurug = Csurog
Ćuprija = Ćuprija, Köprü (rég.)
Deliblato = Deliblát
Drač = Durresi, Durrazo (rég.)
Dražđani (rég.) = Drezda
Drezden = Drezda
Dobrovnik = Lendvavásárhely
Dubrovnik = Raguza (rég.), Dubrovnik
Duklja = Dioclea
Dunavska banovina = Dunai bánság
Đakovo = Diakovár

Đer (l. Janok) = Győr
 Đerdap = a Vaskapu-szoros
 Đurska županija = Győr vármegye
 Edirne = Drinápoly
 Egipat = Egyiptom
 Erdevik = Erdővég
 Evropa = Európa
 Falačka kneževina = Pfalzi választófejedelemség
 Ferisović (rég.) = Uroševac
 Filek = Fülek
 Filipini = Fülöp-szigetek
 Fruška gora = Fruška gora, Tarcal (régies)
 Galič = Halics
 Gang = Gangesz
 Golubovac = Galambóc
 Gorica = Gorizia, Görz (régies)
 Goričan = Muracsány
 Gorjan = Gara (falu az egykori Valkó vármegyében)
 Gradac = Grác
 Gradišće = Burgenland, Váralja
 Gradiška = Gradisca északkelet-olaszországi városka és környéke
 Grčka = Görögország
 Grecija (rég.) = Görögország
 Grgeteg = Görgeteg
 Herceg-Bosna = Hercegovina Horvátországhoz csatolt része a II. világhábo-
 rúban
 Hercegnovi = Hercegnovi, Castelnuovo (rég.)
 Herkulanej = Herculaneum
 Hlebno polje = Kenyérmező
 Hrvatska Bosanska = Horvát Bosznia (II. vil. háború)
 Hvar = Hvar, Lesina (rég.)
 Ilirik = Illyricum, az illirek lakta római tartomány
 Ilok = Újlak(rég.), Ilok
 Indija = India (állam)
 Indija = India (szerémségi település)
 Ipekska patrijaršija = ipeki patriarchátus
 Istra = Isztriai-félsziget
 Italija = Itália, Olaszország
 Jadran = Adria
 Jagodina (rég.) = ma: Svetožarevo, Jagodina (rég.)
 Jakin (rég.) = Ancona

Janok = Győr
 Jedren (l. Odrin) = Drinápoly
 Jegar = Eger
 Jegejsko more = Égei-tenger
 Jenopolje = Jenő (végvár)
 Jermenija = Örményország
 Jermenovci = Ürményháza
 Kafa = Kaffa (rég.), Feodoszija
 Kamen = Kő
 Kana = Cannae
 Kandija = 1. Kréta 2. Candia (rég.) 3. Iraklion
 Kaniža = (Nagy)Kanizsa
 Kanjiža = 1. (Magyar)Kanizsa 2. Nagykanizsa
 Kartaga/Kartagina = Karthágó
 Kavkaz = Kaukázus
 Kazan = Kazány
 Kipar = Ciprus
 Klini = Cluny
 Kneževac = Törökkanizsa
 Kolonj (rég.) = Köln
 Konavlje = Konavli
 Koprivnica = Kapronca
 Kosmet = Koszovó és Metohija tartomány szerb elnevezése az 1950-es
 évektől (mozaikszó)
 Korčula = Korčula, Curzola (rég.)
 Koruška = Karintia
 Kosovo polje = Rigómező
 Kotor = Kotor, Cattaro (rég.)
 Kovin = Keve, Kubin
 Krakov = Krakó
 Krašo-severinska banovina = Krassó-Szörény-i bánság
 Krf = Korfu
 Kriš = Körös (folyó)
 Krit = Kréta
 Krivi rog = Krivoj Rog
 Križevac/Križevci = Körös (horvátországi város, az egykori nemesi
 száborok helyszíne)
 Križevačka županija = Körös vármegye
 Krk = Krk, Veglia (rég.)
 Krš = Karszt
 Kulpin = Kölpény (Bácskában)

Kupinovo = Kölpény, Kölpényvár (Szerémségben)
Laba = Elba
Lajpcig (l. Lipsko) = Lipcse
Lavov = Lvov, Lviv (újabban), Lemberg (rég.)
Levant = Levante
Lionski zaliv = Oroszlán-öböl
Lipnica = Leibnitz
Lipova = Lippa
Lipsko (rég.) = Lipcse
Liptov = Liptó
Lug = Laskó
Mađarska/ Madžarska = Magyarország
Mačva = Mácsva, Macsó (rég.)
Mačvanska banovina = Macsói bánság
Makarija (rég.) = Ciprus
Mala Vlaška = Kis-Oláhsország, Olténia
Mali Nikopolj = Kisnikápoly
Martova Poljana = Mars-mező (Campus Martius) Rómában
Medvedgrad = Medvevár
Međumurje = Muraköz
Minhen (l. Monakov) = München
Mleci/Mljeci = Velence
Mlečanska republika = Velencei Köztársaság
Mletak/Mljetak = Velence
Mokrin = Homokrév
Monako = Monaco
Monakov (rég.) = München
Monošter/Monoštor = Szentgotthárd
Moravska = Morvaország
Moriš = Maros
Mramorno more = Márvány-tenger
Mukač (rég.) = Munkács
Mukačevo = Munkács
Nagorno-Karabahska Autonomna Oblast = Hegyi Karabah Autonóm Terület
Nemačko-rimsko Carstvo = Német-római Birodalom
Neogradska županija = Nógrád vármegye
Nikopolj = Nikápoly
Nil = Nilus
Nin = Nin, Nona (rég.)
Nizozemska = Németalföld, Hollandia
Nove Zamki = Érsekújvár
Novi Pazar = Novi Pazar, Novibazár (rég.)

Novi Sad = Újvidék
Novi Zrin = Újzrínyivár
Obala Bjelokosti (horv.) = Elefántcsontpart
Obala Slonovače = Elefántcsontpart
Odrin (rég.) = Drinápoly
Odžaci = Hódság
Oglej = Aquileia
Onogošt (rég.) = Nikšić
Opatija = Abbázia
Osijek = Eszék
Ostrogon = Esztergom (Nem azonos a balkáni Ostroggal! Tehát Sveti Vasil-
ije Ostroški nem fordítható „Esztergomi Szent Vazul”-nak!)

Pašićevo (rég.) = Ókér (l. Zmajevó)
Pariz = Párizs
Pečuj = Pécs
Peć = Ipek (rég.), Peć
Peterburg = (Szent)Pétervár
Peloponez = Pelopónniszosz, Peloponézosz (rég.)
Petrograd = (Szent)Pétervár
Petrovac = lásd Bački Petrovac
Petrovaradin = Pétervárad
Petrovgrad = Nagybecskerek szerb neve az 1930-as években
Petrovo Selo = lásd Bačko Petrovo Selo
Pomorišje = Marosmente
Potiska granica = Tiszai Határőrvidék
Povolška Bugarska = Volgai Bolgárország
Požun = Pozsony
Prag = Prága
Prekomurje = Murántúl
Primorska banovina = Tenger melléki bánság
Pruska = Poroszország
Pruska kraljevina = Porosz Királyság
Pšemišl = Przemyśl
Pula = Pola
Racki Kovin = Ráckeve
Rakoško polje = Rákosmezeje
Rankovićevo (elavult) = Kraljevo, Rankovićevo (az ötvenes években és a
hatvanas évek elején)
Raška = Rácország (régies), Raska
Rijeka = Fiume
Rim = Róma

Rimski šančevi = római sáncok (hatalmas kiterjedésű sáncrendszer Bács-
 kában)
 Rimski Šančevi = Vaskapu (település Újvidéktől 8 km-re északra, bizonyá-
 ra a középkori Vaskapu település helyén vagy annak közelében)
 Rod = Ródosz
 Rt dobre nade = Jóreménység foka
 SAD = USA
 Saksonska = Szászország
 Salamina = Szalamisz
 Sedmogradska = Erdély („Hétváros”)
 Semendria = Szendrő
 Sena = Szajna
 Senta = Zenta
 Sentandreja = Szentendre
 Senj = Zengg
 Severin = Szörény(vár) (ma: Turnu Severin)
 Severinska banovina = Szörényi bánság
 Severinski banat = Szörényi bánság
 Severna Mađarska = Felvidék, Felső-Magyarország
 Severno Srednjogorje = Északi Középhegység
 Sibir = Szeben
 Sibir = Szibéria
 Siget = Szigetvár
 Sikuljska = Székelyföld
 Skadar = Shkodra, Scutari (rég.)
 Skadarsko jezero = Shkodrai-tó
 Skoplje = Szkopje, Üszküb (régies)
 Slanik = Szolnok
 Slankamen = Zalánkemén
 Slavonija = Szlavónia, Tótország (rég.)
 Smederevo = Szendrő
 Soča = Isonzó
 Solun = Szaloniki, Thesszaloniki
 Sombor = Zombor, Czoborszentmihály (rég.)
 Spiška = Szepesség
 Split = Spalato (régies), Split
 Srbobran = Szenttamás
 Srem = Szerémség
 Srpska vojvodina i Temiška banovina = Szerb vajdaság és Temesi bánság
 Starija Mađarska = Magna Hungaria
 Sto(l)ni Beograd = Székesfehérvár

Stonobeogradska županija = Fejér megye
 Subotica = Szabadka
 Suza = Susa
 Sveta Gora = Athosz-hegy (Szent Hegy)
 Sveta Stolica = Szentszék, Vatikán
 Sveto rimsko carstvo = Szent Római Birodalom
 Svileni put = Selyemút
 Šabac = Sabác, Szabács (rég.)
 Šajkaška = Sajkás-vidék, Sajkás vagy Csajkás kerület (rég.)
 Šimeđ (rég.) = Somogy
 Šimeška županija = Somogy vármegye
 Šlezka = Szilézia
 Štajerska = Stájerország
 Švajcarska/Švicarska = Svájc
 Tamiš = Temes (folyó)
 Temeš = Tömös (hágó)
 Temišvar = Temesvár
 Tiber = Tiberis
 Trebinje = Travunia (rég.)
 Treće Carstvo = Harmadik Birodalom
 Trogir = Trogir, Trau (rég.)
 Trojedna Kraljevina = Háromegy Királyság (értsd: Horvát-Dalmát-Szlavón Királyság)
 Trojednica = Háromegy Királyság
 Trst = Trieszt
 Tržič = Monfalcone
 Tunis = 1. Tunézia (állam) 2. Tunisz (város)
 Turnu Severin = Turnu Severin, Szörény(vár) (rég.)
 Tuzla = Tuzla, Só (rég.)
 Ugarska = Magyarország (tkp. a történelmi Nagy-Magyarország)
 Usurska banovina = Ozorai bánság
 Valpovo = Valpó
 Varaždin = Varasd
 Vavilon = Babilon
 Veles = Velesz (Macedóniában), Köprülű (rég.)
 Veliki Sveti Nikola = Nagyszentmiklós
 Veliki Varadin = Nagyvárad
 Venecija = Velence
 Vidin = Vidin, Bodony (rég.)
 Vizantija = Bizánc
 Vladimir = Lodomér, Lodoméria

Vlaška = Oláhország
Vlaška nizija = Román-alföld, Havasalföld (rég.)
Vltava = Moldva (folyó)
Vojvodina = Vajdaság
Vratislava (rég.) = Boroszló (l. Vroclav)
Vrbas = 1. Orbász (történelmi boszniai vidék) 2. Vrbas (boszniai folyó)
3. Verbász (bácskai település), Orbászpaltája (rég.)
Vroclav = Wroclav, Boroszló (rég.)
Vršac = Versec
Vukovar = Vukovár, Valkóvár (rég.)
Zadar = Zadar, Zára (rég.)
Zarandska županija = Zaránd vármegye
Zemun = Zemlyén (régies), Zimony
Zlatica = Aranka
Zlatna obala = Aranypart
Zlatni rog = Aranyszarv
Zmajevo = Ókér (l. Pašićevo)
Zmajevac = Vörösmart
Zrenjanin = Nagybecskerek
Žabalj = Zsablja
Železno = Kismarton (Eisenstadt)
Željezna županija = Vas vármegye
Ženeva = Genf
Žrnov = Sarnó/Zsarnó (középkori vár az Avalán)

LÁNCZ IRÉN

A SZÁNDÉKOK FELISMERÉSÉNEK SZEREPE A DIALÓGUSOKBAN

A megértés lényege az egyik értelmezés szerint az, hogy rekonstruáljuk a beszédpartner közlési szándékait. Mert aki mond valakinek valamit, azt valamilyen szándékkal teszi, és ezt a szándékot a hallgatónak fel kell ismernie.

A dolgozatban Gion Nándor regényeiből és elbeszéléseiből válogatott dialógusokat elemzem abból a szempontból, hogy a beszélgetésben résztvevők milyen szándékkal szólalnak meg, ezt a szándékukat felismeri-e a beszédpartner, és miként reagál rá. Gion műveire azért esett a választásom, mert Gion dialógusai életszerűek, és akár a mindennapi élet szituációiban is elhangozhatnának, s így alkalmasaknak találtam őket arra, hogy a szándékkal és a vele összefüggésben levő egyéb, a dialógusok szerveződésével kapcsolatos kérdéseket körüljárjam.

Gion dialógusairól az irodalomtörténész is tett észrevételeket. Bori Imre írta a *Testvérem, Joáb* c. regénnyel kapcsolatban: „Nem véletlen tehát az sem, hogy éppen a Mária-jelentek készültek szinte csaknem teljes egészükben dialógusteknikával, s éppen ezek mutatják a lehető legtisztábban Gion »beszélgető módszerének« látszólagos puritánsága, nyers egyszerűsége mögött megbúvó spontán költőiséget is, a banális mondatok a maguk hétköznapiságában tartalmassá válnak, s hirdetik, hogy tulajdonképpen egészen bonyolult és tragikus viszonyokról van szó. A lány szempontjából a monomániás meggyőzésvágyat, a fiú mind kényszeredettebb feleleteinek pedig a terhesség és idegesítővé vált viszony felszámolásának az óhaját, a tisztaságnak és a szeretetnek a terhét – az ismétlésvariációk elmozdulásának segítségével” (Bori Imre: Megkéssett sirató. Gion Nándor idézése. *Híd*, 2003. 3–4. sz. 313.).

Az elemzés szempontjainak kialakításánál az elméleti alap Searle beszédaktus-elmélete, Grice implikációs-elmélete meg Sperber és Wilson relevancia-elmélete volt. (Vö. A szándék és a szándék tulajdonítás a nyelvi kommunikációban. *HK*. 2003/1.) Figyelembe vettem a kérdő mondat pragmatikájával kapcsolatos megállapításokat is, valamint néhány dialógus esetében azt is, hogy milyen szerepük van különböző nyelvi elemeknek a szándék felismertetésében.

A következő kérdésre keressük a választ: a) mi a megszólaló szándéka a megnyilatkozással, b) milyen illokúciós és perlokúciós hatása van a megnyilatkozásnak, c) felismerte-e a hallgató beszédpartnere illokúciós és perlokúciós szándékát, azaz sikeres-e a kommunikációs aktus.

Grice elmélete szerint a beszélőnek megnyilatkozásával szándékában áll:

1. valamilyen hatást kiváltani a hallgatóban,
2. hogy a hallgató (1) szándékát felismerje,
3. hogy (2) szándékának megvalósítása szerepet játsszon (1) szándéka megvalósításában.

Searle szerint a kiváltani szándékolt hatások kizárólag perlokúciósak, viszont az elsődleges hatás a kommunikációban az, hogy a hallgató felismeri a megnyilatkozás illokúciós erejét, azaz megérti a megnyilatkozást. Ezen túl nem vagy csak nehezen lehet másmilyen szándékot megjelölni. Ha valamit állítunk, szándékunkban áll, hogy a hallgató el is higgye, amit állítunk.

A szándékkal kapcsolatos kérdések persze ennél bonyolultabbak, ami abból is látszik, hogy többféleképpen értelmezhetők. És arról sem feledkezhettünk meg, hogy szándék nélkül is állíthatunk valamit.

A szándék és szándékfelismerés értelmezéseiből azt szűrhetjük ki, hogy meg kell különböztetnünk a beszédaktusok illokúciós és perlokúciós aspektusát. Az illokúciós aktust az jellemzi, hogy a beszélőnek szándékában áll illokúciós hatást kiváltani, és szándéka, hogy ezt a hallgató felismerje. A perlokúciós aktus jellemzője pedig az, hogy a beszélőnek szándékában áll olyan hatást kiváltani, hogy a hallgató higgye el azt, amit a beszélő közölni szándékolt, és viselkedjen úgy, ahogy a beszélő szándékolta, és hogy ezt a szándékát a hallgató felismerje.

A szándék pontos meghatározása sohasem könnyű. A szépirodalmi szövegek esetében csak arra alapozhatunk, ami a szövegben van. Nem áll módunkban rákérdezni a szándékra. A szándékolt jelentésre következtetnünk kell (a mindennapi dialógusaink értelmezésekor is), ezt pedig úgy tesszük, hogy ismert információkból vezetünk le új információkat. A relevanciaelmélet szerint a szóbeli megértés *mindig* konkrét következtetések levonásával jár. (A kapott információk alapján és tudásunk alapján persze triviális következtetések is levonhatók.) Vagyis mit tesz a hallgató? Igyekszik megtalálni az egyetlen értelmezést, a szándékolt értelmezést, azt, amelyről feltételezi, hogy éppen az volt az, amelyet a beszélő közölni szándékozott. És a beszélő is azt a proposíciót próbálja kifejezni, ami a hallgató számára a legrelevánsabb. Ha a következtetés levonásához hiányzik a szükséges alap-tétel, a hallgató pótolni tudja (enciklopedikus) ismeretei alapján, vagy pedig ha így nem boldogul, kiegészítést kér. Ezt megtehetjük a mindennapi társalgásaink során, a szépirodalmi szövegek értelmezésekor azonban nem. De nem is biztos, hogy a beszélő megbízható forrás. Tehát bízunk csak meg a

saját értelmezésünkben, főleg akkor, ha szépirodalmat olvasunk, mert egyik „olvasat” sem jobb a másiknál.

A szépirodalmi szövegeknek viszont vannak olyan szöveghelyei, amelyek eligazíthatnak bennünket. Például az idéző mondatokban és az elbeszélő részekben előforduló információk, melyek a megnyilatkozások elhangzásának módjáról szólnak. Meg azok a szövegrészek, melyekből kiderül, miként viselkedik beszédpartner a hallottak után.

Néhány idézet igen terjedelmes, mert véleményem szerint ekkora szövegterjedelmek szemléltetik a beszélgetésben résztvevők egymáshoz való viszonyát és reagálásukat a partner megnyilatkozására. Az elemzéskor nemcsak egy-egy mondat hatására figyeltem, az egész idézett szövegrészre.

(1)

– Figyelj csak! Hétkor eloltják a villanyt, mindenki elmegy, csak mi ketten maradunk bent. Akkor már csak a kasszát kell kirámolni. Egyszerű, nem?

– Egyáltalán nem egyszerű – mondtam. – Hogy a fenébe fogjuk kinyitni a kasszát? Nem kertkapu az: ezeregy zár van rajta.

– Összevissza beszélsz – mondta dühösen Margith Jani. – Honnan veszed azt, hogy ezeregy zár van rajta?

– Hát az a kerék, meg az a kar... Láttam én azt a kasszát már éppen elégszer.

– Én is láttam. És azt láttam, amikor kinyitották. Az a kerék meg az a kar semmi más, csak egyszerű kilincs. Egyetlenegy zár van rajta, egy közönséges wertheimzár. A kulcsot is láttam. Olyan, mint egy kapukulcs, csakhogy wertheim... Szóval olyan recés a tolla.

– Nem hiszem – mondtam. – Nem hiszem, hogy ilyen nagy, dög kasszának csak egyetlen zára volna.

– Összevissza beszélsz – mondta Margith Jani. – Nem is nézted meg soha rendesen azt a kasszát, de azért beszélsz. Mondom, hogy csak egy zár van rajta, és csak egyetlen kulcsa van.

– Hát jó – mondtam, bár még mindig kételkedtem a dologban. – Tegyük fel, hogy tényleg csak egyetlen zára van a kasszának. Hogy szerezzük meg ennek az egyetlen zárnak a kulcsát?

– Van tíz kulcsom. A bátyám csinált nekem tíz wertheimkulcsot.

[Tovább bizonygatja, hogy közönséges zárról van szó, és az egyik kulcs biztosan nyitja.]

– Rendben van – hagytam rá, mert láttam, hogy már nagyon ideges. – Tegyük fel, hogy sikerül kinyitnunk a kasszát, és kirámoljuk a pénzt. De mit csinálunk utána? Az ablakon rács van. Hogy jövünk ki? Ezt is kitervezted?

– Persze hogy kiterveztem. [Következik a terv további része.]

– Igen, tényleg egyszerű – mondtam. – Ezt tényleg jól kitervezted.

– Na látod – mondta diadalmasan Margith Jani. – Nem lesz itt semmi baj. Ha én egyszer kitervezek valamit, ott nem lehet semmi baj.

Lassanként el is hittem neki. Egyre jobban tetszett ez a postarablás... (P. 10–12.)

– (...) Most menjünk innen, aztán majd még alaposan megdumáljuk a dolgot.
 – Mit akarsz te még megdumálni? – nézett rám csodálkozva Margith Jani.
 – Hát ezt az egész izét. A postarablást. Meg mindent.
 Rám nézett, és most megint olyan furcsán csillogtak a szemei.
 – Ne beszélj itt nekem összevissza – mondta fenyegetően. – Megdumáltunk mi már mindent. Este fél hétkor legyél itt a parkban! (P. 16.)

– Ne kezdj el megint nyavalyogni !
 – Nem nyavalygok.
 – Nem a fenét. Amióta bejöttünk, folyton csak nyavalyogsz.
 – Nem nyavalygok – erősködtem, holott tudtam, egy kicsit igaza van. – Egyszerűen csak szeretek mindent pontosan kitervezni.
 – Kiterveztem én mindent pontosan.
 – Egy frászt terveztl ki mindent. Azt sem tervezted ki, hogy mit csinálunk majd a pénzzel.
 – A pénzzel?– meredt rám Margith Jani, és mindjárt láttam az arcán, hogy ezt tényleg nem tervezte ki.
 – Igen a pénzzel – mondtam diadalmasan. Kiraboljuk a kasszát, közben egy szót sem beszélünk arról, hogy mit csinálunk a pénzzel. Nem szeretem az ilyesmit. (P. 25.)

Három részlet ez a *Postarablók* c. ifjúsági regényből, amelyből láthatjuk, hogy az elsőként megszólaló, Margith Jani (a továbbiakban A) miként akarja meggyőzni az első személyű elbeszélőt (a továbbiakban B-t) arról, hogy mindent kitervelt, mindent alaposan átgondolt. B felismeri ugyan ezt a szándékot, de kétségbe vonja a terv kivitelezhetőségét, s így A kénytelen további tényeket felsorakoztatni igazának bizonyítására. De B továbbra sem tartja meggyőzőnek a felsoroltakat, nem hiszi el, amit társa mond, továbbra is kételkedik abban, és nem fogadja el elégséges bizonyítékként. A kételkedés viszont nem tetszik A-nak, ezért mondja többször is, hogy B összevissza beszél. Már-már úgy tűnik, B beadja derekát, a *hát, jó* jelzi ezt, de még mindig kételkedik, nem hisz A-nak. Ez az idéző mondatból derül ki („bár még mindig kételkedtem a dologban”). Az első benyomásunk az, hogy A elérte a kívánt hatást, mivel B feltételesen rábólint a hallottakra, de a továbbiakban újabb és újabb kétségeit mondja el. A-t sértik az őt nem támogató kijelentések és kérdések, az egyet nem értés, mert ő határozott, biztos a dolgában. Vagy legalábbis ezt szeretné elhiteni B-vél.

B-nek negatív értékelése van A pozitív homlokzatával szemben. A azt akarja elérni, hogy vezérszerepe megmaradjon. Olyan hangon szól, amiből kiderül, hogy nagyra tartja magát. Ezt felismert B is, de nem fogadja el A vezető szerepét. A mindent megtesz annak érdekében, hogy a magáról alkotott és az ő számára megfelelő képet megtartsa B-ben. Ennek érdekében sorakoztatja fel érveit. Egyetértésre azonban nem jutnak. A ekkor – ismét a másik tudomására hozva felette állását –, nyílt felszólításhoz folyamodik.

Így éri el maximális hatékonyságot, azaz hogy fenyegetően felszólít, ami parancsként is értelmezhető B szempontjából. Határozottsága tehát fokozottan érvényre jut, s egyúttal megóvja fenyegetett homlokzatát is. De csak egy időre, mert B védve saját homlokzatát, tovább akadékoskodik, egészen addig, míg majdnem az ő szándéka győzedelmeskedik, azaz hogy „legyőzi” ellenfelét. De A nem hagyja magát. Fölényét megtartandó, diadalmasan szól („Ha én egyszer kitervezek valamit, ott nem lesz semmi baj.”). De itt még nincs vége a dialógusnak. A harmadik részletben A lekicsinylően szól társához, és azzal, hogy nyavalygásnak nevezi újabb reagálását, meg is sértheti ezzel, ám B nem sértődik meg, tudja, hogy tényleg nyavalyog. De maradt még egy aduja, ez pedig az, hogy mit fognak csinálni a megszerzett pénzzel. „Nem szeretem az ilyesmit” – mondja, amivel kifejezi, hogy A a végén mégsem hiszi el, amit B mondott. S kifejezi azt is, hogy a végén ő érte el szándékát, azt, hogy vele nem lehet így bánni, neki is vannak elképzelései, meglátásai.

Gion hősei sokszor ellentmondanak egymásnak. Közben vagy érvelnek, vagy nem, és ha nem, akkor kis szócsata alakul ki közöttük.

Mint például a két öreg között az *Ezen az oldalon* c. novelláskötet *Öregemberek* c. novellájában.

(2)

Az öreg Madzsgáj leült Szent János mellé, megfogta a vadkacsa egyik szárnyát, felemelte a földről, megnézte egészen közélről, és azt mondta:

– Ügyesen megfojtotta. Azért szeretem a macskákat, mert olyan ügyesek.

– Én nem szeretem őket – mondta Szent János. – Ezt is megpróbáltam elzavarni, de nem tágít, ül ott az ajtó előtt, és nem tágít. Nem tudom, mit csináljak vele.

– Én szeretem a macskákat – mondta az öreg Madzsgáj. – Mindig tiszták és szépek. És ügyesek is nagyon.

– Én nem szeretem őket – mondta Szent János. – Megbízhatatlanok. A kutyákat jobban szeretem, mert azok hűségesek.

– Menj a francba a kutyáiddal – mondta Szent János. – Utálom a kutyákat.

Agyon kellene verni minden kutyát.

– Én szeretem őket, mert hűségesek – mondta Szent János. – A macskák megbízhatatlanok. Tényleg nem tudom, mit csináljak ezzel a sovány, szürke macskával.

– Engedd be a házba – mondta az öreg Madzsgáj.

– Hullik a szőre – mondta Szent János –, alighanem rühes.

– Akkor is engedd be a házba – mondta az öreg Madzsgáj. Még ha hullik is a szőre, akkor is megérdemli, hogy beengedd a házba.

– Nem tudom – mondta tanácstalanul Szent János. – Nem tudom még, hogy mit fogok vele csinálni.

– Be kell engedni – erőlködött egyre hevesebben az öreg Madzsgáj. – Engedd be a házba, és adjál neki enni.

– Nem tudom – mondta kedvetlenül Szent János. – Majd még meglátom. (E. 116–17.)

A két öreg ellentmond egymásnak. Megpróbálják meggyőzni egymást, de ez sikertelen próbálkozás marad, mert tapasztalataik különböznek. Mindketten általános megállapításokat tesznek az állatokkal kapcsolatban, de hiedelmeik nem közelednek egymáshoz. Amikor az egyik kifogy az érvekből, tehetetlenségében elküldi a francba a másikat. Bár ebben a dialógusban is van egy pillanat, amikor úgy látszik, az egyik öreg elérte célját, mert a másik elbizonytalanodik, de a történetből kiderül, ő sem hagyta meggyőzni magát (felakasztotta a macskát).

Mindkettőjük homlokzata veszélyeztetve volt, mert egyetértésre egyikük sem törekedett. Mindketten a végsőkéig bizonyítják igazukat, de mivel hiedelmeik eltérőek, változást csak a felszólítás eredményez, amelyből jó szándék olvasható ki. Aki felszólít, szeretné, ha a másik támogatón nyilatkozna, de csak annyit ér el, hogy elbizonytalanítja. A lényeg az, hogy nem hagyja figyelmen kívül a másik szándékát.

Az egyet nem értés példája a következő idézet is:

(3)

– Hülye volt – mondta Török Ádám. – Hülye történeteket játszott el az ujjával, és vigyorgott, mint egy félkegyelmű.

– Boldog volt – mondta Gallai István. – Szép történeteket játszott el az ujjával.

– Egyszerűen hülye volt.

– Boldog volt.

– Hülye volt, akárcsak te a Virágos Katonáddal. Nem csodálkoztam volna, ha téged is a folyóba fullaszt egy ronda kan disznó. De neked csak a könyöködöt lőték szét. A hülyéknek néha szerencséjük van.

– Nem én akartam a Kálváriára menni – mondta Gallai István dühösen. – Nem én tapogattam a fekete Krisztust.

– Ez egészen más – mondta Török Ádám. – Meg akartam nézni magamnak a fekete Krisztust, mert néha megjelenik álomban. De én sohasem álmodoztam nyitott szemmel, mint valami félkegyelmű.

– Már megint veszekszünk – mondta Gallai István.

– Veszekszünk, mint a gyerekek. Mintha nem is a fekete Krisztus miatt mentünk volna a Kálváriára, hanem azért, hogy veszekedjünk.

Török Ádám nem válaszolt. (L. 376.)

A dialógusban résztvevő két férfinak eltérő véleménye van a harmadik személyről. Török Ádám minősíti, de Gallai István nem ért egyet a minősí-

téssel, ő másként vélekedik. Szándékuk világos egymás számára, de ők sem jutnak megegyezésre, hiába sorolják egymásnak a bizonyítékokat. A második szomszédsági pár igazi „szájalás”, érvek nélkül („Egyszerűen hülye volt.” „Boldog volt.”) Viszont mind a ketten felismerik, hogy hova vezetett a nézeteltérés.

A beszélőnek szándékában állhat az is, hogy komolyan vegyék és elhiggyék, amit mond. Nem ez történik a következő párbeszédben:

(4)

- Te is jössz – mondta Kordován. – Együtt fogunk elmenni.
- Ezt nem mondod komolyan.
- De komolyan mondom. Amint leveszik a gipszet a lábamról, elmegyünk innen.
- Nem hiszem. Ez nem lehet igaz.
- De igaz. Szeretlek, és magammal viszlek, majd meglátod.

(...)

- Tényleg magaddal viszel? – kérdezte.
- Magammal viszlek. Majd meglátod, hogy magammal viszlek.
- Istenem, ezt igazán nem hittem volna – mondta az asszony.

(...)

- Tényleg magaddal vinnél?
- Magammal viszlek.
- Istenem, nem hittem volna. Sohasem mondtad ezt nekem.
- Most mondom. Magammal foglak vinni.

(...)

- Szeretted a fákat? – kérdezte az asszony.
- Tessék?
- Szeretted a fákat?

Kordován vállat vont.

- Nem tudom. Lehet, hogy szeretem őket. Miért kérdezed?
- Én nagyon szeretem a fákat. [Elmeséli, miért.]
- Miért meséled ezt nekem?
- Nem tudom. Talán azért, mert akkor boldog voltam. És nagyon-nagyon fiatal.

Meg az apám vezetett moziba.

A nő felismeri a férfi szándékát, de nem hisz neki. Mindketten szűkszávuak, megsértik a mennyiségi maximát. Egyikük sem mondja el, miből következtethet kimondott szándékára a másik: a férfi csak a harmadik megszólalásakor mondja meg, hogy miért vinné magával a nőt. Azt nem tudjuk meg a párbeszédből, hogy miért kételkedett a nő a férfi szavainak komolyságában.

A fákról szóló részből az derül ki, hogy a megszólalónak nincs is mindig világos elképzelése, célja. De akkor miért kérdezte a nő, hogy szereti-e Kordován a fákat? Talán azért, hogy ne akadjon el a kínessá vált beszélge-

tés. Azaz ahhoz a maximához tartotta magát, hogy „beszélj!”. Az ismétlés szerepét is példázza a mondottak megerősítésében a fenti idézet.

Az szöveg így folytatódik:

- Ne menj el – mondta halkan.
- Elmegyek – mondta Kordován. – Elmegyünk mind a ketten.
- Ne menjél el.
- Mi bajod van? – kérdezte idegesen Kordován. – Hiszen te is velem jössz.
- Nem megyek veled.

Kordován eltolta magától az asszonyt, és felállt. Most fentről, egészen magasról nézte.

- Nem jössz velem?
- Nem mehetek. [Még kétszer megismétli, hogy nem mehet el: Nem mehetek el. Nem mehetek veled.]

(E. Tizenhét dobás. 65–68.)

Továbbra is szükséztűk a beszélgetők, s mivel a férfi nem érti, miért így reagál a nő, kiegészítést kér. A válaszból megérti, hogy nincs minden rendben, de nem folytatja a meggyőzést, lemond szándéka megvalósításáról, s felállva fokozza fölényét. A nő pedig kitart elhatározása mellett, s ennek hangsúlyozottan kifejezést is ad megnyilatkozása többszöri megismétlésével.

(5)

- Ezzel a késsel szúrtam le Bogyót – közölte halkan. (...)
- Józsikám, miket beszélsz? – hüledezett a vizsgálóbíró.
- Megöltem Bogyót.
- De hát miért?
- Gyakran veregette a vállam.
- Ezért?
- Nem szeretem, ha veregetik a vállamat. (B. 24.)

Gyakran előfordul, mint a *Börtönről álmodom mostanában* c. regényből vett idézetben is, hogy a beszélgetőtárs nem hiszi, gyanakodva hallgatja a megszólalót. Ezért hüledezik a vizsgálóbíró, ezért kérdezi a fiút, hogy miért ölt. A harmadik kérdése, az „Ezért?” pedig a felelet szokatlanságából adódik. A kételkedés ebből fakad, ugyanis a válasz az *ezért*-re „kilóg a sorból”, ezért nem szoktak ölni. Nem véletlen tehát, hogy a vizsgálóbíró nem tartja relevánsnak a választ. A válaszadó azonban kitart saját normája mellett.

(6)

Az autóbuszban szólalt csak meg Istenfélő Dániel:

- Józsi a börtönben fog meghalni.
- Bogyó szabadlábon halt meg – mondtam. – Neki szerencséje volt.
- Szegény Bogyó! – mondta erre Dániel.
- Szegény Józsi! – mondtam. (B. 25.)

Ebben a példában rejtve marad a nézeteltérés. A beszélgetőtársak a saját véleményüket mondják anélkül, hogy meg akarnák győzni egymást igazságukról. Az első szomszédsági pár mondatai mintegy kiegészítik egymást. A másodikban mindketten kifejezik együttérzésüket, de nem ugyanarra a személyre vonatkozóan.

A következő rész is ugyanabból a regényből való. A gyanakvás itt is jelen van, és megfigyelhetjük benne az implikált jelentést is:

(7)

- Telefonálnunk kell a mentőknek – mondta a Gróf.
- Miért? – kérdeztem gyanakodva.
- A Bárót megkéselték.
- Hol?
- Itt a közelben.
- Nem hiszem.
- Nálunk is van kés – mondta a Gróf fenyegetően.
- Hát jó – mondtam. – Telefonálj, és tűnjetek innen. (B. 30.)

A fenyegetően elhangzott mondat implikált jelentését és a rejtetten kimondott szándékot felismeri az első személyű beszélő, ezért mondja azt, *hát jó*. De ha nem állna az idéző mondatban a *fenyegetően*, akkor is érthető lenne a közlés, akkor is kiolvasható lenne belőle a fenyegetés. A gróf következtetésekkel juthatott el a *Nálunk is van kés* mondat értelmezéséig. Aki kést hord magánál, használhatja is, ha veszekedésre kerül sor. Akik miatt a mentőket kell hívni, azoknál is volt kés, és megkéselték a Bárót. Mivel ő (azaz a Gróf) először nem úgy reagált, ahogy várták tőle, őt is megkéselhették. Ezért engedi meg, hogy telefonáljanak.

(8)

- Átok van azon az őrházon – mondta Szlinák Mihály.
- Nincs rajta átok – legyintett a Sheriff. – Kalmár Gyuri évekig vígan élt ott.
- Aztán elütötte egy teherautó – mondtam.
- Én nem félek a teherautótól – mondta a Sheriff. – Meg az átoktól sem félek.
- Nem adom a szamarat – jelentette ki határozottan Szlinák Mihály.
- Hát jó – mondta a Sheriff, és elindult visszafelé az utcán. (A. Ma éjjel... 24.)

Az első megszólaló (A) a saját hiedelmeiből kiindulva figyelmezteti beszélgetőtársát (B), ezt a szándékát a partner meg is érti, de nem ért vele egyet. A számára világos, hogy B megértette, mit akart mondani, és azt is látja, hogy nem ért el semmit. Ezért a következő megszólalásakor egy tény közöl, de B megértve a megnyilatkozással közölt szándékot (őt is elűtheti egy teherautó, őt is elérheti az átok), ismét úgy reagál, mint reagált az előbbi megszólalásra. Harmadik megszólalásakor A mondatának tartalma következhetett a beszélgetés előző részéből (ha nem hallgatsz rám, ha nem hiszel nekem, ne várj tőlem semmit), ezt B tudomásul veszi.

(9)

Nem sikerült meggyőzőnöm, uram? Kár. Pedig higgye el, igazam van, nem érdekes. Meg aztán, ezzel az életlen késsel amúgy se tudná felvágni az ereit. Manapság a vendéglőben nem adnak éles kést az ember kezébe. Ha valaki fel akarja vágni az ereit, csinálja azt otthon, egy zsilettel a fürdőkádban, vagy mit tudom én. Szóval tegye le azt a vacak kést, a pincér is néz már bennünket. Hogy már gyermekkorában is? Gyermekkorában! A gyermekkoromról én is mesélhetnék sok mindent. Ha úgy akarnám, csupa szomorú dolgokat. (A. 5.)

A szituáció világos, a beszélő szándékát, azaz azt, hogy le akarja beszélni a hallgatót az öngyilkoslásról, az nem ismerte fel, tehát a beszélő (azaz az elbeszélő) meggyőzése nem járt eredménnyel. A kérdés az, hogy további közlései megsértik-e a mennyiség maximáját. Persze, nem az egész művet kell néznünk, mert a bőbeszédűség eredményezi a történetet, hanem a dialógus idézett részét. A *Ha valaki fel akarja vágni az ereit...* kezdetű mondat tal az elbeszélő többet mond, mint a szituációban szükséges, mert ezzel tulajdonképpen azt mondja, hogy ne itt csinálja, amit tervezett, hanem otthon. S ez nem egyeztethető össze az udvariassági maximával sem. Azzal viszont, hogy szomorú dolgot mesél el, az a szándéka, hogy másnak is vannak/lehetnek nehéz percei. (A történetben nincs szó a hallgató reakciójáról.)

(10)

- Én nem gúnyolódtam.
- Dehogynem. Hisz utánoztad azt a szegény ütődött Gilikét.
- Nem gúnyolódtam, és Gilike nem volt ütődött.
- Ütődött volt.
- Nem igaz – mondtam. – Okosabb volt, mint mi valamennyien. (...)
- (...) Figyeltem az arcát, még nevetett is, mikor elmondta nekünk azokat a történeteket.
- Nem nevetett.
- Nevetett. Ugyanúgy nevetett, mint a ... Virágos Katona. (L. 95.)

Ez is olyan párbeszéd, amelyben nincs egyetértés a beszélgetőpartnerek között. Mindkettőjük szándéka az, hogy a másik elhiggye, amit mondanak. Ők is „szájalnak”. Mindketten felismerik, hogy nem egyformán gondolkodnak, s ehhez alakítják mondandójukat. Nem egyformán látták a dolgokat, a saját igazukat akarják a másikra erőltetni.

Még két példa arra, hogy sokszor nem ismerjük fel a másik szándékát:

(11)

- Elfutni mindenki elől?
- Nem érted, hogy nem erről van szó? Nem csak erről.
- De pontosan erről, semmi másról.
- Nem igaz. Gyere, felmegyünk a Kálváriába a Virágos Katonához, kigondolunk egy jó helyet. (L. 97.)

(12)

- És hova viszi csónakon a lisztet?
 - Megfizetem azt a vacak lisztet – mondta Török Ádám. – Maga mindenkitől megkérdezi, hogy hova viszi a lisztet?
 - Nem – mondta Stefan. – Senkitől sem kérdezem meg, csak tőled.
 - Hazaviszem.
 - Nem igaz.
- Török Ádámot előntötte a méreg, fogcsikorgatva azt mondta Stefannak:
- Visszahozom a csónakból azt a három zsákot. Fulladjon meg a lisztjében.
 - Várjál – mondta Stefan, és elébe tartotta a kezét. – Ha a katonaság elől akarsz elszökni, segíthetek neked. (L. 177.)

A félreértés az utóbbi idézetben abból adódik, hogy a kérdező a kérdésnek csak a tartalmi részét dekódolta, de nem mérte fel, hogy mi van mögötte, mit akart vele a kérdező kommunikálni: a segítő szándék fel nem ismerése vezetett félreértéshez. Ezért reagál agresszívan. Látván a félreértés okát, a kérdező ki is mondja, hogy segíthet. De volt-e Török Ádámnak alapja a kérdést úgy érteni, ahogy értette? Volt, mert kérdés nélkül vitte a lisztet, s ebből a tényből következett, hogy akár fenyegetésnek is érthette Stefan megszólalását.

Az alábbi idézetben közvetett beszédaktusok is vannak.

(13)

- Ennyire szerelmes vagy?
- Mindenképpen elveszem feleségül. Ugye beszélsz az apámmal?
- Még mindig az én szoknyámba kapaszkodsz – mondta Rézi félig tréfásan, félig bosszankodva. – Nem vagy már gyerek. Éppen eleget kínlódtam veled, amíg ki-

csi voltál. Minduntalan verekednem kellett miattad, mert a szomszéd gyerekek folyton röhögtek rajta, hogy milyen csúnya vagy.

- Csúnya kisgyerek voltam?
- Elég csúnya – mondta Rézi. – Csúnya, vörös, szeplős gyerek voltál. (...)
- Engem is sokszor megvertél.
- Rengeteg bajom volt veled – mondta Rézi. – És még most sem hagysz békén.
- Akkor hát beszélsz az apánkkal?
- Majd meglátjuk. (L. 393–94.)

Nem adekvát válasz követi a lány kérdését, de kimondatlanul is benne van a felelet. A fiú első kérdésére pedig közvetett a válasz. A második kérdésre (Csúnya kisgyerek voltam?) a válasz őszinte, de nem egyeztethető az udvariassági maximával. Arra, hogy őt is sokszor megverte, a reagálás ismét közvetett. Az utolsó kérdésre adott válasszal pedig a lány sejteti, hogy meg fogja tenni, amire öccse kérte.

A dialógus később folytatódik:

(14)

- Beszéltél apánkkal?
- Nőszülhetsz.
- Beleegyezett?
- Beleegyezett. De nagyon szomorú. Ma este nagyon szomorú volt, szegény. Lehet, hogy majd nem is tud aludni. (L. 398.)

Az első szomszédsági pár kérdésére a válasz itt is közvetett, de könnyen dekódolhatta a fiú. Csakhogy mintha nem hinné, s megerősítésre van szüksége. Ezért hangzik el a következő kérdése. A válasz hosszabb, mint szükséges volna, mert az eldöntendő kérdésre igennel vagy nemmel felelünk, tehát olyan a válasz, mintha nyílt kérdés hangzott volna el. Vannak olyan szituációk – és ez is olyan –, melyben szükségét érezzük, hogy hozzátegyünk még valamit.

A következő idézetben visszatér az a téma, melyről már volt szó a testvérek között.

(15)

- Megvertél nővérkém?
- Megvertelek – mondta Rézi.
- Miért?
- Mert csúnya voltál, mint egy majom. Mint egy vörös majom.
- Most is csúnya vagyok, mint a majom?
- Most nem vagy csúnya – mondta Rézi.
- Szeressél engem, nővérkém.

– Szeretlek – mondta Rézi. – Valamikor minden gyereket megpofoztam, aki azt mondta rád, hogy csúnya vagy, mint a majom.

– Csúnya kisgyerek voltam?

– Szép kisgyerek voltál – mondta Rézi. – Ne igyál többet.

– Nem iszom többet – fogadkozott Péter. (L. 472.)

A fiú olyasmit olvas ki nővére szavaiból, amit annak nem volt szándékában közölni, azt, hogy mivel csúnya volt, nem is szereti. Azzal, hogy a lány az öccse csúnyságát még egyszer előhossa, ismét vét az udvariassági maxima ellen, de szépíti is a már mondottakat. Olyan megnyilatkozásokat mond ki, amelyekből a fiú láthatja, hogy valóban szereti, hogy törődik vele és aggodik is érte.

(16)

(Gilike nem akarja megmondani Rézinek, hova viszik.)

– Nem. Nem szabad elárulni.

– Lehet, hogy még te sem tudod, hogy hova viszi.

– Én tudom, de nem árulom el senkinek.

– Rondák a körmeid – mondta Rézi. – Miért nem vágod le őket?

Gilike szomorúan nézte repedezett, piszkos körmeit, aztán felállt, és azt mondta:

– Ha akarsz, elmegyek innen.

– Felőlem elmehetsz – mondta Rézi, de akkor észre vette, hogy ismét fordult a szél, és hogy alig mozog a malom vitorlája. – Előbb segíték megigazítani ezt az átkot.

Közös erővel arrébb tolták a vitorlarudat, és utána Gilike azt mondta:

– Segíthetek neked máskor is, ha akarsz.

– Jól van – mondta Rézi –, maradj itt. Mindjárt hozok egy ollót, és rendbe teszem a körmeidet. (L. 57–58.)

A lány titkolózik, nem akarja becsapni Rézit, ezért nem állít valótlant, ezért hajtogatja, hogy nem szabad elárulnia. Ezt Rézi tudomásul veszi, és mivel feltehetően nem tetszik neki, olyasmit mond, amivel sérti is meg el is szomorítja beszédpartnerét, aki erre úgy reagál, hogy el akar menni, mert észreveszi, hogy titkolódása miatt sértették meg. Rézi azzal, hogy azt mondja, felőle elmehet a lány, szintén kifejezi sértődöttségét, mely könnyel is párosul. S bár külső körülmények is közrejátszanak, hogy a lány mégis marad, az sem mellékes, hogy biztosan nem szeretné, ha haraggal válnak el, ezért ajánlja fel segítségét. Ezt a gesztusát látva a másik lány marasztalja, és körmeit is rendbe teszi. Egymás szándékának kölcsönös felismerése megszüntette a kettőjük közötti feszültséget.

(17)

- [...] Milyen rózsamézet keresel te minduntalan?
- Rózsamézet.
- Persze, rózsamézet. Már a kislányom is folyton a rózsamézet emlegeti, pedig alig tud beszélni.
- Hozok neki is egyszer rózsamézet. (L. = Rózsaméz, 403.)

A kérdésre elhangzott egyszavas válasz nem tekinthető adekvátnak, mert a válaszadó nem ad kiegészítést, egyszerűen csak megismétli azt a szót, amelyre kérdez az elsőként megszólaló. Az erre való reagálás gúnyos hangvételű, és a megjegyzést tevőnek azt a szándékát, hogy éppen ezt akarja szándékolni, a beszédpartner felismeri, de nem vesz róla tudomást, nem veszi annak, aminek szánták, hanem ígéretet tesz, anélkül, hogy elhangzana a performatív ige. Az ígérettel azt a hatást akarja kiváltani, hogy higgyék el neki, hogy egyszer majd hoz rózsamézet. Ezt a szándékát a másik fél felismeri ugyan, tehát a rózsamézet ígérő kommunikációs törekvése sikeres, más kérdés viszont az, hogy nem hisznek neki.

(18)

- Vigyázz, sógorom – emelte rá figyelmeztetően az ujját Péter –, egyszer nagyon egyedül maradhatsz a citeráddal.

Gallai István jókedvűen rámosolyodott, és azt mondta:

- Nem maradok egyedül. Mindig lesznek, akik eljárnak hozzám, mint ahogyan te is eljársz majd hozzám továbbra is. [...] (L. = Rózsaméz. 430.)

A figyelmeztetést Gallai megérti, de a figyelmeztető beszédaktusa nem tekinthető sikeres kommunikációnak, mert a beszédpartner nem veszi annak a megnyilatkozást, aminek Péter szánta.

(19)

- Mihez értesz? – kérdezte tőlem Damir.
- Borjakat őriztem eddig és verseket írtam néha – mondtam.
- Tehát semmihez sem értesz – szögezte le. – De azért majd találok számodra munkát. (B. 164.)

A válasza tett megjegyzésből kiderül, hogy a szó szerinti jelentés helyett a kérdést feltevő mást vesz ki a válaszoló szavaiból, mint amit az mondott, nem annak veszi a kérdező a választ, aminek a partner szánta, tehát a válasz nem tekinthető sikeres kommunikációnak. Minek alapján értelmez ebben az esetben a kérdező? A szerkezet nyelvi jelentéséből indult ki ugyan, de olyan alkalmi jelentést olvasott ki belőle, ami megfelel saját hiedelmeinek.

(20)

- Köszönöm a képeslapot.
- Megkaptad?
- Mindig magammal hordom – mondta, aztán kiszaladt a számon. – Sokáig kabalaként használtam.
- És szerencsét hozott?
- Sokat nézegettem. Mesélj valamit. (L. 195.)

A mindennapi életben is elhangoznak olyan kérdések, mint az idézet első kérdése, melyet a lány tett fel a fiúnak. Az idézet első megnyilatkozása egyértelmű. De akkor mi lehet a célja a kérdezőnek? Talán az, hogy nem bízott abban, hogy a képeslap megérkezett a címzetthez? Erre is következtethetünk, de nem valószínű, hogy erről van szó. Vagy talán felesleges a kérdés? Nincs mögötte szándék? Ez sem valószínű. Feltehető, hogy a kérdező másmilyen reagálást várt, s ezt akarja kiprovokálni. Erre viszont nem volt szüksége, ez kiderül a folytatásból.

Rendeljünk olyan kontextust a szöveghez, hogy a köszönetet szünet követte. És hogy ne akadjon el a beszélgetés, a lány olyasmit kérdez, amire már van válasza. Lehetséges az is, fiúnak csak a köszönet közlése állhatott szándékában, ezt azonban a partner nem ismerte fel, vagy kevésnek találta.

De ha nem hangzik el a kérdés, a fiú talán akkor is közölte volna, hogy a képeslap mindig nála van. A fiú felelete az első kérdésre nem adekvát, mert az ilyen kérdésre (Megkaptad?), igennel vagy nemmel szoktunk válaszolni. Viszont erre itt nem is volt szükség, mert a már közölte, hogy megkapta a lapot (ha már megköszönte), tehát úgy válaszol, hogy releváns legyen, és a legtöbb hatást eredményezze. A *Mindig magammal hordom* mondat többször mond, mind amit a nyelvi jelentés hordoz. Ha valaki mindig magánál hordja a lapot, az azt jelenti, hogy számára sokat jelent. A válaszoló ezt szándékozhatta mondani, erre viszont a lány nem reagál. A második szomszédsági pár kérdésére sem adekvát a felelet, viszont többször mond, mint mondott volna az adekvátnak tekinthető. És tulajdonképpen kiegészíti az előző feleletet.

Az elemzések a dialógusokra (szerintem) legjellemzőbb vonásokat tartalmaznak (ezért különböznek terjedelmükben). Összegzésként megállapíthatjuk, hogy beszélgetésekben résztvevők vagy felismerik, vagy nem ismerik fel egymás szándékait. Ha felismerik, vagy elhiszik, vagy nem hiszik el a hallottakat. Mindenesetre felkeltették egymás érdeklődését, és ráirányították a figyelmet a maguk szándékára. A partner észrevette, hogy számára nyilvánvalóvá akarnak tenni valamit, azaz valamilyen információ birtokába akarták juttatni.

Az olvasók nem egyformán értelmezik a szövegeket. A fenti értelmezések éppen ezért nem zárnak ki másmilyeneket sem.

Gion Nándor műveinek dialógusairól pedig elmondhatjuk, hogy valóban jól megszerkesztettek, életszerűek, sok minden kiszűrhető belőlük, és nem csak egy lehetséges világban hangozhatnak el.

Források és rövidítések

E = Ezen az oldalon. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1971.

B = Börtönről álmodom mostanában. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1990.

A = Az angyali vigaszt. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1985.

P = Postarablók. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1984.

L = Latroknak is játszott. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1976.

THE FUNCTION OF RECOGNIZING INTENTIONS IN DIALOGUES

The author analyzes a selection of dialogues taken from Nándor Gion's novels and short stories. She attempted to find answers to the following questions: a) What was the speaker's intention with his/her utterance? b) What are the illocutional and perlocutional effects of the utterance? Did the listener perceive the fellow-speaker's illocutional or perlocutional intentions, that is, was the communicational act successful?

Searl's speech act theory, Grice's implication theory and Sperber and Wilson's relativity theory served as a basis to set up the main viewpoints for the analysis.

The analyses embrace the most characteristic features of the dialogues. To sum up, the author states that the participants of a conversation either perceive or they do not perceive each other's intentions. If they do, they either believe or do not believe the things that they've heard. In any case, they have aroused each other's interest, and have focused attention to their intentions. The fellow-speaker has understood that he/she was intended to be made evident of something, that is, he was supposed to get hold of some information.

MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ

MAGYAR ÉS IDEGEN SZAKSZAVAK A MAI NYELVHASZNÁLATBAN

Szemtanúi lehetünk annak, hogy a magyar számítógépes szóhasználatban sok angol megnevezést magyarral helyettesítenek, így többek között a *Save* utasítást is. Ennek történetesen **Mentés** lett a magyar megfelelője. Vajon ez a szó csakugyan kifejezi a szükséges jelentést ('rögzítés, tárolás')? A mentés általában veszélyből való kiszabadításra, veszélytől való óvásra, védelemre, vád alól való tisztázásra vonatkozik, az orvosi nyelvben életmentésre, a sportnyelvben pedig gólveszély elhárítására. Úgy tűnik, ezeknek a jelentéseknek egyike sem szolgál kellő alappal ahhoz, hogy a mentés főnevet felruházzuk a szóban forgó számítógépes értelemmel. A dolog nyitja az angol *save* igében van. Ennek elsődleges jelentése csakugyan 'ment', ezenkívül azonban számos egyéb értelmet is kifejez, mégpedig 'őriz, megőriz', 'kiszabadít', '(pénzt) megtakarít, félretesz', '(máskorra) meghagy', 'megvált (bűneiktől)', 'megszabadít', '(támadást) elhárít', 'idejében érkezik' stb. Nyilvánvaló tehát, hogy a *save* magyar megfelelője nemcsak a *ment* lehet. Esetünkben fordítói lehetőségként figyelembe vehették volna a **tárol**, a **megőriz**, a **rögzít** igét (vagy ha úgy tetszik, a tárolás, a megőrzés, a rögzítés főnevet), így elkerülhették volna a tükörfordítás hibáját. Persze nemigen kínálkozik mód ennek a csorbának a kiköszörölésére, hiszen a **Mentés** mint utasítás a programok ezreibe került bele.

Számos ellenpéldát idézhetnénk, ezúttal azonban csupán egyre szorítokozunk. Az angol *clear* magyar számítástechnikai változata nagyon helyesen a **töröl**, nem pedig valami más, mondjuk tisztít (a *clear* elsősorban ezt jelentti), netán eloszlat, véd, elhárít, szétszór stb. (az angol ige jelentésváltozatainak nyomán). Mindenesetre a **Mentés** mentségére hozható fel az a vidékünkön szinte mindennapossá vált jelenség, hogy a villanyáram egyik pillanatról a másikra hirtelen elmegy (akár rövid időre is), úgyhogy a jobb sorsra érdemes számítógép-használó mintegy veszélyhelyzetként fogja fel a szövegszerkesztést, amikor is ajánlatos időről-időre rögzítenie a már leírtakat, nehogy többórnyi munkája egy csapásra kárba vesszen.

A **kukac** főnév egyike azoknak, amelyek a számítógépes szóhasználatban sajátos jelentést vettek fel. Ebben az esetben csupán alaki hasonlóság áll

fenn a kukacnak nevezett élőlény és aközött a jel között, amely az e-mail címben a felhasználó nevét és a szolgáltató vállalat nevét választja el egymástól. Voltaképpen természetes folyamatról van szó, amikor a nyelvhasználat egy szakterületnek a szóállományába meglevő, közismert szavakat von be, és sajátos jelentéssel ruházza fel őket. Miért lenne épp a számítástechnika kivétel? Egyébként is szemtanúi lehetünk annak az örvendetes jelenségnek, hogy az egy-két évtizeddel ezelőtt még szinte teljesen angol szóállományú szakterület fokozatosan magyarosodik, mintegy azzal párhuzamosan, ahogyan terjed az emberek körében a számítógép és a számítógépes hálózatok használata.

A szóban forgó folyamattal összhangban került be a számítógépes szóhasználatba a kukac főnéven kívül az ablak, a csatorna, a csomag, az ecset, az egér, a könyvjelző, a könyvtár, a postaláda, a szemét, a verem stb. is. Az **ablak** itt nem egyéb, mint a képernyőnek meghatározott, kerettel jelölt területe, a **csatorna** a gépnek az a funkcionális egysége, amely a központi egység és a perifériák között önálló átvitelt biztosít, a **csomag** olyan állomány, amely különleges elemeket, szoftvereket tartalmaz, az **egér** olyan bemeneti egység, amellyel gombnyomásra változtatható a képernyőn levő kurzor (egérmutató) helye, a **könyvjelző** különleges jelzés, amelyet különféle írásos és multimédiás programokban használnak, a **könyvtár** fájlok (állományok) rendszerezett gyűjteménye, a **postaláda** egy adott felhasználónak küldött közlemények számára fenntartott hely (az elektronikus levelezési rendszerben), a **szemét** a tárbán található érvénytelen, felesleges adatokra vonatkozik, a **verem** pedig olyan szervezésű tár, amelyből az utoljára beírt adatot lehet először kiolvasni.

A világhálóval kapcsolatos igék egyike a letölt. Azt jelenti, hogy az interneten található állományt, adattárat, programot átmásolja a felhasználó számítógépére. Letölthető szöveg, hang, állókép, mozgókép stb. A letölt szó voltaképpen az angol *download* tükörszava, tehát szemléleti alapja nem a magyarban alakult ki. Egyébként a magyar nyelv már korábban ismeri a **letölt** igét, igaz meglehetősen korlátozott jelentésben alkalmazza. Ritkán arra vonatkozik, hogy valamiből (például színültig telt pohárból) egy keveset kiöntenek, másrészt az eltölt igét helyettesíti kiszabott idővel kapcsolatban (pl. letölti a büntetését vagy a szolgáltatát). Maga a **tölt** ige sokféle jelentést kifejez, elsősorban azt, hogy 'folyékony, szemes vagy légnemű anyagot úgy önt, rak, nyom valamibe, hogy ez végül tele lesz', jelentheti továbbá azt is, hogy töltelékkel tesz valamibe, töltényt helyez fegyverbe, villamos energiát halmoz fel valamiben, földet húz valamire stb.

Az internetes letölt ige tehát a lemásol szinonimasorába illeszkedik, a köznyelvi átmásol, tisztáz, letisztáz, bemásol, lenéz, a nyelvjárási lepárol, a régies lekópiáz, az idegen lekopíroz, duplikál, a bizalmas használatú kop-

pint, lekoppint szóval együtt. A **lemásol** értelme egyrészt, hogy valaminek a másolatát elkészíti, másrészt (a rosszálló beszédben), hogy változtatás nélkül átvesz, szolgai módon utánoz valamit. Az **átmásol** ige rajznak, írásnak másvalamibe vagy másvalamire való másolását jelöli. A **tisztáznak** csupán egyik jelentése, hogy 'fogalmazványt végleges formában, törlések nélkül leír', a **letisztáz** viszont éppen erre, tehát fogalmazványnak jól olvasható formában való lemásolására utal. Régen 'adósságot kifizet' értelemben éltek vele a nyelvjárások. A **bemásol** azt fejezi ki, hogy 'valamit valahova másolva beír vagy berajzol'. A **lenéz** többek között lopva való másolásra is vonatkozik (például iskolai dolgozatra): Érdekes még a **koppint** és a **lekoppint** ige, mindkettő találmánynak vagy készítménynek jogtalanul való lemásolását, utánzását fejezi ki.

Sokféle mesterral találkozhat az ember jártában-keltében, manapság már olyanhoz is lehet szerencséje, akit webmesternek hívnak. Az internet terjedésével párhuzamosan mindinkább szükségessé válik a vele kapcsolatos tanácsadás, segítségnyújtás (hálózattelepítés, beállítások, elérés, programozás stb.). Ebben állnak az érdeklődők rendelkezésére a webmesternek nevezett számítógépes szakemberek.

A **webmester** főnév talán kissé szokatlan hangzása ellenére is jól beilleszkedhet a *-mester* utótagú összetett szavak közé, mégpedig abba a csoportba, amelyben a 'szakember v. művezető' alapjelentést hordozó szavak tartoznak. Ilyen többek között a gépmester, a vízmester, az énekmester és részben a tűzmester. A **gépmester** szó főleg a nyomdaiparban él, nagyobb gépet v. gépeket rendszerint több beosztottal kezelő szakmunkásra vonatkozik. A **vízmester** a vízgazdálkodásban, a vízepítésben olyan gyakorlati szakembert jelöl, aki a mérnök alá van rendelve. Az **énekmester** szót operaházi, színházi énekesek próbáit vezető szakemberre alkalmazza a zenei szóhasználat, régen csupán éneklést tanító személyre mondták. A **tűzmester** főnév régen robbanószerkek használatában, tűzfegyverek kezelésében ki-képzett katonára utalt, 1941-ig a *tűzér őrmester* megfelelője volt.

A *-mester* utótagú összetett szavak hagyományos csoportja önálló iparüzésre jogosított személyre vonatkozik (pl. **asztalosmester**, **szabómester**). Számos összetétel rangot, tisztséget fejez ki (őrmester — a legalacsonyabb rangú tiszthelyettes, **karmester** — zenekar v. énekkar képesített zenei vezetője, **udvarmester** — uralkodói udvartartás vezetője a történelemben stb.). Akadnak olyanok is, amelyek egyszerűen csak valamilyen foglalkozást jelölnek (ilyen például a *házfelügyelőnek* megfelelő **házmester** szó vagy a *sintér* hivatalos **gyepmester** megnevezése, továbbá a régi népnyelv **iskolamester** szava, amely elemi iskolai tanítóra utalt).

Az utóbbi időben több olyan esetről is beszámoltak a tömegtájékoztatósi eszközök, amelynek során illetéktelen személy behatolt valamely számi-

tógépes rendszerbe, hogy feltörte a kódját, és hogy olyan adatokhoz férkőzött hozzá, amelyek titkosak, vagy legalábbis nem a nyilvánosságnak szólnak. A tudósításokban az ilyen személyt hackernek nevezik. Ez a szó Amerikából származik, az ottani szlengből (vagyis utcanyelvből). Elsődlegesen olyan személyre vonatkozik a *hacker* főnév, akinek szenvedélye a komputerezés, a számítógéppel való foglalkozás. Jelenthet továbbá szoftverkalózt is, aki illegálisan behatol informatikai rendszerekbe. Alapszava a *hack* (ez a szakzsargonban kiváló programot jelöl).

Aránylag nem sok olyan szó került az angolból a magyarba, amely személynek a tevékenységét, foglalkozását jelöli. Közéjük tartozik a szpíker (rádióbemondóra vagy tévébemondóra mondják), a mixer (ez többek között italkeverő személyre is utal) és a szponzor (védnök vagy támogató). A szpíker ma már nem igazán vetélytársa a bemondó főnévnek, a mixer még állja a sarat, a szponzor pedig divatszónak számít. Jobb híján a **hackert** is használja a magyar sajtónyelv (mivel aktuális vonatkozásai vannak), mint ahogy néhány évvel ezelőtt a **paparazzókat** emlegette, de nem látszik valószínűnek, hogy teljesen meghonosodik.

A germán -er képzővel ellátott szavak nagyobb tömege néhány évszázaddal ezelőtt a németből került a magyarba. Közülük már elavult az 'állásközvetítő' értelmű **cupringer** (Zubringer) és a szállodai szolgára vonatkozó **londíner** (Lohndiener), régiessé vált a **csaplár** vagy **csapláros** (Zapfler; csárda, kocsmá italmérője vagy tulajdonosa), az **inzsellér** (Ingenieur; földmérő vagy vízszabályozó mérnök), a **pintér** (Binder; kádár) stb. Némelyik csak valamely jelentését tekintve lett régies, a például a **pallér** (Polier) ma már nemigen utal kisebb épület elkészítését vállaló iparosra, leginkább kőművesek vagy ácsok munkavezetőjét jelöli. Több ma élő -er képzős szó rosszalló jelentésűvé vált, például a **kalmár** (Krämer) régen egyszerűen csak kereskedőre utalt, manapság pedig visszaéléseket elkövető kereskedőre, gátlástalanul üzérkedő személyre mondják. Ritkább az az eset, hogy fennköltebb lett egy ilyen szó értelme, ezt példázza a **sáfár** (Schaffer; régen anyagi javak felügyelőjére, különösen gazdatisztre, ispánra vonatkoztatták, a mai irodalmi szóhasználatban eszményi értékek őrét, gondviselőjét nevezik meg vele).

A televízió beszámolt arról, hogy amikor elvonult a Duna árhulláma, Budapesten többek között gőzborotvával tisztították a rakpartot az iszaptól és az uszadéktól. A **gőzborotva** olyan készülék, amely nagy nyomással forró gőzt juttat a tisztítandó felületre, és ezáltal eltávolítható lesz a ráragadt szenny. Hasonló elven működő háztartási gépek is léteznek. A gőzborotva tehát nem testszörzet eltávolítására használatos, mint általában a borotva, hanem építmények, úttestek, illetve edények tisztítására.

A gőzborotvához hasonló összetétel még a vízagyú, a villanypásztor, a villanyrendőr és a villanyzongora is. Ahogyan a gőzborotva nem gőzzel

működő borotva, ugyanúgy a vízágyú sem vízzel működő ágyú, és a többi összetétel esetében sem villannyal működő pásztorról, rendőrrel, zongoráról van szó. A **vízágyú** vizet erős sugárban kilövellő gép, amely főleg a bányászatban és a vízépitésben a föld fejtéséhez használatos. Olykor a karhatalom is effélével oszlatja szét a tömeget. A **villanypásztort** az állattenyésztésben alkalmazzák, voltaképpen villanyárammal töltött kerítés a legelő körül. A **villanyrendőr** a szemafor magyar neve, tehát arra a jelzőberendezésre utal, amely színes lámpákkal irányítja a közlekedést. A **villanyzongora** villanyárammal működő mechanikus hangszer, amelynek a zongoráéra emlékeztető hangja van. A zenetörténet *víziorgonáról* is tud, ebben az ókori hangszerben víznyomás szabályozta a légáramot.

Rengeteg olyan szó van, amelyben az előtag egyszerűen csak megnevezi, hogy mivel működik az utótagban megnevezett eszköz, gép, berendezés: vízerőmű, vízturbina, gőzeke, gőzfűrés, gőzgép, gőzhajó, gőzhenger, gőzkalapács, gőzmalom, gőzmozdony, gőzsíp, gőzturbina, gőzvasaló, villanyborotva, villanycsengő, villanyfűrés, villanykályha, villanykürt, villanymelegítő, villanymozdony, villanyvasaló, gázbojler, gázmotor, gázturbina, gázvasaló stb.

Az említett összetételektől némileg eltér a villanykörte és a vízfűgőny. A **villanykörte** az elektromos izzólámpa közönségesebb megnevezése (mivel ennek a lámpának rendszerint körte alakja van). A **vízfűgőny** a műszaki nyelvben arra a víztömegre vonatkozik, amelyet hő vagy por terjedésének a megakadályozására fűgőnyyszerűen folytatnak (például kemencék előterében).

Az utóbbi évek szóhasználatában bukkant fel a **felületkezel** ige, arra utal, hogy (leginkább lézerrel) megmunkálják valaminek a felületét. A *felületkezelés* már korábban is alkalmazott építészeti, illetve művészeti eljárásra, épület falának, szobor felületének jellegzetes kialakítására, megmunkálási módjára vonatkozik. A felületkezelés főnév tehát nem a felületkezel ige származéka, voltaképpen a *felület kezelése* szókapcsolatból vált összetétellé. Mivel azonban szükség mutatkozott olyan (összetett) igeire, amely általában kifejezi a felület megmunkálását, a felületkezelés főnévből elvonták a felületkezel igét.

Az efféle szóalkotás kissé rendhagyónak számít, noha nem különösebben új, és nem is példa nélkül álló. Többek között így jött létre még a XIX. században a *képvisel* ige a **képviselő** főnévből (amely az eredeti szemlélet szerint olyan személyt jelöl, aki csakugyan valakinek vagy valakiknek a képét viseli, hordozza). Így lett igei megfelelője a pártfogás főnévnek a pártfogol ige, a gyógykezelésnek a gyógykezel, a gyorsírásnak a gyorsír, a gépírásnak a gépír stb. A hagyományosabb, szabályosabb forma a pártját fogja, a gyógyítóan kezel, a gyorsan ír, a gépen ír, és persze a képet visel lenne, de már az említett igeik is polgárjogot kaptak a magyar köznyelvben.

A példa ragadás, a képvisel, a pártfogol, a gyógykezel, a gyorsír, a gépír mintájára egyéb hasonló típusú igék is felbukkantak a szóhasználatban a szóelvonásnak, a belső szóteremtés egyik formájának a logikája szerint. Különösen -ás, -és, ill. -ó, -ő képzős összetett főnevekből vonnak el analógiásan igealakokat a beszélők. Ilyen (eddig még köznyelvinek el nem fogadott) szó a gyorsfagyaszt, a vegytisztít, a gondvisel, a szúnyogirt, az ighirdet, a haszonbérel stb. (ahogyan van gyorsfagyasztás, vegytisztítás, gondviselés, szúnyogirtás, ighirdetés, haszonbérlet).

Elvileg olyan, eddig még szokatlan igéket is létrehozhatnánk, mint az asztalterít, a házépít, a kötör, az üzletköt, a villanszerel, a pénzbeszed, az idegenvezet stb. (az asztalterítő, a házépítés, a kötörő, az üzletkötés, a villanszerelő, a pénzbeszedő, az idegenvezető mintájára), ám nemcsak az a kérdés, hogy igényli-e őket a nyelvhasználat, hanem hogy elfogadja-e az efféléket a nyelvszokás.

A műszaki nyelvben számos olyan szó található, amely -átor végződésű, ezek berendezésre, készülékre, eszközre vonatkoznak, mint például a **regulátor** (valamely gép működésének egyenletességét biztosító önműködő szabályozó berendezés), a **radiátor** (fűtőtest vagy transzformátor hűtője), a **szeperator** (folyadékok alkotórészeinek centrifugális erővel való szétválasztását végző készülék, pl. fölözőgép) stb.

Más területeken is előfordulnak ilyen szavak, ezek azonban többnyire személlyel kapcsolatosak. Például a **mediátor** olyan személyre vonatkozik, aki a peres feleket megegyezésre beszéli rá. Így az ügyek jóval rövidebben elintéződnek, mint a bíróságon. Az Amerikai Egyesült Államokban és Németországban igen hatékonyan tevékenykednek a mediátorok. Magyarországon a közjegyző tölt be hasonló szerepet, de viszonylag kevesen fogadják meg tanácsát, hogy ne pereskedjenek. Nálunk ún. békéltető tanácsok működtek a helyi közösségekben.

A mediátor egyébként latin eredetű szó, jelentése 'közvetítő, közbenjáró, egyeztető'. Hozzá hasonló a narrátor, a restaurátor, a diktátor, a plagizátor és a donátor. A **narrátor** a színházi szóhasználatban fordul elő, olyan szereplőre vonatkozik, aki általában kívül áll a cselekményen, és elbeszéli a megértéshez szükséges, de a színpadon nem ábrázolt eseményeket. A **restaurátor** műtárgyak helyreállításával foglalkozó szakember. A **diktátor** a politikai nyelv szava, korlátlan hatalmú államfőt jelöl, a bizalmas stílus zsarnokoskodó személyre vonatkoztatja. Az ókori Rómában rendkívüli idők korlátlan hatalmú választott vezetője volt. A **plagizátor** irodalomtudományi, illetve sajtónyelvi szó, olyan személyre utal, aki plágiumot követ el, vagyis szellemi alkotást eltulajdonít másától, és a magáénak tünteti fel. A **donátor** általában adományozót jelöl, régen templomnak szobrot, képet adományozó személyre vonatkozott.

Az -átor végű szavak közül megemlíthető még a prókátor, a kurátor, az illuminátor és a jokulátor. A **prókátor** hajdan ügyvédet jelölt, néha rosszaló értelemben, ma inkább 'szószóló' a jelentése (pl. fogadatlan prókátor). A **kurátor** alapítványnak, illetve református egyházközségnek a gondnoka. Az **illuminátor** művészettörténeti vonatkozású, olyan középkori mestert jelöl, aki kéziratok könyveket kézi festéssel díszít, a **jokulátor** viszont irodalomtörténeti jelentőségű, középkori énekmondóra, vásári komédiásra utal.

Újságjainkban időről-időre megjelenik egy-egy horgászoknak szóló nap-tár. Hogy miért, miért nem, ezt **szolunáris táblázatnak** nevezik. A halak kapókedvének intenzitásváltozásait és napszak szerinti eloszlását mutatja. Megtudhatjuk belőle, hogy mely napokon várható a legjobb fogás, jó fogás, közepes fogás, mikor érdemes még próbálkozni, valamint melyik lesz a rossz horgásznap. A szolunáris táblázatból kiderül, hogy rendszerint az újhold beálltával nő meg a legjobban a halak kapókedve. Teliholdkor viszont szinte nem is érdemes vízbe dobni a horgot.

A **szolunáris** szóban fel lehet ismerni a 'hold' jelentésű latin **luna** főnév származékát, a **lunáris** melléknevet (a holdra vonatkozóra, a holddal kapcsolatosra utal), ez vegyülhetett a 'nap' értelmű *sol* főnévvel vagy a 'szokásos' jelentésű *solitus* melléknévvel. A luna származékai közül több is él a magyarban, mégpedig a csillagászati **lunárium** (a Holdnak a Föld körüli mozgását szemléltető készülék), **lunáció** (két egymás után következő azonos holdnegyed, másképpen: holdhónap), **luniszolárprocesszió** (a Föld forgástengelye irányának a Hold és a Nap vonzása következtében előálló változása), az úrkutatási **lunohod** (a Holdra juttatott mozgó laboratórium orosz eredetű neve, másképpen: holdjáró), továbbá a holdkórosnak vagy alvajárónak régi **lunátikus** megnevezése stb.

Persze a Föld kísérőjét leginkább magyar nevén emlegetjük, ennek megfelelően a **hold** főnévnek sokkal több a származéka, mint a lunának. Hogy csupán a csillagászati jelentésűekre szorítkozzunk, megemlíthetjük a következőket: **holdhónap** (az az idő, amely alatt a Hold egyszer megkerüli a Földet), **holdév** (holdhónapokkal számított év), **holdfogyatkozás** (a teliholdnak a Föld árnyékától való elsötétedése), **holdkráter** (a hold valamelyik gyűrű alakú hegysége), **holdtenger** (a Holdnak valamelyik mélyebb fekvésű száraz síksága) stb.

A **grafoterápia** megnevezés egy újabb fajta gyógymódot takar. Azon a tanításon alapul a dolog, hogy ha az ember megpróbál kézírásán változtatni, akkor ez a testi változás hatással lesz a lelkére is. Igen közel kerülhetünk magunkhoz, ha tudatosan figyeljük írásunkat, hiszen írásunknak minden elemében saját, magunk teremtette világunk van jelen.

A **-terápia** utótagú összetételek előtagja általában valamilyen idegen szóval jelöli meg a gyógykezelésnek, a kúrának az eszközeit: **kemoterápia**

(a szervezetben levő kórokozók pusztítása vegyi anyagokkal), **termoterápia** (a meleg alkalmazása a gyógykezelésben), **magnetoterápia** (gyógykezelés mágnessel vagy mágnesességgel), **klimatoterápia** (éghajlati gyógykezelés, a magaslati és fürdőhelyek természeti tényezőinek gyógyítási célokra való kihasználása), **aeroszolterápia** vagy **aeroionterápia** (inhalációs kezelés, azaz gyógyító hatású gőzök belélegzése). Van továbbá **balneoterápia** (fürdők, ásványvizek, gyógyhelyek gyógyászati alkalmazása), **mozgásterápia** (lelki bajok orvoslása a testmozgáson való változtatással) stb.

A terápia főnevet helyett gyakran a **kúra** helyettesíti, több összetételben is megjelenik: **napkúra** (gyógyító célú sorozatos napozás), **ivókúra** (gyógyvíz fogyasztásából álló orvoslás), **tej kúra** (tejnek és tejtermékeknek módszeres fogyasztása), **gyümölcskúra** (gyümölccsel való táplálkozás mint gyógymód), **kalapkúra** (tréfás megnevezése annak, hogy hűléses betegséget szeszes ital izzasztó hatásával gyógyítanak). A **fogyókúra** és a **hízókúra** szóban már háttérbe szorul a gyógyítás szempontja, olyan étrendre, ill. életmódra vonatkoznak, amelyek a testsúly csökkentésére irányulnak, ill. gyarapodását segítik).

Némelyik összetett szóban a *gyógymód* vagy a *kezelés* a terápia megfelelője: **hidegvíz-gyógymód** (hideg vizes lemosásnak, fürdőnek gyógyító célú alkalmazása), **hőlégkezelés** v. **hőlégfürdő** (száraz, forró levegőnek izületi gyulladás, vérkeringési zavar stb. gyógyítására való alkalmazása).

A kereskedelmi forgalomba kerülő termékek közül mind többön láthat az ember különböző vastagságú vonalakat. Ez a **vonalkód** vagy **bárkód** (az angol bar code nyomán). A vonalak kombinációjának feltüntetése az áru azonosítására szolgál, a vonalkód alapján meg lehet állapítani a termék fajtáját, minőségét és árát. A korszerű áruházakban, önkiszolgálókban és más boltokban a pénztáros optikai leolvasó segítségével gyorsan és megbízhatóan számba veheti az egy-egy vásárló által kiválasztott árukat, és megállapíthatja a fizetendő összeget. Esetleg abból adódhat probléma, ha egyik-másik termék árát tévesen táplálták be a számítógépbe.

A kódolásnak az a célja, hogy minőségi adatoknak mennyiségivé való átalakításával többé-kevésbé ki lehessen zárni a szubjektív hozzáállást az adatok használata, magyarázata és feldolgozása során. A kódolásra különféle szimbólumokat és jeleket alkalmaznak, számokat, betűket vagy éppen vonalakat.

A **kód** főnév a 'fatörzs' jelentésű latin *codex* származéka, a francia nyelvből terjedt el más nyelvekben. Eleinte számlakönyvre vonatkoztatták, majd átalakító műveletek kulcsát, rejtjeles ábécé kulcsát, jelábécét kezdtek jelölni vele. Mai értelme a kommunikációelméletben és a híradástechnikában alakult ki: megállapodás szerinti jelek vagy szimbólumok rendszere, amellyel valamely információ meghatározott csatornán egyértelműen továbbítható és visszaalakítható.

A **vonal** főnév egyébként leginkább olyan összetett szavak előtagjában fordul elő, amelyek a képzőművészetben vagy a zeneművészetben használatosak. Ilyen a **vonalrajz** (csak vonalakkal készült rajz), a **vonaltávlát** (az a jelenség, hogy a térben levő tárgyak távolságuk arányában kisebbnek látszanak, valamint ennek érzékelése, illetve ábrázolása), a **vonalrendszer** (öt párhuzamos vonal, amelyre a hangjegyeket írják). A **vonalvezetésnek** nemcsak képzőművészeti értelme van (vonalaknak egyéni, sajátos módon való rajzolása, festése), hanem irodalmi (az a mód, ahogyan az író a cselekményt fejleszti) és publicisztikai is (a politikának valamilyen módon való irányítása).

Hagyományosan mezőgazdasági termelőre utal a **gazda** főnév, voltaképpen a **biogazda** összetételben is megmarad ez a jelentése, de a *bio-* előtag révén sajátos árnyalatot kap. A XX. Század vége felé jelent meg az a fogalom, amelyet a biogazda szó hordoz. Olyan személyről van szó, aki műtrágya, permetezőszer, gyomirtó és más vegyszer nélkül természet haszonnövényeket, illetőleg mesterséges tápanyagok, táplálék-kiegészítők stb. nélkül tenyészt háziállatokat. Egyszerűen **biogazdálkodást** folytat. A biogazdálkodás eredménye mi lehet más, mint **biotermék**.

A biogazda, a biogazdálkodás és a biotermék esetében a **bio-** előtag voltaképpen a szokásostól eltérő szerephez jut, hiszen elsősorban a tudományos szóhasználatban alkalmazzák az életfolyamatokkal kapcsolatos vagy a rájuk vonatkozó dolgok megnevezésében, és leginkább az *élet* főnevet vagy az *élő* melléknevet helyettesíti. A szóban forgó szavakban (esetleg) a *természet* főnév vagy a *természetes* melléknév képzelhető el: természetgazda, természetes gazdálkodás, természetes termék, persze itt nem szükségszerű a *bio-* magyarázata.

A *bio-* előtagot tartalmazó összetételekben az utótag rendszerint görög vagy latin eredetű szó, előfordul azonban egy-két olyan összetett szó is, amelynek magyar az utótagja: **bioáram** (a szervezetben az ingerületi folyamatok során keletkező parányi energiájú elektromosság), **bioanyag** (olyan vegyület, amely a növekedést serkenti) stb.

A biogazda szó egyébként ugyanabba a szinonimasorba sorolható, mint a **földműves** (a földet művelő, mezőgazdasági munkát végző személy), a **földművelő** és a **szántóvető** (mindkettő a földműves választékos stílusú változata), a **gazdálkodó** (kis- vagy középbirtokon mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozó személy), a **mezőgazdász** (okleveles mezőgazdasági szakember), a **kisbirtokos** (kisbirtokon gazdálkodó személy), a **farmer** (farmon gazdálkodó földtulajdonos vagy bérlő) stb.

Láthatjuk tehát, hogy a mai nyelvhasználatban idegen és magyar szavak egyaránt megjelennek, mindenesetre az a tendencia is megfigyelhető, hogy ha mód van rá, az idegen szót megfelelő magyarral helyettesítik a beszélők.

HUNGARIAN AND FOREIGN TECHNICAL TERMS

Hungarian technical languages use great many new terms nowadays to denote various new concepts. Some of them are of Hungarian others of foreign origin. The author studies the vocabulary of various technical languages. Hungarian has become exceptionally rich with new elements in the field of computer technology. It is heartening that the language of informatics uses more and more words of Hungarian rather than those of foreign origin. The paper, among others, deals with several new elements of the languages of technology, medicine, commerce, and agriculture.

RAJSLI ILONA

ATTITÚDVÁLTÁS ÉS A NYELVJÁRÁSVESZTÉS ÖSSZEFÜGGÉSEI A VAJDASÁGI MAGYAR FIATALOK NYELVHASZNÁLATÁBAN

I. Bevezetés

Az utóbbi évtizedekben Vajdaságban is jól érezhető az a tendencia, amely a nyelvjárások köznyelvhez való nyelvrendszeri közeledését mutatja. Ez a folyamat azonban korántsem olyan gyors lefolyású, fokozatos és egyenletes, mint azt eddig feltételeztük.

Az élet, s nyelvünk alakulása ugyan nem cáfolta meg e feltételezést, mert a gyűjtéssel így is sok esetben elkéstünk, visszafordíthatatlan folyamat lett tőlünk a pusztulás – s ezzel együtt a valamikor mesés nyelvjárásgyűjtő területeké is.

A mára beszűkült táj, a 60-as, 70-es években még bejárható gyűjtőterület összezsugorodása, még a meglehetősen közeli vidékekkel is megnehezült kommunikáció és közlekedés; mind-mind oda hatnak, hogy mára alig tudunk valamilyen képet alkotni a vidék nyelvjárási állapotáról.¹

Egy olyan gyűjtőútnak a megszervezése, kivitelezése, melynek révén több évtized után új adataink lennének a vidék nyelvjárási állapotáról – a jelen körülmények között elképzelhetetlen.

Hogyan állapíthatunk meg mégis – akár eltérő előjelű nyelvi változásokat is egy időben?

A terepi gyűjtés helyett többféle indirekt módon jutunk adathoz, felhasználjuk a Vajdaságban működő oktatási intézmények és kutatóműhelyek ilyen jellegű közléseit, publikációit, gyűjtését. Az újvidéki Magyar Tanszék negyedéves hallgatói kötelező szeminárium gyakorlat formájában saját szülőhelyük nyelvjárását vizsgálják, erről dolgozatot is írnak. Minden évben készül egy-két sikeres diplomadolgozat is nyelvjárásból, melynek körütekintő témaválasztásával elérhető, hogy a Vajdaság minden tájáról érkező/származó hallgatók alaposabb elemzést készítsenek egy-egy helyi nyelvjárásról vagy jelenségről.

E pótmegoldások révén – amelyek természetesen nem helyettesítik a gyűjtő utakat – figyelhetünk fel arra, hogy a diftongusok használata igencsak

visszaszorult Bánátban a békési kirajzású Magyarittabén, Bácskában az ún. középső sor déli részéhez tartozó református kis település – Piros nyelvében is, ugyanakkor ugyanaz a labiális utótagú ou tartja magát Pacséron, Ómoravicán és környékén. Az i-zés sokkal tartósabb nyelvjárási elem Magyarittabén, de az egész vidéken, az ë-zés pedig általában véve továbbra is jellemzi ezt a nyelvjárási régiót.

II.

Jelen vizsgálódásunk körét a fiatalok három korcsoportjára szűkítjük le.

– Általános iskola felső tagozata: 12–15 évesek.

– Középiskolások: 14–18 év.

– Főiskolások, egyetemisták, (illetve az ennek a fokozatnak megfelelő korosztály): 18–27 év.

Mindhárom csoportnál más-más módszerrel és szempontok szerint lehetett az attitűd kérdéséhez közelíteni, az eredmények – még ha nagyon eltérő minőségű szórásban is – arra mutatnak, hogy érdemes odafigyelnünk fiataljaink véleményére.

1. Legfiatalabb adatközlőink körében egy eléggé elszigetelt közép-bácskai magyar falu, Gunaras iskolájában 1999-ben végeztünk egy reprezentatív felmérést. Vizsgálódásunk célja a diáknyelv állapotának felmérése volt, de számos egyéb, így szociolingvisztikai tényező is előtérbe került. Itt most a részletező számadatokat mellőzve a tapasztalatokból merítünk.

Ez a korosztály már képes felismerni a különböző nyelvváltozatokat; ám főleg a nyelvhasználat felől közelíti meg a számára idegen elméleti kérdéseket. Már ötödikes diákok megkísérik körülírni a nyelvjárás fogalmát; elsősorban népnyelvként fogják fel – „parasztos, régies szavak, amiket otthon használunk, az iskolában néha.” Ilyen és hasonló válaszok születtek; a *parasztos* jelzőnek itt nincs pejoratív értéke, mivel a gunarasi lakosság nagyrészt földműveléssel foglalkozik, *régiesnek* azért nevezik ezt a nyelvváltozatot, mert a gyerekek általában a nagyszülőktől sajátítják el.

A hatodikosok közül csak egy diák próbálkozott meg a nyelvjárás fogalmának körülírásával: „bizonyos szavakat másképpen ejtenek”², példát is említ: *vót, kő 'kell'*. A hetedik osztályosok megnyilatkozásaiban jelenik meg először utalás arra, hogy a nyelvjárási változat szubstandard jellegű. Érdekes az egyik vélemény: „nem ez a hivatalos, nem árt ezt is ismerni, de a nyelvjárással nem lehet karriert csinálni”. Ugyanez mondható el a nyolcadikosok között végzett vizsgálódásról is, szerintük a nyelvjárások a nyelv nem hivatalos (egyesekek szerint helytelen) változatai.

Rendkívül ingadozó a válaszok színvonala, s tükröződik rajtuk a családi háttér hangoltsága, viszonyulása. A köznyelv fogalmát kevésbé értik s tud-

ják körülírni. Itt is vannak kivételek, de az átlagnál a hetedik osztályban kezd tisztázódni a köznyelv fogalma, egy nyolcadikos így definiált: „Minden magyar által elfogadott nyelv, országhatáron kívül és belül” – a tanuló ezzel a földrajzi területektől függetlenül elfogadott, beszélt változatot tartja köznyelvnek.

2. Természetszerűleg jóval árnyaltabb (és gazdagabb) az a kép, amit a középiskolások körében végzett vizsgálódások során alakíthattunk ki a nyelvjárásiasság szintjéről, valamint a nyelvi attitűd kérdéseiről.

A) A bácstopolyai gimnáziumban 2002 tavaszán készítettünk egy felmérést a 14–18 éves fiatalok tájnyelvi sajátosságairól. A kérdőíven szövegjavítási és kiegészítési feladatok voltak, valamint egy rövid szépirodalmi szöveg (Gion Nándortól), ahol a tájra jellemző zárt *ë*-ket kellett bejelölni. Mindezt egy rövid kötetlen beszélgetés követte.

Az eredmények közül szeretnék most néhányat felvázolni.

Hangtani szint: a zárt *ë* fonéma továbbra is stabil eleme a régiónak, noha a diákok 48%-a nem jelölte be, a beszélgetés során egyetlen nyílt *e*-vel beszélő diák sem volt. Ezzel szemben a *komra*, *lábom* és az *onoka*, *lakadalom* féle zártabb–nyíltabb változatok jóval kevesebb esetben fordultak elő (*komra* 0%-ban, *lábom* 4%-ban *lakadalom* 9%-ban, *onoka* 9%-ban). A gemináció esetein belül nagy a szórás, az *esső* 9%-os előfordulásától a *szívessen* 35%-áig. Ennél még magasabb – szinte meglepő – a hosszú más-salhangzók intervokális helyzetű megrövidülése: *varónő* 57%; *istáló* 87%. Az alaktani jelenségek közül kiemelhető az ún. összevont múlt idő³ makacs továbbélése: 22%.

A Vajdaság-szerzte elterjedt *nákolás* 26%-ban szerepel, ami a spontán beszélt nyelvben feltehetően még gyakoribb. Ugyanez vonatkozik a *suk/sük* ragozásra is. A páros testrészek, ruhadarabok többes számú használata magas arányban, 83%-ban használatos. A raghalmozásos *meszetet* forma is gyakori: 61%. A névelők személynevek előtti megterheltsége 22%, de csak a beszélt nyelvben lehet valós eredményt kapni.

A felmérés fontos részét képezték a tájszavak. Az illető tájegységen jól ismert szavakat választottunk, és ezek használatának a szintjét is mértük. A kapott eredményekben az a meglepő, hogy egy-két nemzedéknyi idő alatt mindenki által ismert tájszavak hullottak ki a használatból, homályosodtak el. Penavin Olga Bácskai nyelvatlaszában⁴ a topolyai kutatóponton (s nemcsak itt) általánosan ismert az *iringál*, a kikérdezett végzős gimnazistáknak már csak 4%-a használja, 13%-a ismeri, de nem használja, és 83%-a még csak nem is hallotta. Hasonló az arány a *cutat*, *tányérica*, *pampuska* szavaknál is. A felmérésben megpróbáltunk képet kapni a nyelvhasználati terek és

szituációk összefüggéséről is. Rendkívül kevesen használják a nyelvjárási változatot, mindössze 20%-uk beszél így a nagyszülőkkel, 5%-uk a szülőkkel és 10%-uk a barátokkal. Az iskolai nyelvhasználat – bevallásuk szerint – kizárólag köznyelvi. Az utóbbi eredmények jól jelzik a nyelvjárások stigmatizáltságának tényét, hiszen tapasztalataim szerint a valós értékek ettől eltérnek.

B) Az attitűd-vizsgálat eredményeinek felvázolása előtt néhány olyan körülmény meglétét, hatását kell megemlítenünk, amelyek a vajdasági magyarság életében tapasztalhatók.

a) Arra a jelenségre, hogy a Magyarországon tanuló fiatalok metanyelvi reakcióit, az ebből eredő nyelvi és nem nyelvi következményeket vizsgálni kell, már az 1993-ban megtartott VI. Élőnyelvi Konferencián felhívtam a figyelmet.

Akkor még a maihoz viszonyítva jóval kisebb volt a Magyarországon tanuló vajdasági diákok száma, s mások voltak a társadalmi-politikai körülmények is. Azóta sok minden megváltozott. Egyrészt rohamosan megnőtt az említett fiatalok csoportja, közülük sokan a behívó elől menekülve kényszerpályaként választották az egyetemi, főiskolai közeget – nem voltak rá felkészülve; ez sok esetben mind nyelvi, mind általában lélektani szempontokból negatív tapasztalatokat hozott; másrészt felzárkózott ide egy másik korcsoport is – a már a középiskolát is Magyarországon fejező diákok csoportja. Míg a vajdasági középiskolák magyar tagozatai lassan elsorvadnak, tizenévesek százai vállalják az utazás minden nyögét hetente. Ez utóbbi jelenség nyelvi és nem nyelvi következményeit eddig senki sem mérte fel a dolog komolyságának megfelelően.

Ez az ingázás, „kétlaki” életmód többek között a nyelvhasználatához való viszonyulásra is nagyban kihat.

b) Félő, hogy presztízskérdéssé válik a magyarországi középiskolai továbbtanulás ügye; olyan elvi kérdéssé, amelyben már nem is a 14–15 éves kamaszgyerekek érdeke a fontos, hanem a közösségben eluralkodó divat. Felmerül természetesen a magyarországi és az otthoni középiskolai oktatás minőségének párhuzamba állítása, mérlelgetése is – miközben úgymond mindenki a gyerek érdekeit tartja szem előtt. Igen messzire vezetnének e kérdéskör taglalásának a szálai, ám a nyelvi attitűd változásaira e társadalmi folyamatok sűrűjében is találunk magyarázatot.

c) A magyar anyanyelven tanuló itthon maradt fiatalokra az utóbbi idők igen erős nyelvelnyomó politikája is hatással van. Vajdaság-szerre beszűkülnek a magyar fiatalok minőséges kultúrterei, publikációs lehetőségei; de vonatkozik ez a médiában való részvételre, s minden olyan megszólalási módozatra, ahonnan beleszólásuk lenne saját sorsuk alakításába.

2. 1. A középiskolások nyelvjárásiasságának foka szorosan összefügg attitűdjük alakulásával. Ezért először vázolnunk kell azokat az attitűd-típusokat, amelyeket 2002 tavaszán egy Vajdaság-szerte számos kutatóponton elvégzett felmérésből ismertünk meg. A felmérést Papp György készítette elő és szervezte meg a középiskolai magyartanárok széleskörű bevonásával. Több iskolatípusban töltötték ki a kérdőíveket Vajdaság jelentősebb középiskolai központjaiban (pl. Újvidék, Szabadka, Topolya, Zenta, Kanizsa stb.).

Ennek a hatalmas adatmennyiségnek még nem készült el teljes áttekintése, ám az egyes szegmentumok összegzése is sok tanulsággal jár. (Egyetlen kérdés válaszait kísértem figyelemmel: *Mi a véleményed a vajdasági magyar nyelvről, nyelvhasználatról?*)

Mindenekelőtt jelentős különbség érezhető az egyes iskolatípusok diákjainak attitűdje között. Az amúgy is erősödő érdektelenség a 3 éves műszaki, illetve szakközépiskolákban ijesztően nagy; de érezhető a gimnáziumokban is. Még az azonos iskolatípusok anyaga között is található érdekes különbség, tendencia: nyomon követhető néhány kiemelkedő magyartanár „pozitív nyoma”, egyszóval izgalmas, új adatokhoz jutottunk ezekből a kérdőívekből.

Eltekintve most a sokféle lehetséges osztályozás és összehasonlítás felsorolásától, a vajdasági középiskolások nyelvi értékítéletének a következő alaptípusait kaptuk:

- közömbös;
- elfogadó-jóváhagyó;
- elítélő;
- szégyenlő-önbíráló;
- összehasonlító típus.

Mindenegyik típust tovább lehet árnyalni, belső csoportosítást végezni.

Közömbös viszonyulás: megítélésem szerint a lehető legveszélyesebb attitűdtípus, hátrányosabb a szégyenlő-önfeladó típusnál is, hiszen az egyén már a témával sem hajlandó foglalkozni, nem érzi magáénak, a fiatalok nem válaszoltak a kérdésre, vagy a „Semmi” szó a kommentár. A válaszok egy részében elmozdulást tapasztalunk: „Nem vagyok nagy nyelvész, vegyes családból vagyok és keveset értek a nyelvekhez.”; a következőben az adatközlő meggondolja magát: „Nincs különösebb véleményem, szerintem ugyanolyan, mint a magyarországi magyar nyelv, habár egy kicsit szegény a vajdasági magyarok szókincse.” – állítja egy szabadkai fiú.

Elfogadó-jóváhagyó attitűd: ezen belül meg lehet különböztetni több csoportot..

– Kommentár nélkül megállapítja a nyelvjárások meglétét, illetve a nyelvhasználat milyenségét. Pl. „Vannak olyan személyek, akik tájszólással

beszélnek”; [a vajdasági magyar nyelv] „Tájszólásokban gazdag”, „A körülményekhez képest megfelelő szinten van” Konstatálás magyarázattal: „A moravicai osztálytársaimnak jellegzetes kiejtése van. A kólát pl. (durva túlzással) kaolának ejtik”.

– A fiatalok differenciálnak a nyelvjárási, illetve regionális hangtani jelenségek között; ezek egy részét elfogadhatónak tartják, más részét megbélyegzik. „A középzárt »e« használata a legelterjedtebb, de ugyanakkor természetesebb, mint a »mekegés«”. Ugyanez a diák viszont már negatív nyelvhasználati jelenségnek tartja a nagymamája szavait: *vella, röggel*.

– Gyakori a következő típus is: „Én itt élek, tehát nekem ez a természetes, ahogyan mi vajdaságiak beszélünk.” Vagy csak ennyi: „sajátságos és természetes

– Nyilvánvalóan a korosztály tipikus önérzetessége, revoltja mondatja a következőket: „Semmi kifogásom ellene. Senkire nem tartozik, hogy ki hogy beszél.” A lakonikus értékítéletben: „Szerintem tökéletesen illik hozzánk” megfűz az öngúny, az azonosulási szándék, s a bölcs belenyugvás egyaránt. Ugyanez a fiú a negatív nyelvi jelenségek felsorolása helyett az előbbiekkal összhangban megállapítja: „Nem, szerintem ezek hozzátartoznak nyelvünkhöz.”

– A jóváhagyás mellé minősítés is kerül: [az idősebb korosztályra értve] „saját nyelvhasználatuk van ami valamilyen módon szimpatikus. Pl. ködmöny, Szegeden helyett Szögedén.” Már ennél a típusnál is jelentkezik az anyaországi nyelvhasználattal való nagyszámú összevető, összehasonlító minősítés egyik fajtája, amely nem minősít, bírál, látszólag csak megállapít: „Egyéni. Több tájszólás figyelhető meg benne. Nálunk a nyelv máshogy fejlődik mint Magyarországon. Látszik.”

– Lehet, hogy külön csoportosítást érdemelne a nagyszámú dicsérő, néha kissé romantikusan magasztaló hangvételű minősítés. Közöttük nagyszámú sztereotip megfogalmazású is van, ami arra utal, hogy a saját meggyőződésen alapuló vélemények mellé a fiatalok ítéletalkotásában a kész sablonként átvett nosztalgiás, eszményítő vélekedések is helyet kaptak. Gyakran fordul elő az ehhez hasonló: „Mi itt Vajdaságban szépen beszélünk.” Vagy: „Helyesen használjuk a nyelvet” Ritkább esetben meg is magyarázza: „Nekem ez a nyelv tetszik a legjobban, mivel sem nem e-zünk és nem is ő-zünk.” Ugyanez a diák bírálja a törökbecseieket „akik könyérrel őszik a möggyet”, s mintaadó vajdasági magyar írónak Deák Ferencet tartja, „ő is falun született, és mára már nagyon gazdag a szókincse”

– Sok pozitív vélemény szól a zárt *ě* hangról. Pl. „A középzárt *e* használata szebbé teszi [nyelvünket] vagy: „Megvan a varázsa a középzárt *e*-nek is ám akkor ha ezt nem keverik az angollal, szerbbel.”

– A következő derűs, optimista hozzáállás elvétve fordul elő: „Minden tájnak megvan a maga nyelvjárása, és ettől igazán színes s magyar nyelv”.

– Akárcsak a többi típusnál, itt is megjelenik az összehasonlítás: „Szerintem elég szép, igaz hogy nem ejtjük úgy a szavakat mint a magyarok, de annak ellenére elég jó.”

Elítélő attitűd: A városi fiatalok – így alább újvidéki értelmiségi szülők gyerekei – gyakran fogalmaznak a következőképpen: [a vajdasági magyar nyelv], „Nincs tele tájszólásokkal, ezért tetszik. Egyetlen dolog nem tetszik: az »ö« betűzés (főleg Bánátban)”, „A dél-bácskai vidék beszéde tetszik a legjobban. Az »ö« betűzés nem tetszik.” Szabadkai lány véleménye: „Átlagban rendben van, de a falusi nyelvjárásokat nem igazán szeretem.” Ugyanő meg is erősíti álláspontját a *mögyök* példával.

– Furcsa ellentmondás tapasztalható néha egyazon adatközlő egymást követő válaszai között. A 19 éves újvidéki gimnazista a „parasztos” kifejezéseket, amikre példákat is említ: *hun, mikó, vót, ottan*; kifogásolja, a vajdasági magyar nyelv minősítésekor viszont megjegyzi: „Vannak benne szép kifejezések.” Bármit is jelentsen a *szép kifejezés*, általában hiányolható a fiataloknál a fogalmak egzakt megnevezésének a készsége.

– A más vidékek tájnyelviségének stigmatizálására eddig is volt példánk, a városi középiskolások lenézik faluról beutazó társaik beszélt nyelvét, így véleményalkotásukban azonos előjellel kerülnek egymás mellé a *suk/sük* ragozás esetei, rosszul megszerkesztett mondatok és az „elavult tájszólások”.

– Furcsa gondolatmenetű elhárító gesztus érezhető a következőben, amikor a fiatal a negatív nyelvi jelenségek felsorolásánál így kezdi: „Sajnos sok olyan embert ismerek, aki tájnyelvi kifejezéseket használ. Nekem ez ellen nincs kiforgásom, de lehet, hogy ez másoknak majd aggat.”

– Indirekt elutasítás található azokban az adatokban is, amelyekben a nyelvhelyességi hibák között szinte kivétel nélkül a *kík, gyün, hetfü* főle nyelvjárási alakváltozatok sorakoznak.

– Sajnálatos módon azonos megítélés alá kerül a tájszólás és az idegen nyelvi hatás. Főleg értelmiségi szülők gyermekei tesznek bíráló megjegyzést környezetük nyelvhasználatára „ha valaki helytelenül »túlságosan« tájszólásosan beszél, és amikor túl sok szerb szót alkalmaz beszédében”. Hasonló hozzáállás tapasztalható egy topolyai diáknál: „sok benne az elszerbesedett szó, idegen szavak, különös tájszólások” – a nyelvjárás tehát a negatívumok közé van sorolva.

Szégyenlő-önbíró hozzáállás: általában más vidék, helység tájnyelve képezi a bírálat célpontját, előfordul, hogy a tanuló szépnak tartja faluja nyelvi sajátságait: „a én falum beszéde még elég helyes, néhány más faluhoz képest”. Az iskolai oktatás nyelvjárásellenessége, a tanárok és a környezet lenéző viszonyulása a helyi nyelvjárás szégyelléséhez vezethet, (kevés

esetben írják le): „A már felsorolt hibák [suk/sük, -e kérdőszó helytelen használata stb.] mellett falumon belül gyakori a kettőshangzó használata: pl. jó = jaó” – írja egy moravicai lány.

Összehasonlító attitűd: a vajdasági magyar nyelv véleményezésére tett felkérés az adatközlők jelentős részénél ösztönösen egy olyan értékrend kialakítását indukálja, amely területekhez, tájegységekhez kapcsolódik. Szerepet játszik ebben az otthonról hozott nyelvi előítélet, lokálpatriotizmus, valamint az új idők szelleme egyaránt.

– A bácskai rész középiskolásai számára a kirívó nyelvjárásiasságot a bánáti ö-zés képezi, erre számtalan adatunk van, választékosabb megfogalmazásban csak „jellegzetesnek tartják a Tiszántúliakat”, de van, aki nem fogalmaz ennyire burkoltan: [nyelvünk] „Nem a legszebb, de elfogadható a bácskai részen, a bánátírók inkább nem beszélnek.” Egy másik vélemény: „szerintem jobban kellene ápolni [nyelvünket] területektől függően”. Az előítéleten alapuló bírálat indirekt is lehet: „két osztálytársamnak választékos a kifejezőmódja kúlai létükre”.

– Amint látjuk, az összehasonlítás alapja lehet más vajdasági vidék nyelve: főként újvidéki fiatalok véleménye: „Itt Újvidéken nem beszélnek olyan szépen anyanyelvüket, mint más kisebb városokban pl. Zentán, Kanizsán, Temerinben.” Érdemes a felsorolás sorrendjét is megfigyelni. Más vélemény: „Északon Zenta felé szépen beszélnek, erre már kicsit szerbesen.”

– Az adatok mintegy harmadában jelentkezik az anyaország nyelvhasználatával történő összehasonlítás. Itt fokozottan szerepet játszanak a nyelvi előítéletek, sztereotip értékítélet-hagyományozódások. Az összehasonlítások egy részében nincs minősítés: „árnyalatokban különbözik a magyarországi magyar nyelvtől”, ám gyakoribb a következő deklaráció-féle: „Nekem jobban tetszik a vajdasági magyar nyelv, mint a magyarországi.” „Talán jobb, mint a magyarországi”, amit azután sokféleképpen indokolnak: pl. „Jobb a szókinccse, mint a magyarországi magyar nyelv”, „Sokkal jobban tetszik, ... mert jobban használják a régies kifejezéseket.” Elgondolkodtató némely indoklás: pl. „Szebb, praktikusabb, mint a magyarországi beszédstílus”. „Szebb, mint a magyar nyelv de sokkal helytelenebb.”

– Egy adatban konkretizál is a véleményező, feltehetően azonosítva a stigmatizált ö-zést a szegedi kirajzási területtel: „Nekem jobban tetszik mint a szegedi nyelvjárás.”

További példák idézése helyett fel kell itt hívni a figyelmet arra, hogy e területi kettősség viszonylatában a diákok is próbálnak megfelelni az osztódó elvárásoknak; egy zentai 17 éves diáklány vallomása: „ha Magyarországon járok, próbálom átvenni az ottani beszédstílust, ami szerintem nagyon helyes.”

Ami a középiskolások attitűdjében egyértelműen elmozdulást jelent a korábbi vizsgálatokhoz képest: ez a vajdasági köznyelvi használat bírálata. Tipikus pl. a következő komor megjegyzés: „Létezett valaha vajdasági magyar nyelv, de ma már mélyponton van.” Gyakoriak a pesszimista hangvételű megjegyzések: „Nincs vajdasági magyar nyelv, a nyelvhasználatban pedig gyakoriak a hibák.” Vagy: „Szerintem eléggé leromlott, mivel a vajdasági magyar nem cseng olyan szépen mint más vidéken, ne is beszéljünk a szerb szavak beolvadásáról, ami veszélyezteti a nyelvet.” Egy másik fiatal ezt így magyarázza: „Kevésbé használatos”, tehát a vajdasági magyar köznyelv használati tereinek beszűkülését jelzi.

Ezen a ponton át is térhetünk témakörünk utolsó tervezett aspektusára, a Magyarországon tanuló diákok attitűdváltásának jelenségére, következményeire.

3. Az egyetemista fiatalok még többet megfordulnak Magyarországon, sok az ott tanuló ösztöndíjas, sokan nem is térnek vissza az egyetem befejezése után sem.

Közülük egy csoport nyelvhasználati változásait módomban van huzamosabb ideje követni, hiszen a jelenséget az 1990-es évek elejétől nyomon követhet.

Hosszú ideig azt tapasztaltam, hogy többségüknél a kódváltás csak a szükséges mértékig történik, azoktól a kivételektől eltekintve, akik már a kezdettől a teljes nyelvi azonosulásra törekedtek. Szókincsbővülés, bizonyos mértékű zsargon-átvétel természetesen következett be, de mindez a jellegzetes hangzást, főként az *ë* hang ejtését nem befolyásolta.

A huzamosabb távollét (egyetemi továbbtanulás, alkalmi munkavállalás stb.) már hozott új nyelvi tényeket. Az egyik adatközlőm ezt így fogalmazta meg: „felfigyeltem arra, hogy aki huzamosabb ideig tartózkodik Magyarországon, választékosabban, finomabban fejezi ki magát. De ez nem jelenti feltétlenül, hogy az illető »felvág«. Lehet, hogy észrevétlenül épültek bele az »új elemek« a szóhasználatába”. Ezek az új elemek szerintük elsősorban a nyílt *e-s* beszéd, a divatos rövidítések, magyarországi zsargon, „a hanglejtés kissé affektálóvá válása” stb.

Azok a körülmények, amelyek a még kiforratlan személyiséget – vagy középiskolás, vagy egyetemre, főiskolára készülő fiatal – új helyzetek, elvárások elé állítják, és saját érdekében beilleszkedésre kényszerítik, a nyelvhasználatára is kihatnak. S ha ez a nyelvi „mimikri” sikerrel jár, ilyen és ehhez hasonló vallomásokot hallunk fiataljainktól, amikor a Magyarországon tapasztalt pozitív vagy negatív nyelvi élményeik felől érdeklődünk: „Van pozitív és negatív élményem is. Pozitív: Magyarországon nem vették észre, hogy nem vagyok odavalósi (persze azért igyekezni kellett, hogy

így legyen), a negatív pedig az itteni környezetnyelvből átvett szavak meg nem értése odaát.”

S itt már nem, vagy nemcsak a nyelvről beszélünk, egy generáció jelentős részének személyiségfejlődésére, egyéniségének alakulására is kihatnak ezek a dolgok.

Hogy miért fontos ez ennyire? A vajdasági fiatalok továbbtanulását mutató statisztikák esést, hanyatlást jeleznek; jó lenne, ha a jövő értelmiségi generációja mind kevesebb sérülés, lelki és nyelvi megosztottság nélkül tudná vállalni azt az örökséget, melyet ez a táj, a szülőföld nyújt neki.

Jegyzetek

¹ Göncz Lajos könyve (*A magyar nyelv Jugoszláviában [Vajdaságban]* Budapest–Újvidék, 1999) szociolingvisztikai indíttatású vizsgálatokon alapul, noha tartalmaz nyelvjárási adatokat és felméréseket, elsősorban nem ezt a feladatot tűzte ki célul.

² A diákoktól vett idézetekben csak a durva helyesírási hibákat javítottuk ki.

³ Az egy szótagú -t végű igék múlt idejében az előhangzó hiánya realizációs különbségeket mutat; pl.: *süttem, ütte* l. Kiss Jenő szerk.: *Magyar dialektológia* Osiris, Bp. 2001. 357. l.

CORRELATION BETWEEN SHIFTING ATTITUDES AND THE LOSS OF DIALECT

Linguistic attitude is the subjective relationship of the user to the language he/she uses. One of its essential types is the individual's relationship to his/her mother tongue, and within the same sphere the evaluation of dialects, too.

This study, basing it on a survey, wishes to gather information on how the recent social changes have affected the attitudes of the young, how they define their attitudes to the use of dialectal/regional language variants, and to their mother tongue altogether. We present the attitude variants according to various types.

BENCE ERIKA

A RÖVIDTÖRTÉNET: A LÍRA EPIKUMA

Brasnyó István prózája a hatvanas-hetvenes évek fordulópontján

1. A *Vadvizek* (1966) verseit és a *Kinn a szélben* (1968) novelláit követően *Árnyék és fű* című, 1969-es kötetének verset prózává (hosszúverssé, prózaverssé) alakító/minősítő, valamint a lírai versbeszédet az epikum irányában módosító eljárásai (mint a lírai pillanat egységét megbontó történetesmozzanatok, illetve eseménytöredékek behatolása költészetébe), egyértelműen jelzik a Brasnyó István teremtette versnyelv *hagyományos lírai regiszterektől való eltávolodását*, ami a prózaformák és az epikus műfajok egyedi értelmezését és teremtő eljárásait eredményezik írói világában. „Versei és novellái abban az értelemben is rokonságot mutatnak egymással, hogy egy-egy novellában gyakran nincs is elmondható cselekmény, csupán egy hangulat, érzés leírására szolgálnak, másfelől viszont számos olyan verse van, melyekben akár a leírás, akár valami »cselekmény« szolgál a lírai tartalom érzékeltetésére, közlésére”¹, állapítja meg a vers és a próza, a líra és az epika átmenetiségét megszerkesztettségében is mutató kötetről a kritika, amelyben egyfajta „letisztulási folyamatot”² érzékel és a hagyományokra épülő versbeszéd lezárását sejti meg: „Mindezek alapján Brasnyó István jelen kötete, az *Árnyék és fű*, sokkal inkább egy új korszak bevezetésének tekinthető, mintsem a régebbi gyakorlat összegezésének és lezárásának.”³

A négy versciklus (*Ajtó előtt a hold; Árnyék és fű; Fű, fű [és minden]; Pontos idő*) líráját egy-egy mozzanat erejéig megtörő epikus elemek („Kilencen alszunk. / Fejünkbe / éjszaka havaz lim-lomot” [...]); „...vörösén száll a szél / nyomán / a téglapor / lejjebb megyünk az árkon...”, *Mig felénk az úton*, etc.) a kötet ötödik, prózaverseket tartalmazó tömbjében (*Prózaversek*) a pillanatot körülölelő történetessé, léttöredék-variációkká szervesülnek, a szövegek teret-időt jelölő valóságtávtárára reflektálnak: „Most pedig kikutatjuk az életformát, amit egy sebesült és megrokkant élet nyújthat egy

másik, simára cserzett életnek, pusztán csak a Lehetőségeket vesszük, illetve adjuk, illetve kapjuk.” (*Költemény*)

2. Brasnyó István hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején (*Árnyék és fű*, 1969, *Üres királyok*, 1970, *Égi laboda*, 1971, *Csapda*, 1971, *Könnyűatlétika*, 1971, *A levegő titkai – Gazdanépek*, 1972, *Lampion a fán*, 1972) napvilágot látott kötetei nemcsak az egyéni opuson belüli szemlélet- illetve műfajváltás reprezentációi, de az aktuális irodalomtörténeti kontextuson belüli paradigmaváltás jelenségeit is tükrözik. Mint első nemzedékének tagja (költőként szerepel 1964-es *Kontrapunkt* című antológiájában), a Symposium szellemi aurájában, illetve lapjain artikulálódó új irodalmi beszédmódok, a hagyományos műfajalkotó tendenciákat átértékelő-megújító magatartás, a költészeti hagyományokat lebontó attitűd megjelenítője; költészetének alakulástendenciái a folyóirat hagyománytörténeti újraértékeléseket indukáló törekvéseihez idomulnak, míg annak 1974-re tehető kimerülése – akár Domonkos István vagy Tolnai Ottó esetében – az egyéni (digresszív) út keresésének-megtalásának lehetőségével esik egybe. Az irodalmi váltást indukáló momentumokra íróink-költőink – a különböző hagyományokba való visszahátrálástól, illetve annak egyedi értelmezésén át (pl. Tolnai) az elhallgatásig (pl. Domonkos) – sokféle válasszal reagálnak, míg Brasnyó esetében egy sajátos műfaj, a lírai rövidtörténet egyedi kimunkálása jelenti ezt reflexiót. A műfaj alakulástendenciái ezért csak a műfajalkotás belső törvényszerűségeit figyelembe véve, és az aktuális irodalomtörténeti szituációnak megfelelően értelmezhetők.

3. A kötetek sorában a – lebontott-elutasított műfajteremtő eljárásoktól az új műfajig terjedő – fejlődési ívet a már ismertetett *Árnyék és fű* próza-verseitől (mint a műfajteremtő lehetőség felmerülésétől) a műfajt kimunkáló köteteken (mint amilyen az *Üres királyok*, a *Csapda*, *A levegő titkai – Gazdanépek*) át a *Lampion a fán* műfajkonstituáló kötetig, azon túl az 1974-es *Kialudt tűz* című verseskötet utolsó tömbjének rövidtörténeteiig húzhatjuk meg. Az 1970-es *Üres királyok* recenziója a vers „leépítésének” törekvését, a „hordalékanyagok kilúgozását”⁴-t tekinti a Brasnyó-opus legfontosabb újszerű momentumának: az egyszerűsödés eredményét a vers és próza „mini-atűr” formáinak létrejöttében és kötetté szerveződésében állapítva meg. Holott nemcsak a versre és a prózára egyaránt kivetülő minimalizálódási folyamatról, az így keletkezett, eltérő műformát jelentő alkotások véletlenszerű egymás mellé kerüléséről, hanem együtt hatásukról van szó egy új műfaj konstituálódásának kezdeti szakaszában, amikor nemcsak a kifejezésformák kötöttségének és szabadságának egybecsúszásáról, hanem a lírai és az epikai beszédmódok konvencióinak felbomlásáról, át- és elhajlásairól beszélhetünk. Nem véletlen, hogy a későbbi szövegek értelmezéséhez épp ez a műnemi sajátosság ad alapot. *A levegő titkai – Gazdanépek* szövegeiről

mondja recenzense: „...verse fokozatosan történni kezdett, epikussá lett...”⁵ A *Lampion a fán* szövegeiről olvashatjuk: „Úgy tűnik, mindaz, amit Brasnyó novelláiról ebből a szempontból elmondhatunk, a prózának, az epikai világnak nem tipikus jellemzője. Nyilvánvaló oka ennek, hogy Brasnyó prózavilága verseiben alakult ki, versei kötődnek oly szorosan a vidékhez, a tájhoz és ennek emberéhez, hogy ezt a vers képviselője már nem viselhette el sajátosságainak feladása nélkül.”⁶

4. Az *Üres királyok* nyitószövege (*A vers*) egyúttal a kötetegész *metaszövege* is: az itt még megnevezetlen és megnevezhetetlen műfaj, a *lírai rövidtörténet* keletkezéséről szól. Egy autentikus mivoltát (amilyen a mese- vagy balladamondói szituáció volt a folklór világában) vesztett közönség előtt elhangzik egy vers, amit maga a lírikus ad elő: „Felálltam és elmondtam a verset.” A lírai pillanatnak ellentmond azonban a hiteles befogadói reakciókat ellehetetlenítő prózai pillanat, a hétköznapiság, az elbeszélhetőség konvencióinak megfelelő léthelyzet: az érzéseket, gondolatokat és hangulatokat háttérbe szorító történet: „A sarokban, szélvédett helyen, négyen kártyáztak.” Metaforikus jelentését értelmezve: a líra világába hatolva a történés dekonstruálja annak versnyelvét, ugyanakkor – az elbeszélő hiánya miatt (hiszen a lírikus szólalt meg helyette) – nem teremthetnek meg a novella, mint (történetet) építő, azaz építkező műfaj konstituálódásának feltételei. Az előadott vers értelmezhetetlenné és hatástalanná válik, míg az epikus történet elbeszélés hiányában hangulatokra, képekre, beszéd-töredékekre hull szét, teljesen lebontva és hiteltelennítve a novellai szerkezet zártságát.

5. A *párbeszéd*, mint az epikus szerkezetek klasszikus eleme ugyancsak *elvezíti jelentőségét és konstruáló szerepét* ezekben az új műfajú szövegekben, hiszen hiányoznak belőle lényegi elemei: a kölcsönösség és az információcsere mint a kommunikáció sikerességének feltétele. Így a lírai novellák tartalmazta párbeszédetek álperbeszédetek, egymás melletti „elbeszélések”, amelyek ezen a szinten legfeljebb a szorongás (ez esetben az alkotó szorongásának) kifejeződései:

„– Jöjjön – mondta a barátom –, ne háborgassa az embereket.

– A fene háborgatja őket – szoltam. – Egy árva kukkot sem énekeltem hiába. Csupán a verset, amint hallotta.

– Akkor ez volt a vers.

– Nem volt ez semmiféle vers. Csak elmondtam, mert fontosnak találtam...”

6. A lírai rövidtörténetnek természetsszerűleg *nem lehetnek valódi hősei*. Az általunk metaszöveggént kezelt, *A vers* című próza főszereplője „a versmondó”. A vele/mellette valamiféle töredékes párbeszédet folytató másik személy, „a barát”; a líraiságot hiteltelennítő epikus közeg elhagyására kész-

teti amazt. Személye alteregóként, a lírikus epikus énjeként értelmezhető. A „kártyások” (a vizuális emlékezet szintjén Hangya-festményeket idéznek fel) a befogadói közeget, autentikus versmondó szituációban a közönséget jelenthetnék.

7. A lírai novella, rövidtörténet vagy kispróza adekvát keletkezési körülményei nem elsősorban az írást, az írott formákat, mint inkább a *beszédmű létrejöttének szituációját jelölik*. Széttört szerkezete is a beszédben formálódás, a beszédszerűség jelenségéből következik, annak jegyeit viseli magán. A *Lampion a fán* (1972) című kötet, amely a brasnyói rövidtörténet konstituálódásának végpontját, a kialakítás/kialakultság szintjét jelenti, egytől egyig ilyen típusú szövegeket tartalmaz: „Brasnyó szinte megszakítás nélkül novellaalakjainak nevében közli az eseményeket, s az ő szemszögükből figyel fel a környezetre, a tájra, az emberekre és jelenségekre, valami álobjektív többes számban mesél. A közlések nyomán a dolgok mintegy elvarázsolódnak, s nincs a szerzőnek egyetlen szava sem, amely visszaparancsolná a dolgokat a maguk helyére. Ez az álobjektivitás nem is akar másnak látszani. (...) Az egész kötet novellaalakok vallomásaiból áll.”⁷ Ezek a klasszikus novellahős kontúrait vesztett „alakok” egy képzeletbeli brigád tagjai. A könyv utolsó szövegében (*A brigád lajstroma*) nevesülnek, míg egy részük erről a jelentésében semmis (hiszen nem fed fel egyedi információkat a személyekről, csupán számba vesz – lajstromozza Brasnyó epikai világainak rejtőzködő mesélőit) listáról is lemarad, személyük homályba vetül/mélyül.

8. „...a többiek a kinti szállásokon éltek, míg megvoltak a szállások” – hangzik a novella utolsó mondata, amely egyszerre vonatkozik szociográfiai vonatkozású realitásokra és jelöli meg a brasnyói líriko-epika *specifikus térélményét*, az időtlenségbe vesző bácsaki létforma tér-jelentéseit. Danyel János, Csusz, Dimitr, Fábián, Csusz fia és a többiek élete „egy bácskai föld-sáv”⁸-ot jelöl és jelent, amelyről valamiféle pusztulást sejtető időtlenségben „elemi” szinten nyilatkoznak meg. Vallomásaik nem felelnek meg a történet felépítését célzó feszes ívű és hatásos befejezést (megoldást) feltételező novellai szerkezetnek. Töredékes, összefüggéstelen és sokszor az értelmezhetetlenség szintjét súroló megnyilatkozásaik inkább a tájról és a tájban gyökeredző létről való (mítikus) tudás balladisztikus kifejeződései, azaz a ballada műfajának a novellával ellentétes, történetet ki- és lebontó, szaggatott-homályos előadásmódját követik: lezáratlanságukkal erőteljesen misztifikálva magát a bácskai létformáról szóló történetet. „Ez a befejezetlenség azonban a kötet legjobb darabjaiban túlmutat önmagán, s a kimondhatatlant sejteti meg az olvasóval”⁹ – írja Juhász Erzsébet.

9. A *Lampion a fán* után megjelent Brasnyó-kötetek kritikai megítélése ugyanakkor arra utal, hogy a lírai rövidtörténet műfaji kanonizációját köve-

tően nem nyílt lehetőség továbbépítésére és megújítására az egyéni opuson belül: „A *Kialudt tűz* költője nem haladt tovább megtalált útján, hanem a jól kitaposott ösvényeken sétál”¹⁰ Bori Imre ezeket a próza és a vers, a líra és az epika határmezsgyéjén keletkező szövegeket Brasnyó írói világában regényírássra felkészítő előzményekként értelmezi: „*Lampion a fán* című kötetének írásai már regényígéretként állnak össze, kétségtelenné téve, hogy a mikrorészletekben meghódított, emlékekből kihámozott világ nagyobb epikus kép kidolgozására ösztönöz.”¹¹

A rövidtörténet mint a vajdasági magyar irodalom paradigmaváltó korszaka (a hatvanas-hetvenes évek fordulópontja) létrehozta specifikus műforma további kutatása a brasnyói opuson túlmutató utóéletre, a műfajnak a további évtizedekben (egészen a napjainkig) betöltött szerepére és jelentőségére koncentrálni.

Kiadások

Brasnyó István: Árnyék és fű. Forum, Újvidék, 1969

Brasnyó István: Üres királyok. Forum, Újvidék, 1970

Brasnyó István: Csapda. Forum, Újvidék, 1971

Brasnyó István: A levegő titkai – Gazdanépek. Forum, Újvidék, 1972

Brasnyó István: Lampion a fán. Forum, Újvidék, 1972

Brasnyó István: Kialudt tűz. Forum, Újvidék, 1974

Jegyzetek

¹ Brasnyó István, Árnyék és fű, Újv., 1969, fülszöveg

² uo.

³ uo.

⁴ Brasnyó István, Üres királyok, Újv. 1970, fülszöveg

⁵ Brasnyó István, A levegő titkai – Gazdanépek, Újv., 1972, fülszöveg

⁶ Bányai János, Lampion a fán = B.J. Könyv és kritika, Újv., 1973, 53-56., 53.

⁷ Juhász Erzsébet, Brasnyó István: Lampion a fán, Új Symposion, 1972. 12. (92.sz.), 571-572., 571.

⁸ Brasnyó István, Lampion a fán, Újv., 1972, fülszöveg

⁹ uo.

¹⁰ Bányai János, Ugyanott = B.J. Könyv és kritika II., Újv., 1977, 176-179., 177.

¹¹ Bori Imre, A jugoszláviai magyar irodalom rövid története, Újv., 1993, 224.

THE SHORT STORY: THE EPIC LYRIC

István Brasnyó's prose around the turn of the sixties

This paper studies the circumstances and conditions under which a genre, the short story (small-prose, lyric novella), was born among the processes of paradigm shift that marked the Hungarian literature of Vojvodina in the sixties and seventies. She detects the origin of this specific genre

to be in István Brasnyó's lyric works that marked this period. She arranges the characteristic features of the genre, and explains them point by point (e.g. departure from the contours of traditional literary genres, contexts concerning the history of literature, self-analysing character, dialogue and fragmentation, merging of the roles of the subject and the story teller, experiencing space, being unclosed, etc.)

GEROLD LÁSZLÓ

A HATVANAS ÉVEK PRÓZAKRITIKÁJA

1. Bevezető

Ha irodalmunk, s ezen belül prózaírásunk hatvanas évekbeli állapotát, sajátosságait vizsgáljuk, nem kerülhetjük meg, legalább vázlat erejéig, az előzményeket, amelyekkel szemben az évtized irodalmi törekvései megmutatkoznak. Nevezetesen szólni kell az 1945-tel bekövetkezett radikális fordulatról, ennek több vonatkozásáról is, akárcsak a mintegy tíz éven át létező, az ötvenes évek közepéig domináns szocrealista szemléletről és az ennek jegyében született irodalomról.

Az 1945-tel bekövetkezett fordulatnak jelentős előnyei, de nemkevésbé szembetűnő hátrányai is voltak. A vajdasági magyarság továbbra is kisebbségi sorsban maradt, de megszűnt a két háború közötti önfenntartó státusa, és állami törődésben részesült, aminek következményeként volt napilapja (1945: Magyar Szó), gyermekújságja (1947: Pionírújság), ifjúsági (1945: Ifjúság Szava /1951: Ifjúság/), heti (1946: 7 Nap) és szakszervezeti lapja (1947: Dolgozók), rádióállomása (1949: Újvidéki Rádió) először alakult itt önálló magyar színház (1945: Magyar Népszínház /1951: Szabadkai Népszínház/, 1949: Járasi Magyar Népszínház, Topolya), pedagógiai főiskola alakult, voltak magyar tannyelvű középiskolák. Létrejött a művelődést szervező és irányító „esernyő”-szervezet, a Vajdasági Magyar Kultuszövetség (1945-ben), majd a Vajdasági Magyar Kultúratanács (1950-ben). És ami az irodalom szempontjából mindennél fontosabb, újraindult a háború alatt szüneteltetett folyóirat, a *Híd*, amely 1946 és 1949 között kiadóként is működött, 1948-ban pedig megalakult a Testvériség–Egység nevű többnyelvű kiadóvállalat.

Ugyanakkor a kultúra s ezen belül az irodalmi élet intézményrendszerének állami segítséggel történő kialakulása egyben az intézmények munkájának, tevékenységének állami irányítását és ideológiai befolyásolását is jelentette.

A *Híd*, amely a háború előtt, 1938-tól Jugoszlávia Kommunista Pártjának volt az orgánuma, 1945 után elsősorban ideológiai folyóiratként figurált, következésképpen a benne napvilágot látott irodalom is kizárólag szocialista realista szellemiségű volt. Az új „vallásosság” jegyében született művek vagy a múlt bűneit leplezték le kíméletlenül, vagy hangos szóval

magasztalták a jelent, gondolván, hogy így „hathatósan hozzájárulnak az országépítés diadalához”, ahogy a háború utáni szépprózánkról szóló tanulmányában (Hízeltől *a hitvallásig*) Utasi Csaba írja, hozzátéve, de mintegy értékelve is ezt az írmodort: íróink „szinte versengtek a semmitmondásban”. Ugyanis a „fölmelegített szociális témák, melyekkel azelőtt (a két háború közötti ún. szociális irodalomban – G. L.) még a szembenálló ember tiszta, eszenciális keserűségét tudták megszólaltatni, a nagy igyekvés következtében egyszerre belefulladásnak a fekete-fehér ábrázolás elviselhetetlen szürkéjébe” (Utasi, uo.). Az írók miközben korparancsot teljesítettek, lemondtak írói/alkotói függetlenségükről, önállóságukról. Paradox módon azt hittek és hirdették, hogy az irodalom végre szabad lett, holott béklyóba kötötte az ideológia. Ez látszik mind a Hídban közölt szövegekből éppen úgy, mint az első antológiától (*Téglák és barázdák*, 1947) kezdve megjelenő könyvekből.

Az ideológiailag irányított és ellenőrzött irodalom éveiben természetesen nem beszélhetünk jelentős kritikáról sem. Nincs is számottevő kritikus. Kivételként elsősorban Herceg János említhető, aki kötéltáncosként egyensúlyoz a megkerülhetetlen pozitív véleménymondás és az elmarasztaló bírálat között (l. Herceg János: *Összegyűjtött esszék, tanulmányok I.*, 1999). Szirmai Károly az ötvenes évek kezdetén, első felében publikál néhány kritikát (l. *Szavak estéje*, 1978), akkor, amikor színre lép a kritikus Bori Imre, aki majd az ötvenes évek második és a hatvanas évek első felében folytat kiterjedt, meghatározó kritikai tevékenységet (l. Csáky S. Piroska: *Bori Imre-bibliográfia 1952-1992*, 1994).

2. A fordulat

Változás az ötvenes évek közepén következett be. Természetesen nem egyik napról a másikra, de megállíthatatlanul, és semmiképpen sem függetlenül a jugoszláv irodalomban lejátszódó eseményektől, melyek közül elsősorban a ljubljanai írókongresszust kell említeni, amelyen Miroslav Krleža vezérlete alatt elkezdődött a szocialista realizmus visszaszorítása, majd felszámolása. Erről ír két cikkében is Herceg János (*A művészet alkotószabadságáról*. Híd 1952. 10. sz.; *Szabadság és irodalom*. 7 Nap 1952. okt. 19.), aki természetesen a vajdasági irodalom szempontjából ismeri fel a változás lehetőségét: „Mi, vajdasági írók megindultan hallgattuk Krležát. Mert nekünk még senki sem mondta: írjatok szabadon! Egy kis népcsoport fiai vagyunk a szocialista Jugoszláviában, és már úgy nőttünk fel, azzal a tudattal, hogy kisebbségi helyzetünk sors és rendeltetés, s élünk, és írunk úgy kell: ahogy lehet. Az írás mesterségünk, bár néha azt mondják, tanítók vagyunk /.../ De mi elsősorban alkotók szeretnénk lenni...” Az országos események nyomán, ezekkel szinkronban a vajdasági magyar irodalomban is megkez-

dődik a lassú „olvadás”. Ennek előzménye volt a Híd 1950 áprilisi számában mintegy tizenöt fiatal költő, novellista, kritikus fellépése, akik az addig érvényes ideológiai-irodalmi kánon ellenében másféle, szubjektív hangot szóltatnak meg, sürgetve ily módon az irodalom függőségének megszüntetését, az irodalmi minőség elvének érvényesítését az addigi ideológiai, társadalmi követelmények ellenében/helyett. Ekkor még a hatalom kegyetlenül közbelép, de következő évben már nem pártkatona, hanem író, Majtényi Mihály veheti át a Híd szerkesztését. Őt 1955-ben Herceg János követi. Kettőjükhez fűződik irodalmunk esztétikai szabadságharcának kezdete, amit szerkesztői tevékenységük mellett megjelent műveik is példáznak. Néhány novelláskötet után mindketten regényekkel jelentkeznék (Majtényi: *Élő víz*, 1951; *Garabonciás*, 1952; *Bige Jóska házassága*, 1955; Herceg: *Anna búcsúja*, 1955; *Ég és föld*, 1959). Az ötvenes évek regényirodalmát ezek a művek határozták meg.

Az évtized második felében még néhány fontos esemény játszódott le irodalmunk háza táján. Előbb, 1954-ben létrejött a Progres nevű kiadó, amely magyar hetilapok mellett vajdasági magyar írók műveit is megjelentette, majd 1957-ben megalakult a Forum Könyvkiadó, amely hamarosan az itteni magyarság kulturális életének, következőképpen irodalmi életének is egyik központi intézményévé lesz, meghatározó szerepet vállal az irodalom/könyvkiadás, továbbá írói pályák alakításában s olvasóközönség nevelésében.

A Híd történetében ugyancsak fontos 1957, ekkor veszi át a folyóirat szerkesztését Hercegtől Major Nándor, aki szerint – ahogy *Tegnap, ma, holnap* című programcikkében kifejtette – a Híd feladata „támogatni irodalomban, művészetekben a korszerű tartalom és korszerű forma egybehangolódására irányuló törekvéseket”. S ezzel, azt követően, hogy Majtényi és Herceg visszavette az irodalom számára a folyóiratot, elkezdődött a Híd modernség-korszaka.

Az évtized végén alakult meg Újvidéken a Bölcsészettudományi Kar keretében a pedagógiai főiskolát felváltó Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, amely mind tanárai (Sinkó Ervin, B. Szabó György, Bori Imre, Szeli István, majd Bányai János és Bosnyák István), mind pedig hallgatói révén jelentős változások elindítója és tudatosítója lesz irodalmunkban.

3. A hatvanas évek

Ekkor már van saját kiadója a vajdasági magyar irodalomnak, folyóirata, a Híd, amely nemcsak hogy irodalmi orgánummá lett, de feladatául a modern irodalom művelését, elfogadtatását tűzte ki. 1961-től az Ifjúság című lap mellékleteként megjelenik a Symposium, melynek szerkesztői és munkatársai elsősorban a Tanszék hallgatói. A melléklet 1965-től önálló folyóiratként jelenik meg Új Symposium címmel. Ugyancsak 1961 végén a Ma-

gyar Szó, amely addig is publikálási lehetőséget nyújtott íróknak, kritikusoknak, megindítja Kilátó c. irodalmi, művészeti mellékletét. A következő évtől a Dolgozók megindítja Visszhang c. irodalmi mellékletét, s a 7 Nap is, rovat nélkül, rendszeresen közöl kritikákat, elsősorban Bori Imre tollából. Ebből a sorból nem hagyható ki, hogy Újvidéken, ugyancsak zömmel a tanárségi hallgatók közreműködésével, jelentős vitafórummá nőtte ki magát az Ifjúsági Tribün, s hogy az Újvidéki Rádióban, Herceg János szerkesztésében Együtt (1957) címmel állandó irodalmi műsor van.

A megnövekedett közlési/publikálási tér s az ideológiai béklyóktól való szabadulás következménye az irodalom, s ezen belül a regények expanziója, illetve az irodalmi műveket, köztük a regényeket is minősítő kritika számszerű gyarapodása; szembevetendő mind a regényirodalom, mind pedig a kritika erőteljes differenciációja.

Joggal tekinthetünk a hatvanas (és a hetvenes) évekre, mint a vajdasági magyar irodalom aranykorára.

Hogy alakul ebben az évtizedben a vajdasági regény sorsa, s ebben milyen szerepet vállal, tölt be a kritika?

Az alábbiakban erre keresünk választ.

3.1. Regények

Regényírásunk a hatvanas évek közepéig, jóllehet regények jelentek meg, nem jelezte, hogy élt volna az évtized hozta változás lehetőségeivel. A hatvanas évek első fele sem számra, sem értékre nem produkált figyelmet érdemlő regényt. Míg az előző évtizedben mintegy húsz regény jelent meg, ezek között alig néhány elégti ki a műfaj magasabb esztétikai igényeit. A már említett Majtényi- és Herceg-művek mellett mindenekelőtt Debreczeni József lágerregénye, a *Hideg krematórium* (1950), Sinkó Ervin két műve – *Tizennégy nap* (1950), *Optimisták I.* (1953) – sorolható a jelentős regények közé, a többi felemás, jobbára félresikerült műfaji próbálkozás csupán, lett legyen kor- és életrajzi jellegű, mint Lörinc Péter fejlődésregénye a *Hétköznapiak* (1950) és Munk Artúr orvosregénye (*Köszönöm addig is*, 1953) vagy kémtörténet (Sulhóf József: *Kémháború az atomtitokért*, 1951, *Varázsvessző*, 1955), hogy csak néhány szerzőt és művet említsünk.

Az évtized regénytermését záró Kopeczky-kisregény (*Kutyák... macskák*, 1959) azonban a filmgyártásból ismert montázstechnika, a filmszerű vágások és az irodalmunkban eleddig ismeretlen nyelvi lelemények gazdag alkalmazásával mintegy jelzi a változást. Jelzi, de csak Kopeczky Lászlónak Sáfrány Imrével írt négykezes műve (*Mire a teknősbéka odaér*, 1961) és egy ifjúsági regénye (*Segítség, lopok!*, 1961) tekinthető folytatásnak, mert az évtized első felében megjelent önéletrajzi (Bencz Mihály: *Magasok vándora*, Csépe Imre: *Fordul a szél*), illetve történelmi regények (Lévay Endre: *Ballangók*) teljesen érdektelenek voltak. Épp ezeket, az utóbb cím

szerint is megnevezett műveket minősíti háború utáni szépprózánkat áttekintő tanulmányában Utasi Csaba a vajdasági irodalom „kései, fonnyatag” virágainak, „melyeknek anakronizmusa, tehetetlen múltba fordulása, szirupos problémátlansága, újfent arról tanúskodott, hogy hiába, a közönség feltételezett óhajának alázatosan behódoló irodalom nem haladhatja meg a hízélgés határait” (Hízélgéstől hitvallásig).

Az igazi áttörést az évtized közepén megjelent Major-regény, a *Dél* jelenti. Ettől kezdve, ha szám szerint nem is jelent meg sok regény, de évente napvilágot látott egy-két olyan mű, amely bizonyossá tette, hogy regényírásunkban is jelentős változások következnek be. Így is történt, amint ezt az 1968. évi regénypályázat tizenkét műve közül több is tanúsítja. Major Nándor *Dél* c. műve és a pályázati regények (ezekről külön tanulmányban írok) között jelent meg Varga Zoltán utopisztikus regénye a *Méregkeverő* (1966), Gobby Fehér Gyula parabola-(kis)regénye a *Kenyér* (1966), Végel Lászlótól az *Egy makró emlékiratai* (1967), Burány Nándor tudatvizsgálata, az *Összeroppanás* (1968) és Gion Nándornak a hatvanas évekre jellemző „hasznosságkultusz bírálata” adó (kis)regénye, a *Kétélűek a barlangban* (1968), valamint a mindmáig csak folyóiratközlésben olvasható Tolnai-(kis)regény, az *Érzelmes tolvajok* (Új Symposion 1-8. sz.). Kivétel nélkül olyan művek, amelyek mind időszerű társadalmi/emberi, mind pedig műfaji vonatkozásban jelentősek.

Ha a hatvanas évekbeli regényeink recepciója érdekel bennünket, akkor mindenekelőtt az évtized második felét meghatározó, előbb felsorolt művek kritikai fogadtatásával kell foglalkozni.

3.2. A kritika

Mielőtt az egyes művek recepciójával foglalkoznánk, lássuk előbb, milyen volt a hatvanas évek kritikairása.

Az irodalom expanziójával és a gazdagabb publikálási lehetőségekkel összefüggésben számottevően nőtt a kritikusok és kritikák száma. A két folyóirat, a lapok mellékletei és a rádióműsorok egyaránt fontosnak tartották a rendszeres kritikaközlést, s ez többé-kevésbé sikerült is. Annak ellenére, hogy bibliográfusaink több jelentős kiadvány, elsősorban a Híd, de említhetnénk a rendszeres kritikaközlést szorgalmazó Visszhangot vagy a 7 Nap, illetve az Ifjúság/Képes Ifjúság művelődési oldalait, repertóriumát még nem készítették el, a meglevő források (a Symposion-, az Új Symposion-, a Kilátó-, illetve a Bori Imre-bibliográfia és néhány gyűjteményes kiadvány (Herceg János: *Esszék, tanulmányok*; Bányai János: *Bonyolult örömök*, 1964, *Könyv és kritika II.*, 1977; Utasi Csaba: *Tíz év után*, 1974) alapján megrajzolható kritikairásunk hatvanas évekbeli képe. Egyrészt látható, hogy minden irodalmat (is) közlő orgánus fontosnak tartotta a kritikát, másrészt pedig az említett forrásokból kiderül, hogy a 7 Nap, majd 1962-től

előbb a Dolgozókbeli Visszhang c. melléklet, utána – bár kevesebb rendszerességgel – pedig a Magyar Szó-beli Kilátó c. melléklet és a Híd olvasói elsősorban Bori Imre bírálatai, ismertetői alapján tájékozódhattak a vajdasági irodalomról, ennek új köteteiről. Hogy pedig a Symposionban és az Új Symposionban többen (Bányai János, Bosnyák István, Gerold László, Utsi Csaba és Végel László) publikáltak több-kevesebb rendszerességgel könyv-kritikát, az arra is utal, hogy mind a melléklet, mind a belőle kifejlődött folyóirat lényegesnek, sőt megkerülhetetlennek tartotta a kritikát, amely révén kifejezhette sajátos, többnyire, ha árnyalataiban el is térő, de alaptendenciájában mindenképpen egységes, „tópartinak”, „templomtorony-perspektívának” nevezett provincializmus elleni irodalomszemléletét, megvívhatta ennek érdekében harcát, nemegyszer az ún. „kalapács-kritika” eszközeivel. Ugyanakkor az sem véletlen, hogy a kritika szerepével, feladataival, műfaji vonatkozásaival, éppen úgy, mint a regény műfaji vonatkozásaival is a Symposion/Új Symposion gyakorló kritikusi foglalkoztak.

A „megnyugvás, a belenyugvás, a megleégedettség /.../, az önelégültség” (Bányai János) képében tetszelgő, megmutakozó vidékiesség elleni fellépésre a Symposion/Új Symposion kritikusait a hatvanas évek második felében megjelent, fentebb már említett regények is feljogosították. A kritika (beleértve az összefoglaló jellegű tanulmányokat is) felismerte, hogy regényírásunk, líránkhoz hasonlóan, elszakadt a provincializmustól, legalábbbi megtette az első lépéseket annak érdekében, hogy lényeges kérdéseket foglalmazzon meg a világ, az itteni világ és az itteni emberek életével, sorsával kapcsolatban, s hogy képes a regény új műfaji követelményeinek is eleget tenni. Ha a hatvanas évek kritikáírását vesszük figyelembe, nem hagyhatjuk ki Herczeg Jánosnak elsősorban az Újvidéki Rádió Együtt c. műsorában elhangzó, kiváló és megbízható irodalomértésről és -érzésről tanúskodó írásait sem. Ebbe a képbe beletartoznak Szeli István ritka megszólalásai, valamint Hornyik Miklós, Podolszki József és Vajda Gábor írásai ifjúsági lapunkban.

3. 3. Elmélet

Annak ellenére, hogy az évtized kritikáinak szinte mindegyikében felmerülnek kritikával kapcsolatos gondolatok, megfogalmazódik a kritika önreflexív értelmezése, ha a hatvanas évek vajdasági magyar kritikáírásának elméleti vonatkozásait, megnyilvánulásait szeretnénk megismerni, elsősorban három mozzanatra kell figyelni. Bányai Jánosnak azon tanulmánya-ira/esszéire, amelyek 1962 és 1964 között a Symposion c. mellékletben jelentek, majd a szerző *Bonyolult örömök* (1964) c. tanulmánykötetének *A kritika keresése* c. fejezetében is helyet kaptak. Bányai János és Varga Zoltán vitájára az Új Symposionban (26-27. és 31-32. sz.) S végül az Új Symposion 1968.évi kritikaankétjára a lap 43–51-52. számaiban, amelyben társadalmi és irodalmi kritika aktuálisnak ítélt kérdéseiről Bálint István, Bányai

János, Bori Imre, Bosnyák István, Burány Nándor, Gerold László, Hornyik Miklós, Rehák László, Szalma József, Utsi Csaba, Vajda Gábor, Várady Tibor és Végel László fejtette ki elékpzeléseit.

Bányai a kritikáról készült írásaiban az esztétikum fontosságát hangsúlyozza, mondván, hogy ez az elsődleges, s az „evidens társadalmi viszonyokat” pedig másodlagosnak tekinteni, ami azért is elfogadható, mert „az esztétikum önmaga, sajátos értékeivel, egyúttal társadalmi jelentőségű is”. Ezt nevezi meg Bányai követendő útként a kritika számára, annak alapján, hogy a „művészi alkotás mint valótlan történelem vagy legjobb esetben mint *lát-szólagos* történelem mindenekelőt bizonyos esztétikai feltételeknek, kritériumoknak, szempontoknak felel meg, és csak másodlagosan, csak részlegesen, sőt mellékesen a filozófiai, szociológiai, történelmi mércéknek”. Ennek hangsúlyozása természetesen nem tekinthető merőben öncélú elméleti fejtegetésnek, hanem szoros kapcsolatban áll a vajdasági magyar kritikairás általános gyakorlatával, amely vagy a társadalmi jegyeket veszi számba vagy pusztá impressziókat fogalmaz meg, ahelyett, hogy „tárgyának látósugarában mozog”-na, hogy saját létezésének feltételeit nem külsőségekben és „mellékes vonatkozásokban”, hanem magában a műben keresné és fedezné fel. Általában nincs jó véleménye sem kritikánkról, sem a kritika fogadtatásáról: „Nálunk – írja – nem a nagy tévedések keltenek felháborodást, hanem bizonyos nevek és bizonyos gondolatok, melyekkel a többség még nem találkozott.” Mindennek tudatában azonban nem kell, nem szabad azt gondolni, hogy Bányai abszolutizálja a kritikát, ellenkezőleg hangsúlyozza, hogy „állítása megdönthető, változtatható”, kivéve, „ha nyilvánvaló negatívumokról beszél, amikor a dilettánst határozza meg, akkor változatlan”.

A regényíró Varga Zoltán és a kritikus Bányai János vitája az irodalom valóságsszemlélete körül bonyolódott. Esetünkben azért érdekes, mert – bár megnevezetlenül – egy regény váltotta ki, melyet a kritikus a „teljesen gyökértelen tettetés irodalmá”-nak kategóriájába sorol, amire a fantasztikus regény szerzője reagált.

A kritikaankétet szervező folyóirat a felhívás szerint arra kérte fel a jugoszláviai magyar kritikusokat, „mondják el véleményüket, meggyőződésüket kritikánk helyzetéről, feladatairól, eredményeiről, nehézségeiről...” Külön felkérték a résztvevőket, hogy „ne szorítkozzanak kizárólag az irodalmi kritika problémavilágára, hanem tegyenek említést a társadalmi kritikáról is”, illetve, hogy a „kritika konkrét, reális kérdéseivel foglalkozzanak, lehetőleg kerüljék az elvont elmélekéseket”.

A több számon át folyt ankétból bennünket ezúttal természetesen az irodalmi kritikáról, s ezen belül a regénykritikáról mondott vélemények érdekelnek. Sajnos, ez utóbbiból van a legkevesebb. A felhívás ellenére az ankét résztvevői főleg általánosságban szólnak a kritikáról/kritikánkról. Hang-

súlyozzák a kritika szükségességét, s hogy a kritika csak „produktivitás és értékkeremtés révén válhat a jugoszláviai magyar szellemi élet aktív tényezőjévé” (Bori Imre), másfelől pedig a kritika általi értékkeremtés akadályait panaszolják fel. Hogy nincs igazi kritikai élet, mert bár vannak kritikusok, de kritikánk zömmel inkább recenzió jellegű, alkalmi, s ezen felül divat az „óvatos, ide-oda kacsingató, kínosan méricskélő” megnyilatkozás, amitől kritikáirásunk vidékies. Ahogy Bányai írja, nem teljesíti azt a „súlyos és felelős” feladatot, amelyet kritikánknek „a jugoszláviai magyarság életében kell vállalnia: irodalmunk és művészetünk sajátos értékeinek, létünk történelmi perspektíváinak tudatosítását, mégpedig sohasem önkörén belül, hanem mind nagyobb arányokban, mind szélesebb nyomtávon futva be a világot”. Hogy viszont erre alkalmas legyen, mércével kell rendelkeznie, nem merev, hanem műtől műig változni képes, de a kellő értékszínvonalat semmiképpen sem mellőző kritériumrendszerrel.

3. 4. Gyakorlat

Ha a kritikáról szóló írások konkrétan nem is foglalkoznak az évtized vajdasági magyar regényeivel, mégsem hagyhatók említés nélkül, mert az általános szempontok felismerhetők a konkrét művekről készült kritikákban és tanulmányokban.

Néhány bekezdéssel feljebb már szerző és cím szerint megneveztem azokat a regényeket, amelyek a hatvanas évek közepétől, egész pontosan 1965-től kétségtelenné tették, hogy regényírásunkban jelentős változások játszódtak le. Ezek közül a kritika legtöbbet Major Nándor *Dél* c. és Végel László *Egy makró emlékiratai* c. regényével foglalkozott, feltehetőleg, mert az előbbitől számítható az a paradigmaváltás, amelyet az évtized végi pályázat regényei tettek általánossá, az utóbbi pedig mert műfaji és tartalmi újszerűségével keltett nagyobb érdeklődést.

A *Délt* író Major Nándor, akinek már előző kötete, a *Veresség* c. novelláskönyve bejelentette irodalmunk megújhódását, mielőtt a kisregényt megírta volna „alapos regényelméleti kutatásokat végzett”, állapította meg Utasi Csaba, „s ezeknek során eljutott a 'modern regény legnagyobb problémájához, a 'betöltetlen tér'-hez”. És bár a kritikus nem alaptalanul rótt fel Majornak, hogy „a maga körül látottakat /.../ egyáltalán nem tartja érdemesnek és alkalmasnak a tér betöltésére”, ezért fordul a „tengerpart mediterrán környezetéhez”, ahol nem pusztul el olyan rövid idő alatt az emberek élettere, mint nálunk, holott a mi világunk is tértöltővé válhatna, ha az író nem feledkezne a „társadalmi vonatkozásokról, illetve a valósággal való nyílt szembenézéssel, mégsem mellőzhető, hogy talán éppen a helyszínváltás tette lehetővé Majornak, hogy regényt írjon, mint előtte tették itt a rónán. El kellett szakadnia ahhoz, hogy másféle regénypoeitikai újításokat tegyen, hogy az anekdotázó realista próza helyett az idő és a tér kérdését tematizálva tesz pró-

bát a közelmúlt európai, elsősorban talán a francia új regénynek a követésére. Műve nem csak regény, hanem olyan szépróza alkotás, amely a regénykérdést aktualizálja. Ahogy Bányai János írja: „Úgy is, mint konkrét elméleti kérdés(t), és úgy is, mint egy irodalom /.../ lehetőségeinek és adottságainak még egy irányba való kiterjesztése”-t. Miközben Major regényt ír, megfogalmazza azt a kritikus szerinti legalapvetőbb kérdést, hogy „lehetséges-e a regény ott, ahol az idő nem tartós, ahol a tér üres, ahol nincs múlt, ahol mindent mindig előlről kell kezdeni?” Így, ezáltal tekinthető a *Dél* első állomásnak irodalmunk azon folyamatában, amelyben a „regénykérdés megfogalmazása és a regény megvalósulása” közös problémaként jelentkezik.

Kétségtelen, hogy a változás időbeli kezdete Major regényéhez köthető, ugyanakkor az sem vitatható, hogy a *Délnél* sokkal nagyobb érdeklődést váltott ki Végel műve az *Egy makró emlékiratai*, amely részben, bizonyos regénypoétikai újítások tekintetében Major regényének folytatása is lehet(ne), részben pedig a *Dél* elutasított írói felfogás, mely szerint ez a szinte emberöltőként porrá váló világ, amelynek nincs múltja, következésképpen alkalmatlan arra, hogy itt regény szülessen, cáfolata is.

Hogy a *Makró...* kritika meglehetősen vegyesen fogadta, annak magyarázatát mindenekelőtt a regény nyelvi világában kell látni. Azt a szlenget, amit Végel használ, s amelyet csak a regényben beszélnek, többen irodalom alattinak, irodalomhoz méltatlannak vélték, mások viszont, mint Utasi Csaba a regény rákos nyelvét (amelyért Weöres Sándor lelkendezett) a „jugoszláviai magyar nyelv romlásának, szürkülésének” irodalmi bizonyítékként élték meg, illetve – mint Bányai János – „írói eljárás”-nak és a „művilág”-nak egységét látták többek között, a „műfaji formátlanság” mellett a regény rendhagyó nyelvében: „Végel megtalálta a módját annak, hogy az adott negatívnak annak megfelelő negatív formát is teremtsen”.

Míg Major a vajdasági magyar regény életképtelenségére kívánja felhívni olvasói figyelmét, addig Végel éppen egy vajdasági jelenségről írja regényét, amely „Két negatív világ ütközési pontjain igen éles megvilágításban felmutatja mindazokat a megoldatlan, szorongató kérdéseket, melyek nemcsak a Makróra nehezедnek, hanem egy más síkon, egy a Makróénál jóval összetettebb világképben is szüntelenül jelen vannak” (Utasi Csaba).

A *Dél* és az *Egy makró emlékiratai* között, 1966-ban jelent meg Varga Zoltán *Méregkeverő* c. regénye, amely a modern regény harmadik útját járja, kínálja fel: az ún. parabolaregényt, amely az európai irodalmakban, nem csak politikai okok miatt a keleti blokk országaiban, hanem Nyugaton, pl. a német nyelvterületen is igen népszerű. Varga kötetét időben megelőzte hasonlóan a parabolikus-fantasztikus regények kategóriájába tartozó Gobby Fehér-mű, a *Kenyer* (1966) c. kisregény, amely kapcsán a kritika nem véletlenül karkai utánérzésről ír, elsősorban a törvény kiváltotta szorongás okán,

amely mindkét műben meghatározó. Ettől függetlenül Gobby Fehér kisregénye a *Méregkeverő* műfaji előzményének is tekinthető, ahogy mindkettő részben Herceg János *Ég és föld* c. művészregényének folytatása is. Már abból a szempontból is, hogy mindkettő, illetve mind a három regény az egyén és a hatalom konfliktusát mutatja be. Varga ezt egy csodaszert előállító fiatal tudós viszontagságait részletezve mutatja be. Vargának és őt megelőzve Gobby Fehérnek is kétségtelenül jelentős érdeme van a vajdasági regénynek mind műfaji, mind pedig tartalmi vonatkozású megújításában.

Az 1968-as év két jelentős regényt hozott, Burány Nándor *Összeroppadás* és Gion Nándor *Kétéltűek a barlangban* c. regényét. A két mű hasonlít is egymásra, de ugyanakkor lényeges különbség is van közöttük. Hasonlóságuk társadalmi vonatkozásukban mutatkozik meg, különbözőségük pedig merőben eltérő ábrázolásmódjukban, írói eszközeikben.

Az, aki a vajdasági regényen az adott, a művek születésével szinkronban levő valóságot, a mindennapok valóságképét kéri számon, Burány és Gion regényében megtalálja ezt. Míg az *Összeroppadás* szerzője a közelmúlt, de a regény írásakor (s utána még sokáig) tabutémának számított 44-es megtorlások kapcsán folytat erkölcsvizsgálatot egyrészt a társadalomba való beilleszkedés, másrészt pedig a párthoz való hűség vonatkozásában, de állandóan éreztetve, hogy sem az egyik, sem a másik nem függetleníthető a háború végi tragikus/gyászos eseménytől. A párt Gion kisregényének is „szereplője”, bár kevésbé áll a történet középpontjában, mint Buránynál. Gionnál hét fiút tömörítő kisközösség „játszik” egyesületesdit, ők beszélnek meg a legkülönbözőbb hasznos és főleg haszontalan dolgokat. Burány regénye kapcsán a kritika elsősorban riportszerűséget említ, nemegyszer elmarasztalásképpen, Gion kisregényével kapcsolatban pedig az „eseménytelen elbeszélés” nyugati példáit említi, hozzátéve, hogy „a színek még nem mindig tiszták nála, a tónusok egymásba folynak” (Herceg János).

A hatvanas évek második felében a vajdasági magyar regény kétségtelenül megtette az első lépéseket a műfaj formai és tartalmi modernizálódása irányában.

Végezetül említsek néhány olyan sajátosságot, amelyek talán legszembevetőbbek. Elsősorban arra kell(ene) felhívni a figyelmet, hogy a megújítás igényét a „hazai tájtól” (Herceg János) való elszakadás jellemezte, de a „kitörés” vágya egyszersmind a talajtalanság veszélyét is magában hordozta, mégha kisebb mértékben, mint a hogy erre Herceg János utalt. Az okokat mindenekelőtt abban kell látni, hogy ebben az új vajdasági magyar irodalom egyfelől harcot hirdet a köldöknéző provincializmus ellen, másfelől pedig olyan magatartásformáknak (nonkonformizmus, gerillaság stb.) kíván polgárjogot szerezni, amelyeket a modern ember etikai és politikai ismervé-nek tekint.

A hatvanas évek második felének, pontosabban az 1965 és 1968 között írt vajdasági „új regény” fentebb kiemelten tárgyalt darabjai készítik elő azt az eseményt ami nem csak regényírásunk, hanem egész irodalmunk szempontjából példanélkülinek tekinthető: az 1968. évi regénypályázatot, amely-lyel a műfaj végleg átvált serdülőkorból felnőttkorba.

4. Utójáték

Hogy a jelzett, itt tárgyalt néhány esztendő regénytermése valóban fontos szegmense a vajdasági magyar irodalomnak, az lemérhető egyrészt Bori Imre összefoglaló művének, *A jugoszláviai magyar irodalom történetének* évtizedeken át ívelő, állandóan bővített áttekintésében, illetve abban, hogy a vajdasági magyar újraolvasó konferencián (2000-ben!) milyen nagy figyelmet kaptak ezek a regények.

Felhasznált irodalom

- A Híd, a Symposion, az Új Symposion, a Kilátó (Magyar Szó), a Viisszhang (Dolgozók), az Ifjúság/Képes Ifjúság és a 7 Nap számai.
Bányai János: Bonyolult örömök, Újvidék, 1964.
Bányai János: Könyv és kritika II., Újvidék, 1977.
Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom története, Újvidék, 1998.
Csáky S. Piroska: A jugoszláviai magyar könyv 1945-1970, Újvidék, 1973.
Gerold László: Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918-2000), Újvidék, 2001.
Herceg János: Összegyűjtött esszék, tanulmányok II., Belgrád, 2001.
Utasi Csaba: Tíz év után, Újvidék, 1974.
Vajdasági magyar újraolvasó I. Hungarológiai Közlemények 2000. 2. sz.

CRITICISM OF THE SIXTIES' PROSE WORKS

This paper, history of criticism in character, deals with the reception of Hungarian prose works of the sixties – mainly novels – written in Vojvodina. The author was interested in the fact whether literary criticism of the sixties came to realize the novelty of the entire contemporary literature, and within it of fiction, when they compared it with the 1945-1960 period; and, in case it did, how it tried to make the readers be not only aware of this modernity but also accept it. Further, how successful criticism was in the role of mediator, which values it tried to focus attention on, what kinds of creative efforts it supported, and what kinds it did not.

The conclusion of the study is that prose criticism of the sixties stated, recognized and showed adequate appreciation of the signs of modernity and its consequence, the shift in paradigm.

HARKAI VASS ÉVA

AZ AVANTGÁRD DISKURZUS TOLNAI OTTÓ KÖLTÉSZETÉBEN

A fenti kérdéskör behatóbb szemléléséhez Tolnai Ottó költészetének korai szakasza szolgál alapul. A máig lezáratlan és napjainkban is tovább épülő opus lírai vonulatának e korai szakaszába Tolnai első három verseskötete (a *Homorú versek*, 1963, a *Sírálymelcsont*, 1967 és az *Agyonvert csipke*, 1969) sorolható, valamint a Domonkos Istvánnal közösen írott *Valóban mi lesz velünk* (1968) és *MAO-POE* (1968), amelyek megjelenésük idejének tekintetében is ezen időszakasz koordinátái közé ékelődnek. A három Tolnai-kötet s a Domonkossal közösen íródott két verseskötet egy szűkebb körön belül annak a Domonkos Istvánnak korai pályaszakaszával (l.: *Rátka*, 1963 és *Áthúzott versek*, 1971) alkot közös kontextust, aki Tolnaival együtt, egy időben az akkori jugoszláviai magyar líra paradigmaváltását hozta létre a hatvanas-hetvenes évek fordulóján, s az Új Symposion akkori első korosztályának szerzőivel/műveivel egyetemben olyan új lírai beszédmód létrejöttét eredményezte, amely évtizedekre szólóan meghatározta a jugoszláviai magyar líra, tágabban pedig a jugoszláviai magyar irodalom kánonját. Kettejük korai lírájának alakulásrajza azonban nem szemlélhető izoláltan, mint-hogy e két költői világ váratlan megjelenése és radikális programbejelentése sem izoláltan, hanem egy egész korosztály szemléleti-stílusbeli állásfoglalásának kontextusán belül ment végbe. A költői pályán induló Tolnai (és Domonkos) átütő erejű lírikusi fellépésének egy tágabb kontextusát tehát az Új Symposion első korosztályának fellépése és jelenléte képezi (melynek ők maguk is tagjai, sőt meghatározó egyéniségei) – több műfaj vonatkozásában is, hiszen a korosztály által bejelentett és véghezvitt paradigmaváltás nemcsak a líra, hanem az epika és az esszé műfaján s a kultúra más ágazatain belül is megnyilvánult. Kettejükön kívül Koncz István, Fehér Kálmán, Ladik Katalin stb. lírája, szintén Tolnai Ottó, valamint Brasnyó István, Gion Nándor prózája, Bányai János, Végel László, Utasi Csaba, Bosnyák István esszé- és kritikáirása, Gerold László teatrológiai esszéi és kritikái, valamint szociográfiai tevékenysége s az Új Symposion lapjain megjelenő képzőművészeti alkotások és esszék, műfordítás-irodalom stb. által körvonalazódik a

modernség új paradigmáját és beszédmódját bejelentő csoport radikális ízlésváltást hozó szemlélete.

A korai Tolnai-líra a Symposion-nemzedék említett alkotói által létrehozott művekkel egyetemben többirányú kontextuális lehetőséget vet fel. E versanyag mindenekelőtt a jugoszláviai magyar irodalmi hagyomány kontextusában szemlélendő. E kontextus kiemelése és primátusa amiatt hangsúlyozandó, mert a Tolnai-líra a költő egész korosztályának irodalmi szemléletével egyetemben a kor (a hatvanas évek) jugoszláviai magyar irodalmi kánonjának ellenében lépett fel. E szembenállásnak egyaránt felsorakoztathatók, kimutathatók szemléletbeli, ízlésbeli, stilisztikai, retorikai stb. vonatkozásai. Szemléletbeli szempontból a „tópartiság”, a provincializmus, a szellemi bezárkózás, a hagyomány langyos burkában egzisztáló irodalmiság alkotja azt a szellemiséget, amellyel a Tolnai-vers szembefordul. Hogy e szembefordulás nem volt mentes a szellemi csata zajaitól, akár az 1964-ben kiadott *Kontrapunkt*¹ polemikus hangú írásaiból, akár Végel László Tolnairól írott esszéjének² azon vonatkozásaiból kikövetkeztethető, amelyek egyrészt a Tolnai és korosztályának szépirodalmi szövegeire tett negatív minősítéseket („érthetetlen”, „absztrakt”, „hermetikus”, „elvont”, a „helyi színek”, a „vajdasági”, „bácskai élet” megkerülése, kívülrekedése stb.) kísérik meg kivédeni, másrészt e líra újnak számító esztétikai értékeit, másságát interpretálják. E csatát Végel nem egyedül vívja: akár a *Kontrapunkt*, akár az *Új Symposion* hasábjain (a későbbi évek-évtizedek során pedig önálló szerzői kötetekben) egy sor olyan affirmatív kritika, tanulmány, esszé olvasható (Végelen kívül pl. Bányai János, Utsi Csaba, Bosnyák István stb. tollából), amelyek ezen új esztétikum értékeit igyekeznek tudatosítani. (A Symposion-korosztály fellépésének egyébként is külön specifikumát képezi, hogy ezen irodalom megképződésével, olvasóközönség elé kerülésével egy időben, párhuzamosan képződik meg ennek recepciója is – mégpedig sajátos módon: maguk a korosztály tagjai lesznek tagtársaik legértőbb kritikusai, interpretálói.) Az új irodalmiság demonstratív fellépését és térhódítását tehát nagy mértékben elősegítette, hogy vele párhuzamosan a recepció színterén is megtörtént a „tópartiság”, a provincializmus, a szellemi bezárkózás, a jugoszláviai magyar irodalom állóvizének avult értékeivel való szembefordulás.

E bejelentett új irodalmi program keretén belül Tolnai első három verseskötete egy sajátos poétika megjelenítője. A *Homorú versek* költeményei a vers „homorítására”, „karcsúsítására”, valamint ezzel szemben a versben való „nyújtózásra” tett önreflexív vonatkozásaik révén már az ars poetica szintjén körvonalaznak egy olyan műfaji, formaelvi kettősséget, amelynek egyik változatát (végletét) a minimalizmus, a másikat pedig az avantgárd hosszúvers képezi. Bár Thomka Beáta Tolnairól írott monográfiájában a szerző szóhasználatát követve *se-műfajokról* beszél³, már az első verseskö-

tet líraanyagát szemlélve hasonló műfaji-poétikai kettősség kijelöléséig jut el. A *Homorú versek* költeményei között egyrészt „miniatűröket” és „rop-pant egyszerű »helyzetdal«-formát”, másrészt olyan „epikus jellegű versek”-et különböztet meg, amelyek „eseménysorok, történetstilánkok vagy egész történetek elbeszélései”.⁴ Utsi Csaba az első Tolnai-kötet Lola-verseit hasonló módon „leheletfinom miniatűrök”-nek nevezi⁵, majd egy későbbi tanulmányában „narratív tömbökből” épült, történetet, eseményt elmondó versváltozatokról beszél⁶, Bori Imre pedig a minimalizmus és a hosszúvers kettősségét a „dadaisztikus dal” és poéma műfajaiban differenciálja, mondván, hogy e kettő világa (és műfaja) között a későbbiekben „a költő szintézisre törekvő szándékaiból” született „szürrealisztikus-dadaista ódák” helyezhetők el.⁷ Akár a verstest radikális leépítése, akár hosszúverssé „nyújtása”, akár a poéma műfajára vagy a „szürrealisztikus” és dadista vonásokra való hivatkozások egyértelműen az avantgárd irányába mutatnak. Egészen pontosan: e korosztály lírája (tágabb értelemben: irodalma) a történeti avantgárd tapasztalataira építő, bár tőle sok szempontból el is térő neoavantgárd poétika és versnyelv szokatlan újdonságával tört be a hatvanas évek jugoszláviai magyar irodalmába. E „betörés”, jóformán bármiféle folyamatosságra utaló előkészületeket nélkülöző radikális fellépés egyben szembefordulás a hagyománnyal, a hagyományos versnyelv és verskép visszavonása, leépítése, egy újfajta retorika kialakítása. A történeti avantgárdtól örökölt szabadvers-forma nélkülözi a hagyományos értelemben vett szépségelv lírai demonstrációját, a lírahagyományból ismert „emelt” dikciót és „költői” megszólalásmódot. A *Homorú versek* költeményei az esztétista líraeszmény szépségelvének visszavonásáról, a „költői” és a „szép” fogalmainak poétikai átértelmezéséről vallanak. Legközvetlenebb benyomásként maga a verskép (a nagy kezdőbetűk, a központosítás elmáradása) is a neoavantgárd versnyelv azon módosulását jelzi, amelynek mélyebb rétegeit a kötöttebb (hagyományos) szintaktikát felváltó töredékes-ség, felsorolás-jelleg, mellérendeléses viszonyokon alapuló versstruktúra, a montázs vagy épp az asszociációk irányította struktúraépítés jelzik.

A *Homorú versek* líraanyagán belüli versvonulatokat szemlélve a költemények három csoportja különíthető el. Az első két vonulat differenciálása – jobb híján – tematikusnak mondható, hiszen a versek címzettje képezi azt a fókusz, amely köré a költemények rendeződnek. Ezek a Lola-, illetve Doreen-versek, amelyek rokon alkotásait a második Tolnai-kötet Enikő-verseiben ismerhetjük fel. A harmadik versvonulat a verskép, illetve -struktúra alapján különíthető el: ez az ún. hosszúversek vonulata, amelyet az első kötetben többek között az *Orpheusz a cseppkőbarlangban* „töredékek”-ből épült szövege, a *Mozart biliárdasztala*, az *Intérieur*, az *Ikarosz-torzó*, az *Utolsó előtti vers* stb. képvisel.

E versegyüttesen belül – immár nem a költemények elkülönítése, hanem egybeolvasása révén – négy olyan, részben tematikus, részben alluzív réteg jelölhető ki, amelyek a Tolnai-líra jellegzetes, standard meghatározóivá lesznek:

a) mitológiai vonatkozások (itt: Orpheusz, Eurüdiké, Ikarosz stb.);

b) művészetekre, művészekre való utalások (l.: Leopardi, Tolsztoj, Trakl, Apollinaire, Szabó Lőrinc, Mozart, Braque, Benes József, B. Miljuš, impresszionisták stb.);

c) magára a versírásra, a műhelyre (ezen belül hangsúlyosan a saját versre) való utalások, (ön)reflexiók (maga a kötet cím is ezen önreflexív-önértelmező gesztust példázza);

d) a későbbi Tolnai-líra során mind erőteljesebben kibontakozó, a költő magánmitológiáját építő motívumok (itt: a mediterrán, a tenger jelentéskörébe tartozó motívumok).

Míg a *Homorú versek* Tolnai neoavantgárd lírájának műfaji-strukturális lehetőségeit és változatait vonultatták fel, a négy évvel későbbi, *Sírálymellcsont* című verseskötet a kötet szerkesztés által hívja fel magára a figyelmet. Míg ugyanis a *Homorú versek* nem rendeződtek ciklusokba, a *Sírálymellcsont* három ciklusra – az *Enikő-versekre*, a kötet címét adó ciklusra, valamint a *Gerilladalok* versciklusára oszlik. E líra módosulásait Thomka Beáta abban látja, hogy az első verseskötetből ismert versminiatűrök „árnyaltabbá válnak, mind tisztább szerkezetekké egyszerűsödnek”, „másfelől bővülnek a szabadvers nagy szerkezetei”⁸. Míg a minimalizmus az *Enikő-versek* és a *Gerilladalok* című ciklusok költeményeit jellemzi, a címadó ciklus versanyaga egyaránt vonultat fel versminiatűröket és hosszúverseket. Az utóbbiak közül különösen a *Don Quijote de la Mancha* és a *Kodály* című költemények emelkednek ki, s lesznek e líra antologikus darabjaivá, egyben folytatván is azt az allúziósört, amely az első verseskötet művészi/művészeti és mitologikus utalásrendszerével harmonizál. E kérdéskörön belül maradva érdemes megemlíteni, hogy Tolnai a *Gerilladalok* sorozatának e verseskötetben szereplő első ötven darabját Che Guevarának ajánlja.

A második verseskötet legmarkánsabb újdonságát mindenképpen a *Gerilladalok* képezik. A félszáz miniatűr – a később folytatódó versciklus első ötven darabja – egyrészt a „kis műfajok”, másrészt a „kis, semmis témák” repertoárját kínálja, sajátos helyszínekkel, mely helyszínek szenzuális mikrorészletei a jugoszláviai magyar lírahagyományhoz a tájhoz (ezen belül is a hagyományos tájvershez) való viszony újraértelmezése révén kapcsolódnak. Ellentétes előjellel persze, hiszen ezekben az empirikus élményüket az érintetlen természetből merítő versekben nyoma sincs a hagyományos tájlíra versépítő eszközeinek, s jelzésszerűségük nemcsak a metaforázó-hasonlatozó képépítés elvét vonja vissza, hanem a tájhoz való hagyó-

mányos, érzelmes-elégikus viszonyt is felszámolja. Egy egészen különös (mikro)világ képződik meg e versminiatűrökben, amelyen belül a Tolnai-líra szenzuális érzékenységre vetül fény. A *Gerilladalok* kontextusa legalább három szempontból érdemel figyelmet. Egyrészt a miniatűrök most már nem csupán versciklussá, hanem *sorozattá* épülő struktúrája szempontjából, melynek kapcsán Thomka Beáta a *regény versekből* műfaji meghatározásról beszél, utalván arra, hogy a későbbi Tolnai-líra (pl. a *Wilhelm-dalok* vagy az *árvacsáth* esetében) majd tovább építi e „verses narratív sorozatokat”.⁹ A *Gerilladalok* ciklusalkotó darabjai másrészt abból a szempontból érdemelnek figyelmet, hogy az érintetlen természeti táj szenzuális részleteinek, jelzésszerű mikrokozmoszának elemei által a Tolnai-líra magánmitológiájának körét bővítik tovább. Harmad-, de nem utolsó sorban pedig a versciklus egy különös vershős, a gerilla felléptetése révén alkot külön vonulatot e lírán belül. Nem egyértelmű vershősről van szó, hiszen a harcra, harci eszközökre való utalások nem vezetnek a tényleges harc demonstrálásához, inkább valamiféle gyermeki-naiv, árta(lma)tlan, s épp emiatt groteszk felvértezetséggel benyomását keltik, miként Don Quijote lovagi felszerelése. „Szó sincs azonban arról, hogy a gerilla teljes fegyverzetben áll elénk, s valamely nagy cél eléréseért folytatott harcának fázisairól tudósít. A költő eddigi tapasztalatai eleve kizárták a »reális« hadviselés minden formáját, úgyhogy »ezekben a ‚harcias‘ dalokban tulajdonképpen soha sincs ütközet, bár a versek az örökös készülődés, a ‚hadiállapot‘ dokumentumai«. Nincs, mert Tolnai számára vágyott létforma volt a »gerillizmus«, amelyet azonban nem realizálhatott” – írja Utasi Csaba¹⁰, Végel László pedig a gerilla-szerepre a csavargó-sorsot és a különállás pozícióját vetíti rá, s a kívülállás „ironikus mivoltát” hangsúlyozza.¹¹ Ezen ironikus tengelyen olvasható egybe (és „olvassa egymást”) a versciklus mottójában megidézett Che Guevara-, a Don Quijote- és gerilla-szerep, illetve -narratíva.

A *Sirálymellcsont* című verseskötet azonos című versciklusába tartozó, *Don Quijote de la Mancha* és *Kodály* című versek azt a fajta „szintézis-verset” képezik, amelyet Bori Imre „szürrealisztikus-dadaista ódáknak” nevezett. Ezek a hosszúversek vezetnek az *Agyonvert csipke* című, harmadik verseskötet *Jan Palach* és *Tomaž Šalamun* című, valamint *Óda Sztálinhoz* című költeményeiig, továbbá a Domonkos Istvánnal közösen írott, *Valóban mi lesz velünk* című kötet Tolnai által írt *Balaton* és *Guevara* című verséig.

Bár az *Agyonvert csipkében* folytatódnak a kötet jelentős hányadát kitevő *Gerilladalok*, e harmadik verseskötet ezen versciklusa valamelyest elmozdul a *Gerilladalok* első ötven darabjának szenzuális-érintetlen világától, s az újabb ötven versből álló sorozat nem éri el az előzőt. Annál izgalmasabb azonban az említett *Jan Palach*- és *Sztálin*-vers, valamint a közös kötet *Guevara*-verse. E költemények ezredfordulós olvasata ugyanis a Tol-

nai-líra egy tágabb kontextuális körét nyitja meg. Az európai neoavantgárd mint tágabb kontextus kereteire gondolok, mely kontextussal e líra e költemények tematikus vonulatai révén is és avantgárd diskurzusa révén is szoros dialógusba kerül. A neoavantgárd politikai mozgalmakhoz (ezen belül a gerillamozgalmakhoz vagy például a Che Guevara-mítoszhoz¹²) való kapcsolódásáról van szó, s akár Tolnai Jan Palach-, akár Sztálin-, akár Guevara-„témája”, akár a nála is, szó szerint is demonstrálódó gerilla-szerep e kötődésekre utal, egyszerre villantva fel e szerepek tragikus és groteszk-ironikus vonatkozásait.

A *Tomaž Šalamun*- és a *Balaton-vers* megidézett termékrepertoárjával ugyanakkor az európai neoavantgárd azon vonásával lép dialógusba, amelynek keretén belül a fogyasztói társadalom s a piaci törvények¹³ lesznek a bírálat tárgyává. A *Tomaž Šalamun*-versben felsorolt (szlovén) terméknevek, valamint a *Balaton-vers* rágógumi-, kakaó-, tisztaszesz- és orkáncabát-utalásai révén akár A. Warhol fogyasztói termékeket felsorakoztató alkotásaira, akár D. Hanson *Supermarket Lady* (1970) című alkotására asszociálhatunk, mely utóbbin a „rút” fogyasztói társadalom által elcsúfított, hajcsaváros-kendős, trampli „lady” egy fogyasztási cikkekkel telerakott bevásárlókocsit tol. A két említett Tolnai-versben persze mindezekon kívül mást is „jelent” a termékdömping. Míg a szlovén termékek egy, a hatvanas-hetvenes években még tágasabb ország bő és minőséges választékára és irigylésre méltó életszínvonalára (is) utalnak, a *Balaton-vers* említett termékei egy olyan „kelet-európai” olvasatot nyomatékosítanak, amelyen belül a megélhetés, a pénzhezjutás „egyenes” útja a feketézésen át vezet. E Tolnai-versek e kettősség révén kapcsolódnak az európai neoavantgárd művészetszemléletéhez – jelezvén e líra (és létképlet) jellegzetesen kelet-európai vonatkozásait, eltéréseit is. E kötődés természetesen nemcsak tematikus vagy emblematikus: Tolnai lírájának avantgárd diskurzusa nyelvi, poétikai és egyéb vonatkozásai által is az európai neoavantgárd kontextusában olvasható. A líra tematikai és nyelvi megújítása, a kísérlet, a játékoság, a megszokott formáktól való „eltérés”, „a megállapodott tagadása”¹⁴ az európai neoavantgárd olyan vonásai, amelyekre Tolnai Ottó korai lírájából is számos példa hozható fel.

Jegyzetek

- 1 Kontrapunkt (Symposion 61-63). Válogatták Bányai János és Bosnyák István. Symposion Könyvek 3, Forum, Újvidék, 1964
- 2 Végel László: Korszerűség, paradoxon, játék (Tolnai Ottó). In: V. L.: A vers kihívása. Esszék jugoszláviai magyar költőkről. Symposion Könyvek 44, Forum, Újvidék, 1975, 69-88. 1.
- 3 Thomka Beáta: Tolnai Ottó. Tegnap és Ma. Kortárs magyar írók. Kalligram, Pozsony, 1994, 18. 1.

- 4 I. m., 19. l.
- 5 Utasi Csaba: Aki dudás akar lenni... In: U. Cs.: Tíz év után. Esszék, kritikák, tanulmányok. Symposion Könyvek 40, Forum, Újvidék, 1974, 116. l.
- 6 Uő: A Lola-versektől a Gerilladalokig. In: Uő: Vonulni ha illőn. Kritikák, tanulmányok. Forum Könyvkiadó, 1982, 112. l.
- 7 Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom története. Forum Könyvkiadó-Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Újvidék, 1998, 200-201. l.
- 8 Thomka Beáta: I. m., 24. l.
- 9 I. m., 29. l.
- 10 Utasi Csaba: A Lola-versektől..., 129. l. (A belső idézet az Utasi által idézett Végel László szavait tartalmazza – l.: Tolnai Ottó költészete. Híd, 1958. 4., 458. l.)
- 11 Végel László: I. m., 78. l.
- 12 A neoavantgárd. Vál. és szerk. Krén Katalin és Marx József, a bevezető tanulmányt írta Szabolcsi Miklós. Gondolat, Bp., 1981, 32. és 100. l.
- 13 I. m., 35. l.
- 14 I. m., 108. l.

AVANT-GARDE DISCOURSE IN OTTÓ TOLNAI'S POETRY

Ottó Tolnai not only belonged but was one of the leading personalities of the generation that gathered around the Symposion, first a supplement and then a literary magazine, and reformed Hungarian literature of all genres in Vojvodina in the sixties. The author looked through and pinpointed the characteristic features of avant-garde discourse in the lyric poems of Ottó Tolnai's first three books of verse (Homorú versek, 1963, Siráymellcsont, 1967, Agyonvert csipke, 1969), and the two volumes jointly written with István Domonkos (Valóban mi lesz velünk, 1968, MAO-POE, 1968), and drew the conclusion that Tolnai's lyric poetry in the sixties belongs to the linguistic and poetic context of European neo-avant-garde poetic discourse.

HÓZSA ÉVA

A SYMPOSION KULTURÁLIS KONTEXTUSA

A *Symposion* mellékletből (rovatból) kinövő új folyóirat kulturális kontextusának kutatása elengedhetetlen feladat. Mi más érdekelte volna ugyanis elsősorban egy új folyóirat (*Új Symposion*) munkatársait, mint a folyóirat-funkció? Bosnyák István Slobodan Novaković körkérdésre adott válasza nyomán keletkezett (program)cikkéből a hatvanas évek kulturális szótára állítható össze.¹ A kísérleti szótár terebélyesedő anyaga a következő: *anyanyelvű kultúra, kultúrfeltétel, kultúrhagyomány, kultúrkonzumens, kultúrkör, kultúrkörnyezet, kultúrközönség, kultúrmisszió, kultúrmunka, mikrokultúra, pozitív kultúrtradíció, torzókultúra*. A felsorolásból legfeljebb a tömegkultúrát hiányolja az olvasó, ugyanis a hatvanas évek második felének íróit, társadalomtudósait főként a tömegkulturális dimenzió foglalkoztatta. A cikkíró Bosnyák Istvánt viszont a *Polja* körkérdésére adott felelet kapcsán a regionális térben betölthető nyitó szerep izgatta, vagyis az a kultúrmisszió, amely nem érik be azonnal, hanem csak idővel. A folyóirat aktivista, tömegmozgató jelentőségének kételye, deromantizálása a kultúrkörnyezet önigazolását is szolgálhatja, tehát Bosnyák szerint mindez szükségszerűen jön létre. Az *Új Symposion* példányszáma mégis lépést tartott a kiemelkedő jugoszláviai folyóiratokéval. A cikk adatokkal támasztja alá a folyóirat körül bábáskodók önzetlen öntevékenységének, „lóstatásának”, hasznosságának indokoltságát. Szinte Szenteleky kultúrprogramja jut az olvasó eszébe, a kultúra mindenesei azonban a hatvanas évek derekára szakosodtak. A helyzetjelentésben a következő adatok szerepelnek. Van 7 magyar tagozatú gimnáziumunk, 2 tanítóképzőnk, néhány szakiskolánk, Újvidéken 630 magyar egyetemistánk, a Magyar Tanszéken végzett 68 magyartanárunk. Baranya és Muraköz magára hagyott szigetünk, viszont aktívan tevékenykednek belgrádi és zágrábi egyetemistáink magyar kultúrköröi.²

Ugyanebben a számban kapott helyet Weöres Sándor Végel Lászlóhoz írott levele az *Egy makró emlékiratai* kapcsán, amely a nyelvtteremtő értéket emeli ki. Bori Imre magyar avantgárdról szóló írásait folytatásokban közölte a folyóirat. Ács József festészetéről viszont Bányai János és Tolnai Ottó értekezett. Tolnai az Ikarosz-festészet dimenziójában gondolkodott (*Nagy*

egek), Bányai János Ács József legtisztább festői magatartását méltányolva az ellen-festészetről, a vajdasági (regionális) festészetén túlmutató hatásról., az esztétikai kritériumok behorpasztásáról értekezett (*Ács József festészete*), és a betanult, otthonos, normatív fogalmaknak ellenszegülő új fogalmak kialakítását sürgette, mondván, hogy az új művészet, illetve az új kritika az új fogalomkör kontúrját is feltárja.³ Felvetődik tehát a meggyökeresedett, mindeddig sikeresen másolódó *mém*ekkel való dacolás esélye. (Lásd Dennett és Dawkins, illetve Sebők Zoltán kérdései).

Hasonló behorpasztás figyelhető meg a marxizmust illetően is, mint ahogy ezt Vicsek Károly *Hipotézisek Marxról* című írása bizonyítja. A szerző a filozófiai széthullást, a vulgarizáció módszereit, az irányított mozgás koordinátáit kutatja, amely szakadékhöz vezetett.⁴ Ez az a törésvonal tehát, ahol az utópiarealizáció megnyilvánul, az említett törésvonalat pedig Egon Friedell haladásnak nevezi.⁵ A kultúra perspektívájának kérdései ennél fogva az időkoordinátákkal, a jövő-irányultsággal állnak összefüggésben, ezt a tudományos kérdést Friedell főként Schiller vonatkozásában vetette fel. Az avantgárd hagyomány is felmutatta az utópikus jelleget, a túlintegrált rendszerekkel való szembeszegülést. Vicsek fejtette ki a hazugság értékét is: a hazugság azért érték, mert eszköz. A marxisták hazug optimizmusa, a történelem befejezhetősége, a cenzúra úgymond kultúrára vigyázó szerepe ugyancsak a hazugság értékdizkurzusával áll összefüggésben, jóllehet az értékhierarchián állandó a mozgás, a változás. Kiemelkedik tehát a megalapítás: a cenzúra mindenütt vigyáz a kultúrára.

Utasi Csaba a kiálmodottság emberi szituációjáról beszél, amikor Fehér Kálmán tapogatózó *Száz panasza* kapcsán – a jelenből fakadó fájdalomgócok viszonylatában – az előre nézés attitűdjét emeli ki.⁶ Ugyancsak Utasi Csaba írása veti fel a szórakoztató irodalom és a szórakoztatás kulturális dilemmáit, valamint a szépirodalomnak – mint a kultúra igazán jelentős, illetve egyetlen forrásának – mások által való megkérdőjelezését. Vitapontjai kapcsolódnak a folyóirat szövegeiben gyakran felmerülő konformizmus – nonkonformizmus diszkurzushoz.

Az *Új Symposion*ban előkerülő dilemma, irodalom és kultúra kapcsolata, illetve a kultúratudományi kérdezésmód a különbözős megértésének elméleti kérdéseire kötődik, amelyekkel már az ún. modernség klasszikusai szembesültek, Freud ugyancsak megvívta küzdelmét a művészeti tapasztalat külső, kulturális származtatásával, a medialitás idegen köztessege viszont már a kulturalitás világán is túllép. Az *Új Symposion* esetében a kulturális idegenség irodalmi kódolása és irodalmi közvetítése, valamint az alteritástapasztalat megtestesítésének diszkurzusa merül fel, amely az irodalom nyelviségének jelentéskonstituáló mozgásával, az aktuális nyelvi elrendezetség megtörésével, a kulturális viszonylagosság kérdésével szintén

kapcsolatban áll. Az irodalom szövegisége éppen azért válik fontossá, mert benne érhető tetten *a történő elkülönződés*; a művészet idegenként is működik, sőt kívül lép a kultúra diszkurzusán, a szöveg önromboló bölcsessége (Paul de Man) pedig diszkurzív úton mindig fölszámoltatlan marad.⁷

Az *Új Symposion* 1967-es évfolyama a kisebbségi és a regionális kultúra esélyének dilemmáit hozza felszínre, a Rehák-ügy például számos rész nemzeti jellegű kultúrpolitikai reagálást hív elő. A politikai válság európai távlatú kutatása (főként a csehszlovákiai bevonulás következtében) az 1968-as évfolyamban mélyül el. Aktuálissá válik a nemzetiségek új lehetőségeinek keresése, művész és politikus, valamint pluralizmus és manipulálás relációja, az értelmiségi etika kételye, a cenzori kirendeltség kérdése. Nemzetiség és anyanyelvi kultúra viszonylatában pedig a nyelvi egyenjogúság (például Ágoston Mihály) és a könyvkiadás (például Utasi Csaba, Bogdánfi Sándor stb.) szempontjai éleződnek ki. Fehér Kálmán a régióhoz fonódó kulturális identitást, vagyis a vajdasági magyar kultúra jellegének feltárását szorgalmazza, azzal az indoklással, hogy sok bába közt elvész a gyerek. Bori Imre a Szerbiai Közművelődési Község értekezletére készített beszámolót 1968-ban *A jugoszláviai magyar kultúra ma* címmel (50. szám). A tüzetes történelmi áttekintés a kisebbségi „szellemi élet”-et, annak sajátos hármasságát veszi szemügyre. Az ötvenes évek végét törésvonalnak látja, amikor minden kulturális tevékenységet újra kellett szervezni, majd értékeli a hatvanas évek kezdeményezéseit, a szellemi pezsgést, a vajdasági kultúra dinamikus módon kibontakozó körvonalait, az *Új Symposiont* pedig mint a modern szemléletű írók gyűjtőterét említi.

A tömegkultúra a szocializmus és az öngazgatás dimenziójában válik kutatás tárgyává, többnyire jugoszláviai szerzők nyomán (lásd Miladin Životić, Mihailo Marković, Rade Bojanović). Felmerül a kultúra kommercializálódásának veszélye, a ponyva elburjánzásának és a tömegizlés, illetve a tömegtársadalom megváltoztathatóságának dilemmája. Olyan időszerről kérdések vetődnek fel, mint az elitkultúra vagy a céhszellem mint az igazi kultúra előfeltétele, a bürokratikus rendszerekben megvalósuló elszigetelődés, valamint hogy miként lehet az elidegenedés alakzataiból sarjadó tömegkultúra az igazi kultúra előcsarnoka. (Figyelmet érdemel az „igazi” kultúra mint (ellen)kategória. Tolnai Ottó például Benes József minimálisra redukált festészete kapcsán az „igazi” művészet és a nem művészet kategóriáit említi.). A tömegkultúra pszichológiája az *ábrándozás* és a *tehetetlenítés* dimenzióját hozza be az elméleti tépelődésekbe. Lőrinc Péter a kor szimbólumát keresi. Egyébként a konkrét költészet vagy az *aranykor* diszkurzusa szintén a kulturális dialógushoz kötődik, Monoszlóy Dezső például a lírai beszédmódot választja (Aranykor) kételyeinek kimondásához.

A 60-as évek második felének lázában az *Új Symposion* az irodalom mellett különösen a képző-, film-, színház- és zeneművészet viszonylatában vetette fel művészet és kultúra kapcsolatát. A kritika, a szóakció megítélése pedig heves vitákat váltott ki.

Az elektronikus zene, illetve ennek kulturális kontextusa, a határsértés kérdésköre jelentős szerepet kap a folyóiratban. Már az első számoktól megszólaltatják például Karlheinz Stockhausent, a tudós zeneszerzőt, aki a művészetek terén céltudatos határátlépésre törekszik. Az 5. számban közzétett *Egy amerikai körutazás zenei benyomásai*⁸ a nem zenész befogadók megértésére, valamint az amerikai és a német főiskolák összehasonlító vizsgálatára, a fiatal zeneszerzők szabadságára összpontosít. Kulcskérdés azonban a konzerv- és a szériazene megléte, a rádió és a reklámok kereskedelmi szelleme, vagyis Stockhausen a kultúra és tömegkultúra kérdéseit, valamint a sztárkultuszt is érinti. Az új, az elektronikus zene (Ligeti vonatkozásában kerül elő) az újranévetés befogadói reflektálását váltja ki, ugyanis az egyes hangok vagy zajok bizonyos hangokra emlékeztetik a befogadót, olyanokra, amilyeneket már más vonatkozásban átélt. „Egy trillázó síp és egy zongora hangja önmagában nem okoz nevetést. De a két hang együtt komikus hatást vált ki.”⁹ A zenei vonatkozású diszkurzusok az *Új Symposion* 1968-as évfolyamában jutnak igazán kifejezésre. A pop, a beat, a rhythm and blues például mint a pillanat és a rövid érzelmi impulzusok csiszolódó muzsikája kerül bemutatásra, Bognár Tibor írása (*A pop-zene ma*. 42. szám) azonban a hatásra, a befogadásra helyezi a hangsúlyt, ily módon a távlat meglétére gondol. Várady Tibor *Jazz Workshop* című amerikai jegyzeteiben (43. szám) a puritánság pillanatát, a mítoszokról való lemondás, a burkolatlan jelenválóság és a kizökkenthetetlenség réseit lesi meg (az utóbbira Coleman művésze a példa), miközben az amerikai (extravágáns) öltözködés kontextusa, a művészi magatartás társadalmi és provokatív, pózszerű aspektusa is jelentősteljessé válik (David Arbus írását szintén Várady fordította.). A zenei vonatkozású szövegek kulturális távlatokat/tágasságokat nyitnak meg.

A képzőművészeti recepció szempontjából az első számtól kezdve sokat tett a szerkesztőség, következetesen jelennek meg például Bányai János és Tolnai Ottó írásai.

Bányai János Sáfrány Imre festészetével kapcsolatban a művészi attitűdöt és integritást, a festmény kiútját, az egyetlen jel és metafora esélyét vizsgálja az adott ellenséges világban. A virág mint jel a költői és intellektuális programmal hozható összefüggésbe (Sáfrány *virágjai*. 51–52. szám). Maga Sáfrány Imre *Új szemdorombok* (50.szám) című elmefuttatásában a pop-art-ról és Duchamp képzőművészetéről, a ready-made-ről értekezik. A pop-artot a közönség angazsáltságának látószögéből értékeli, mondván, hogy egy távoli jövő képzőművészeti kultúrája a most formálódó ízlésnek, kultúrának

a szintézise lehet. A korszerű társadalomban szerinte jelentős szerephez kell jutnia a művészetnek és a kultúrának, a gondolkodás rendjének. A képzőművészeti gondolkodás vonatkozásában Paul Klee jut igen kiemelkedő szerephez, verseit ugyancsak közlik Károlyi Amy fordításában.

Gion Nándor pulai beszámolójában (Felvonultak a rendezők. *Pula* 68. 42. szám) a szó akcióját, tehát a szókimondást, ugyanakkor a sok társadalmi kategória után az esztétikai nézőpont létjogosultságát hangsúlyozza. Kultúrszociológiai kérdésnek minősül a rendezők és a közönség találkozásának kritikai szempontú megközelítése. A színházművészet időszerű átalakulását sürgető megjegyzések (például Gerold László türelmetlen lamentációja, 22. szám) szintén programként kezelhetőek. A kritika, illetve a kritika mint cselekvés kapcsán kirobbanó viták számos kulturális kérdést és távlatlehetőséget vetnek fel, ám ez a gazdag, sokrétű, más-más nézőpontú vitaanyag külön vizsgálat tárgyát képezi. Az ironikus nézőpont jelenvalósága szintén összefügg a kritikusi attitűddel. Nem hagyható figyelmen kívül a Roland Barthes-i értelemben felfogott kulturális kód sem, a kód valóban a *márnak* a nyoma.¹⁰ A kultúraértelmezés többnyire a regionális szituáltság tapasztalatából bontakozik ki.

Ez az áttekintés az induló folyóirat első három évfolyamára terjedt ki, amelynek új, újraértelmezett kommunikációt lehetővé tevő kulturális és kritikai szótárába az „akció” (szóakció, szóban levő akció) is beletartozik. A legkiélezettebb viták pedig 1968-ban születtek meg, bár a *kultúra lemaradása*, a történeti mozgásban lévő megértési érdekeltségek aspektusa előbb is felvetődik. A folyóirat valamiféle kultúraközvetítő szerepet is (fel)vállal. A kulturális dinamizmus, a megújulás, a művészi és kulturális szabadság kérdései, a tömegizlés és a giccs, az új kulturális tér, az ironikus nézőpont, a kritika-viták, valamint a szellemi vágyak szempontjai 1968 körül minden addiginál kiélezettebben merülnek fel. A nyílt levelek és jegyzetek szintén számos kultúrával összefüggő reflexiót tartalmaznak.

Jegyzetek

¹ Folyóirat-funkció és az Új Symposion. 23., 25.

² Uo.

³ Uo. 6.

⁴ Uo. 23.

⁵ Az újkori kultúra története II., 281.

⁶ Mert élni kell... Jegyzetek egy verseskönyvről, kultúránkról, önmagunkról. 24–25., 36–37.

⁷ Kulcsár Szabó Ernő: A különbözőség megértése. 48–64.

⁸ Vö. 24–26.

⁹ Vö. 26.

¹⁰ Roland Barthes: S/Z. 35.

Irodalom

- Az Új Symposion számai: az 1965-ös, 1966-os, 1967-es és 1968-as évfolyamok
Barthes, Roland: S/Z. Osiris Kiadó, Budapest, 1997
Falufónia, EX Symposion. 2003, 42–43.
Friedell, Egon: Az újkori kultúra története II. Vas István és Adamik Lajos fordítása. Holnap Kiadó, Budapest, 1998
Ilić, Miloš: Sociologija kulture i umetnosti. Naučna knjiga, Beograd, 1983
Kittler, Friedrich: Eine Kulturgeschichte der Kulturwissenschaft. München: Fink, 2001
Kulcsár Szabó Ernő: Hungarológia – Hermeneutika és kulturális poétika között. Jelenkor, 2002/9., 938–948.
Kulcsár Szabó Ernő: A különбözés megértése (avagy olvashatók-e az irodalom kulturális kódjai?). Alföld, 2003/7., 48–64.
Sebők Zoltán: Élősködő kultúra. Kalligram, Pozsony, 2003
Szilágyi Márton: Hungarológia és önszemlélet. Megjegyzések Kulcsár Szabó Ernő tanulmányához. Jelenkor, 2002/9., 949–953.

THE CULTURAL CONTEXT OF ÚJ SYMPOSION

This study looks into the cultural context and the cultural codes in the first three volumes of Új Symposion . It can be concluded that the second half of the sixties yielded to cultural re-interpretation . Sociological and cultural aspects of mass culture and issues of parasitic culture came into the foreground. The paper also touches on relations of arts and culture. Shifts in literary thinking, counter-painting in the sixties, and spreading of electronic music posed several cultural viewpoints, for example, regarding the reception of cultural codes. The study of regional culture and the interpretation or self-interpretation of language and cultural identity were of great importance.

UTASI CSABA

A MÚLT IRODALMI FELFEDEZÉSE

Történelmi regényeink a hetvenes évek első felében

A vajdasági magyar irodalom történetének egyik alapvető paradoxona az, hogy az eltelt több mint nyolcvan év során némely alkotói egymástól függetlenül a teljes hagyománytalanság hangoztatásáig jutottak el. Gyakran idézett nyílt levelében Szenteleky nemcsak azt bizonygatta, hogy ezen a „művészietlen lapályon nincs semmi, de semmi emlék”, hanem azt is, hogy az itteni „ízléstelen, álmos kisvárosok”-ban és „önző, mogorva falvak”-ban „még kunyhója sincs a szépségnek”, következésképp aki a „műsákat szereti, az nem szeretheti ezt a józan, sivár, kicsinyes, disznóhizlalásos vidéket, ha százszor itt született, itt él, viszont nem is gyűlölhetheti annyira, hogy gyűlölete a szatíra, az irányregény vagy akár a pamflet alakjában öltson művészi formát”.¹ Az ötvenes-hatvanas évek fordulóján, igaz, érzelmi háborgás nélkül, Bori Imre is hasonló következtetéseket von le. Minthogy továbbélő, az irodalmi élet folytonosságát biztosító hagyományokról még nem tud, úgy véli, hogy „költészetünk igazi története, mint ahogy ennek a tájnak az igazi története is, 1944-ben kezdődött”. Rövid életű, hagyománytalan költészet tehát a miénk, amelynek „múltja nincs, csak jelene és leginkább jövője van”.² Egy-két évvel később pedig a *Symposion* fiatal alkotóinak köréből hangzik majd el, mintegy Bori Imre föltevését is tagadva, hogy vajdasági irodalom nincs, nem is volt soha.

Annak ellenére, hogy ezek a gesztusok életérzés és ízlés tekintetében egymástól távol álló íróktól származnak, valami mégis közös bennük. Mindhárom nézet megfogalmazói abból a föltevésből indulnak ki, hogy számon tartandó irodalmi tradíciónk nincs, s ezzel közvetve a jelenben ténykedők munkásságának súlyát próbálják növelni, hiszen ha a múltbeli jelenségek csakugyan periferikusak, akkor a föllépő új írókra szükségszerűen az alapozás, a hagyományteremtés felelősségteljes feladata vár.

A hatvanas évek eleje azonban egyúttal a múlt felé nyitás időszaka is. Ekkor jelenik meg Majtényi Mihály emlékezéseinek két kötete³, Szenteleky válogatott műveinek úgyszintén kétkötetes gyűjteménye⁴, Baranyai Júlia pedig közzéteszi Laskó távolabbi múltjával foglalkozó művelődéstörténeti

füzetét, amelyben Sztárai Mihály, Szegedi Kis István és a két elfelejtett Ács fivér, Gedeon és Zsigmond ottani működésére vet pillantást.⁵ E kezdetek után az évtized vége már a tervszerű múltkutatás jegyeit mutatja. Bori Imre megírja két háború közötti irodalmunk történetét⁶, összeállítja ugyanennek a korszaknak költészeti antológiáját⁷, majd 1971-ben, a „területiség elvét” tartva szem előtt, szöveggyűjteményt tesz közzé, amely a XI. századi aracsi dombormű feliratától kezdve egészen a második világháború kitöréséig kíséri figyelemmel tájaink magyar irodalmának és írásbeliségének alakulástörténetét.⁸ E vállalkozások nyomán megkezdődik a közelebbi és távolabbi múlt állítólag üres térségeinek *szövegekkel* való „benépesítése”, melyet úgyszintén ekkortájt indított műlfteltáró könyvsorozatok gyorsítanak majd föl.⁹ Nem véletlen hát, hogy írói körökben épp a hetvenes évek elején erősödik fel a történelmi regény iránti érdeklődés, amely kisebb-nagyobb intenzitással az évtized végéig éreztetni fogja hatását irodalmunkban.

(Az ittabéi *virtus regénye*) Deák Ferenc *Aszálya* a történelem iránti írói érdeklődés első hullámával érkezett 1973-ban. A témát szülőfaluja múltjából merítette az író, műve ugyanis azt beszéli el, hogy Magyarittabé lakossága a XX. század elején, miután sem szép szóval, sem pereskedéssel nem tudja megszerezni mintegy ezerötszáz holdnyi járandóságát, kivonul a határba, s mezsgyekarókat verve le, önhatalmúlag elvégzi a földosztást, a kivезényelt csendörök azonban könyörtelenül vérbe fojtják a zendülést.

Bár a téma sohasem határozza meg eleve egy-egy alkotás esztétikai értékét, Deák Ferenc választása ma is problematikusnak látszik. Nem csupán azért, mert a századforduló Magyarországon több tucat hasonló esemény játszódott le, hanem mert a lassú idő, az isten háta mögötti falusi környezet valósággal megköveteli a mimetikus narráció megkopott eszközeinek használatát. Ezt természetesen Deák Ferenc is fölismerete, s a veszélyt két irányban próbálta elkerülni. Egyfelől az ittabéi ember sajátosnak vélt vonásaira összpontosított, másfelől pedig ezeket a vonásokat a szüksézávu, dramatizált narrációnak rendelte alá.

Az ittabéi ember karakteréről a regény több pontján értesülünk. Egy-egy dialógusból kiderül, hogy a falu népe, lévén hogy „messze környéken nincs református település”, félig-meddig a vadság állapotában van, teljesen bizalmatlan, nagyon durva és pogány természetű. Nemegyszer bajt okoz, nem azért, mert bajkeverő, hanem mert sohasem hátrál meg, nem hagyja a füle „mellett elröppenni a sértéseket”. Az egyik mellékszereplő, egy kicsit a narrátor szócsöveként is, így határozza meg ennek a virtusnak a lényegét: „Az ittabéi ember nem diskurál és nem papol. Vagy üt, vagy hallgat.” Nem meglepő hát, hogy a fokos már az első fejezetben lesújt, hogy aztán később újra meg újra utat törjön magának az ösöztönös indulatosság. Somogyi Imrén, a falu bíráján pl. így vesz erőt: „Akkor a bíró az asszony feje mellett be-

levágta öklét a falba. Az évente egyszer meszeltbe. Úgy belevágta, hogy a mész a roncsos öklén maradt, és a kifakult kendőre pergett. Pergett szemérmetlenül.” A következő pillanatban a bíró felindultsága irányt változtat ugyan, de ittabéi jellege változatlan marad: „Olyan erővel vonta magához az asszonyt, hogy annak a lelke is szinte átvágódott belé. Nyítt is, mint egy kutya.” Somogyi máskor egyetlen „rettenetes lökés”-sel a sarokba taszítja a falu iszákos, teljes mértékben dehumanizálódott lelkészét, hogy az moccani se tud. S utódja, Simon Péter úgyszólván semmiben sem különbözik tőle. Homlokán néha ujjni vastagra dagadnak az erek, és Hertelendit, a városi jegyzőt úgy vágja szájon, hogy orrán-száján dől a vér. Ezek a korai Móricz-regényekre, elsősorban a *Sáraranyra* emlékeztető dühkitörések és magatartásformák esetenként a modorosság szélső határán mutatkoznak meg. A negyedik fejezetben Körtési Mihály, az öreg dereglyés szomorúan figyel az idulataival küszködő Tari Jánost, s végül levonja a tanulságot: „Nem lehet ennek a mokány bolondnak egy puha szót szólni, ez csak csörömpöl a sok kemény vasdarabbal a lelke dobozában.” Ez a metaforikus példálózás természetesen akkor is paródiába illő volna, ha nem hajósemer, hanem valamely széplélek fogalmazta volna meg. Még parodisztikusabb hatásúak azonban azok a helyek, ahol a narrátor *szóismétlő nyomatékosítással* kísérli meg növelni az információ hatásfokát. Az ittabéi virtus egyik változatát megtestesítő Kökény Bálintról pl. a következőket olvassuk: „Kökény nem az az ittabéi volt, aki a torkánál kezdi a férfit. A férfiúságát üti meg. Térd-dél. Nagyon. A heréjét. Térd-dél. Nagyon.”

A regény alakjait, s nem csupán az ittabéiakat, egysíkúság jellemzi. Minthogy Deák képzeletét szemlátomást a földosztó lázadás mielőbbi elérése foglalkoztatta, lemondott az egyénítő ábrázolásról, s alakjait egy-egy jellemvonásuk kinagyításával próbálta megragadni, minek következtében azt a benyomást keltik, mintha az ún. kritikai realizmus poros kelléktárából lép-nének elő. Igaza volt tehát a korabeli kritikusnak, midőn megállapította, hogy Deák „elhanyagolja a jellemábrázolást, emberei nagyrészt sakkfigurák, minden eredetiség, elevenség nélküli szabvány-parasztok, szabványkatonák, szabvány-csendőrök, szabvány-tanítók, szabvány-papok stb.”¹⁰

Az alakok galériájának naturalisztikus egysíkúságát természetesen az elbeszélés dramatizálása sem enyhítheti. Annak ellenére sem, hogy Deák elég változatosan próbálja kamatoztatni drámaírói tapasztalatait. Helyenként, akárha unná a prózaszerkesztés lassúbb tempóját, dramatizált párbeszédeket iktat a szövegbe, egymás alá írva a replikázó szereplők nevét. Máskor, főltehetőleg a szöveg dinamizálása kedvéért, a filmszcenáriókra emlékeztető módon külön sorokba tördelt képeket vonultat föl. Megint máskor, talán a gyengébbek kedvéért, verzálisból szedeti a mondatok hangsúlyosnak, figyelmet érdemlőnek szánt részeit, a belső monológokat pedig kurziválja.

Emellett, s ez a legkirívóbb megoldás, a felfokozott érzelmi állapotok, a szekatlan helyzetek és jelenségek rögzítésekor „erős” szavak tömegét alkalmazza, ezek azonban, ahelyett hogy a feszültséget növelnék, tovább rontcsolják a szöveget.¹¹

Mindennek alapján nem túlzás megállapítani, hogy az *Aszályban* Deák Ferenc megidézi ugyan tájaink történetének egy epizódját, prózapoétikai eljárásai azonban nem eredményeznek hiteles, maradandó regényt. Annál kevésbé, mert amit „Ittabé múltjából megmutat, túlságosan is általános és ismert, semmiképpen se olyan, hogy igazán felfedezésnek vagy tettenérésnek hasson”, még ha „bizonyos történelmet vagy inkább helytörténetet népszerűsítő ismeretterjesztő” jellege tagadhatatlan is.¹²

(*Történetek a családi legendáriumból*) Gion Nándor *Virágos katona* című regénye úgyszintén 1973-ban jelent meg, s nyomban erős impulzust adott a Gion-próza magyarországi kanonizálódásának. Szentelekyre hivatkozva Csuka Zoltán megállapította, hogy végre „megszületett az a jugoszláviai magyar regény, amely a hajdani irodalomszervező elképzelésének talán leginkább megfelel”, majd határjelzőn azzal zárta méltatását, hogy a *Virágos katona* „új korszakot nyit a vajdasági magyar irodalom fejlődésében. A tudatos fölemelkedés korszakát. És ezzel végleges kilépést a regionalizmus útvesztőiből.”¹³ Féja Géza, miután leszögezte, hogy Gion ugyan a „bácskai avantgardistákkal indult”, de gyorsan „kibontakozott az avantgardizmus légköréből”, s a valóság, a „sűrű bácskai élet” talajára érkezett, úgyszintén azt sugallta, hogy regényével írónk „elindult a nagy irodalom felé”, s az „első csúcsot már meg is hódította”.¹⁴

A korabeli hazai recepció érdekes módon jóval szigorúbban ítélte meg a regényt, s kifogásait elsősorban a költészet és valóság viszonylatában fogalmazta meg. Varga Zoltán, bár a regény meseszerűségét, folklorisztikus jellegét méltányolta, lépten-nyomon mégis az ún. valóságot tette meg alapvető mércének. A Váry János kastélyában lejátszódó jelenetsort, korábbi olvasmányélményei alapján, nehezen tudta elfogadni „abban a leegyszerűsített formában, ahogyan a *Virágos katonában* találkozunk vele”, a főszereplő Rojtos Gallai István megformálása kapcsán „némileg talán erőltetett szerzői elképzelés”-ről beszélt, emellett azonban általánosítón is kimondta, hogy a regény egyes részletei „csak akkor hatnak igazán sikerültnek és megkapónak, amikor nem ütköznek a valóságba”.¹⁵ Varga Zoltán esetében a valósággal való megfeleltetés intencióját részben az magyarázza, hogy tartós helyhez kötöttsége következtében még parabolikus műveiben is kínosan ügyelt a mikroreáliák pontos rögzítésére. Annál meglepőbb viszont, hogy Juhász Erzsébet, aki prózaíróként mindig is az emberi léthelyzet alapvető kérdései felé fordult, úgyszintén a valóság felől szemlélődve tette meg vizsgálat tárgyává a regényt. Összegezõ tanulmányában ugyanis abból indult ki,

hogy Gion Nándor prózája még nem teljesedett ki, nem tudhatjuk, hogy a továbbiakban merre visz majd útja, megjelent műveinek értelmezése azonban ennek ellenére fontosnak látszik: „mindenekelőtt abból a szempontból, hogy egy-egy alkotásnak ‘külön világa’ hogyan viszonyul a valósághoz, pontosabban, mikor és hol közeledik hozzá, mikor és hol távolodik el tőle”. Majd a következőképpen összegezte tapasztalatait a regényről: „A citerás Gallai fiú színrelépésétől kezdve Gion *Virágos katona* című regénye is az elkésett kamaszság egysíkú világára szűkül, többé semmit sem lesz képes közvetíteni a valóságból. S ha még azt is figyelembe vesszük, hogy a *Virágos katona* a történelmi regény műfaji követelményeivel, igényeivel készült, egyre nagyobb írói könnyelműségnek látszik a valóságnak, a Gion-prózában lassan tünetszerűvé váló, szökni hagyása.”¹⁶

A valóság számonkérésétől azonban könnyűszerrel eltekinthetett volna a kritika, ha komolyan veszi, amiről Gion Nándor a regény első kiadásának fülszövegében szólt. Noha a szerzői vallomások csak ritkán segítik egy-egy mű értelmezését, ennek a fülszövegnek három mozzanata mégis megkerülhetetlennek látszik. Gion itt elmondja, hogy sok mindent összeolvasott arról a korról, a századfordulóról és századelőről, amelyben művének cselekménye játszódik: „tudom, hogy mennyibe került akkoriban egy mázsa búza, mekkorák voltak a munkabérek, és milyen politikai pártok tevékenykedtek”. Elég nagy nyomatékkal jelzi tehát, hogy a történelmi anyagot könnyen fölhasználhatta volna, minthogy azonban ezt az anyagot másodlagosnak találta, tovább kellett lépnie. Ősz hajú, öreg emberekkel kezdett hát beszélgetni, arra kérve őket, hogy meséljenek neki „rég, érdekes történeteket”. Ezeket a jobbára családi körben hallott történeteket állította aztán középpontba, mégpedig olyképpen, hogy képzeletének rendelte alá őket: „Most könyvet írtam róla (ti. Rojtos Gallai Istvánról – U. Cs.), annak alapján, amit mesélt nekem, és annak alapján, amit a szükséztű öreg emberek mondtak. Pontosabban: csak részleteket írtam meg abból, amit elmondtak, és helyenként még ezen is önkényesen változtattam.” A hangsúly tehát az alkotói képzelet segítségével módosított, továbbépített családi legendáriumon van, amely meseszerűvé transzformálja a regényt.¹⁷

A meseszerűséget elsősorban olyan mozzanatok biztosítják, amelyek a szentamási világ apró, jelentéktelen történései ellenében *változatlanságot* sugallnak. Török Ádáméknál „mindig rengeteg ember volt, és mindig nagy volt a láрма, és mindenki meleg, főtt kukoricát eszegetett”. Gilike, az álmodozó kanász örökké az ujjáival játszik, s e játék révén szabadul meg a mindennapok taposómalmától. Kedves, a vadliba, valahányszor Rojtos Gallai megfordul Váry János kastélyában, mindig a tornác karfáján áll mozdulatlanul, „mintha ő is a kastély faragott díszé volna”, mintha a lábai „már hozzá is nőttek” volna a „tornác díszes karfájához”. Az állandósításból eredő

„elvarázsoltság” természetesen a regény főszereplőit is meghatározza. Rojtos Gallai István hosszú éveken át csaknem megszállottan látogatja a Kálváriát, hogy a Virágos Katona titkát megfejtse, Török Ádám pedig önös anarchizmusának parancsára ismételten rabol, fosztogat, sőt gyilkol is. Az a körülmény, hogy a szereplők nem „fejlődnek”, hanem a maguk standard állandóságát demonstrálják, úgyszintén az idő megtorpanásának, illetve annak érzetét kelti, hogy ebben a megállt időben egy jó érzékkel körvonala-zott „mesevilágban” járunk.¹⁸

Annál inkább, mert a két főszereplő szembenállásában is van valami mesebe illő. Rojtos Gallai Istvánt, akinek ősei vagy százötven éven át birkákat őriztek a Topolya, Csantavér és Zenta közötti réteken, művészi hajlammal áldotta meg a sors. Órák hosszat nézegeti a Kálvária köoszlopaiba épített képek egyikén látható Virágos Katonát, amint, mellén egy „hatalmas, sárga szirmú virág”-gal, a Megváltót veri, miközben „bozontos, barna szakálla mögül mégis mintha folyton mosolyogna egy kicsit”. A szöges korbács és a lappangó mosoly ellentéte mohó kíváncsiságot ébreszt Gallaiiban, olyannyira, hogy e különös boldogság megfejtését megkerülhetetlen feladatának érzi. Emellett, mint ismeretes, Gallai hallani sem akar arról a munkáról, amelyet a rosszkedvű és csúnya „vakond-emberek” végeznek a földeken. Ahelyett hogy béresnek vagy napszámosnak szegődne, házi bálokon citerázgat némi aprópénzért, illetve könyvek tucatjait kölcsönzi Lusztig Kornéltól, a szakállas zsidó órától. Török Ádám mindennek szöges ellentéte. Eleinte még úgy látszik, mintha a betyártörténetek kései leszármazottja volna, hiszen keményen megleckézteti Váry János hetvenkedő parádés kocsisát, és ki akarja rabolni Istenes Bibic Mihályt, mert éjszakánként módszeresen meglopja földtűró társait, nem sokkal később azonban kiderül, hogy cselekedeteit korántsem szociális indulat fűti, hanem annak meggondolása, hogy onnan kell elvenni, mindenáron, ahol van. Az anyag profán gyermeke ő, s így a Virágos Katona titkát sem tudja érzékelni. Legfeljebb azon tűnődik el futólag, hogy miért van virág a mellén, a tekintete azonban teljesen hidegen hagyja. Nyilván „nagy pénzeket kínáltak fel” neki, „amiért a Megváltót korbácsolta, és ennek örül, ezért látszik boldognak”, vonja le a következtetést, annak a jeleként, hogy képzelete arasznyira sem tud elrugaszkodni a földtől.

Magának a titoknak a megfejtése egyébként ellenvetésre is okot adhat. Márkus Béla pl. úgy találja, hogy a *Virágos katonát* nem fenyegeti a „homályosság veszélye”, hiszen Gion Nándor még a cím jelentését is aprólékosan, didaktikusan megmagyarázza: „Kimondja azt is, aminek a megfejtését az olvasóra lehetne bízni: ‘nagyon egyszerű az egész – mondja a Virágos Katona titkáról a főhős, Rojtos Gallai István –: el kell menni onnan, ahol a ronda dolgok történnek, ki kell lépni abból a képből, ahol a Megváltót korbácsolják’. Ez a pontos magyarázat megkérdőjelezi, hogy szükség van-e egyáltalán a Vi-

rágos Katonára, a Kálvária egyik képének alakjára, vagy az ő jelenléte nélkül is kialakulhatna a *Testvérem, Joáb* szájharmonikázó, az elhagyott strand kabinjában magányosan élő fiújának alakmásában, a citerázó Gallaiiban az 'el kell menni onnan, ahol a ronda dolgok történnek' gondolata."¹⁹ Az igényesebb olvasó perspektívájából szemlélődve föltétlenül igazat kell adni ennek az érvelésnek. Gallai István közvetlenül a titok megnevezése előtt arról beszél, hogy Gilikének, az álmodozó kanásznak „szörnyű volt az arca, mint-ha állandóan görcs szorította volna a fejét”, ha azonban játszani kezdett az ujjjaival, még nevetett is, *ugyanúgy nevetett*, mint a Virágos Katona. Mint-hogy játszadozás közben Gilike a mesék menedéket nyújtó, minden sivárságot és kegyetlenséget ellensúlyozó világába érkezik, a két mosoly *azonosítása* kellőképpen rávilágít a titok lényegére. Ha azonban nem az igényesebb olvasó, hanem Rojtos Gallai felől szemlélődünk, részben másként állnak a dolgok. Gallai és Török Ádám barátságát, ha egyáltalán barátságnak lehet nevezni, alkutuk, életérzésük már-már végletes ellentétei táplálják. Logikus hát, hogy Gallai, épp az ellentétek áthidalása reményében, minden lehetőséget megragad, hogy Török Ádámot meggyőzze a maga igaza felől. Amennyiben szem előtt tartjuk a főszereplőnek ezt a lélektanilag nagyon is érthető célját, a titok megfejtése nem látszik túlexponálnak.

Az viszont már komolyabb dilemmákat vet föl, hogy Gion Nándor két narrátort léptet színre a regényben. Az első fejezet nagy részét egy meg nem nevezhető, harmadik személyű elbeszélő adja elő. Stefan Krebs, a feketicsi sváb molnár 1898-ban Szenttamásra költözik, s amint sorsa egyik malomból a másikba veti, kialakul előttünk a csatorna parti falu lehetséges körképe. Itt még úgy látszik, mintha a szerző távolságtartón csakugyan történelmi regényt kívánna írni, abban a meggyőződésben, hogy a választott korszakot és emberi környezetet a realista prózairás eszközeivel teljes értékűen ábrázolni tudja. A fejezet vége felé azonban néhány mondaton váratlanul átüt az elsőszemélyűség („azt hiszem”, „nálunk, a Tukban”, „nevetve mesélte el ezt nekem”), talányossá téve, hogy ki rejtőzködik e mögött az *én* mögött. A második fejezet megoldja a talányt, hiszen Gion Nándor Rojtos Gallainak adja át a szót, nyilván nemcsak azért, mert az énelbeszélés segítségével fokozni kívánja a szöveg közvetlenségét, hanem mert a tizenéves főszereplő nézőpontjának érvényesítésével megszabadulhat attól a nyügtől, amelyet a történelmi háttér részletes megrajzolása jelenthetett volna számára. Mondhatnám akár úgy is, hogy Gallai beszéltetése révén megteremti annak lehetőségét, hogy magabiztosan a családi legendáriumon belül maradjon. Épp ezért meglepetésszerűen hat, hogy időnként mégis visszatér a harmadik személyű narrációhoz, amit csak az indokolhatna, ha ezekben a harmadik személyű epizódokban a Gallaitól már hallott eseményeknek más dimenzióiról is értesülnénk. Erről azonban szó sincs.

A narrátorváltogató eljárás mindenekelőtt azokban a szakaszokban eredményez törést, ahol a főszereplő még virtuálisan sem lehet jelen. Ennek illusztrálására hadd hozzak föl egy példát. A világháború vége felé Rojtos Gallait kiviszik a galíciai frontra, hosszú hónapokon át sáros lövészárkokban tengődik, majd megsebesül, fogságba esik, s a katonai hatóságok arról értesítik szüleit, hogy elesett. Tartós távollétében a szenttamási és környékbeli gazdagabb svábok többször találkoznak a „Szív melletti vízimalomban”, s annak esélyeit latolgatják, mi is lesz a bácskai németség sorsa a monarchia nyilvánvalónak látszó fölbomlása után. Ez a jelenetsor teljes mértékben idegen Rojtos Gallai világától, annál inkább, mert a regénybeli szenttamási magyarok és szerbek között nincsenek olyan emberek, akik hasonló összejöveteleken a várható nagy változásokról eszmét cserélnének.

A *Virágos katona* szövegterét tehát törésvonalak hálózzák be, ezeknek értékcsökkentő hatása azonban nem érvényesül maradéktalanul. A regény stílusa ugyanis nagyrészt feledtetni tudja a szerkezeti egyenetlenségeket. Gion Nándor, annak ellenére hogy prózapoétikai kérdések sohasem foglalkoztatták közelebbről, tudatosan távol tartja magát az irodalmi nyelv lehetséges normáitól, minek következtében nincs talán egyetlen olyan mondata sem, amely a nyelvvel való küzdelemről árulkodna. Látszólag kitaróan a köznyelv felé halad, de ha közelebbről fürkesszük bekezdéseit, dialógusait, nyomban kiderül, hogy mégsem a beszélt nyelv valamely változatáról van szó. Bár prózájának poétikai karakterét csakugyan a „konkrét tapasztaltság és egyfajta különös, képzeleti-vizionált valóság atmoszférájának keveredése alakítja ki”²⁰, aligha lehet kétséges, hogy e keveredés szuggesztivitását, esztétikai hatásfokát stílusa is erősíti.

Jegyzetek

- ¹ Levél D. J. barátomhoz a „vajdasági irodalom”-ról. Bácsmegyei Napló, 1927. január 30. Újabbán: Szenteleky Kornél: Új életformák felé. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1999. 142-145.
- ² A vajdasági ég alatt. A jugoszláviai magyar költészet antológiája. Válogatta és a jegyzeteket írta: Bori Imre. Novi Sad, Forum Könyvkiadó, 1960. Az idézett megállapítások A kötet elé című bevezető esszében olvashatók.
- ³ A magunk nyomában (1961), illetve Szikra és hamu (1963). Mindkét kötet a Forum Könyvkiadó gondozásában jelent meg.
- ⁴ Gesztenyevirágzás és Ugartörés. A Herceg János válogatásában megjelent két kötetet a Forum Könyvkiadó adta ki 1963-ban, Szenteleky születésének hetvenedik és halálának harmincadik évfordulójára.
- ⁵ Gyertyafény. Laskó, egy régi magyar falu krónikájából. Sziget i. a. Wart, Austria, 1961. – Tekintettel arra, hogy a magánkiadásban megjelent füzet nem jutott el a könyvesboltokba, nem is keltett nagyobb visszhangot. Tudomásom szerint csak Saffer Pál reflektált rá Egy bárbar jazig levele a művelt Pannóniába című hosszabb dolgozatában (Híd, 1962. 12. 1152-1162.). Az előzményekről annyit kell tudni, hogy Saffer a folyóirat az évi októberi számában Esik az eső címmel baranyai riportot tett közzé, amely Baranyai Júliát, lévén hogy a

szerzői intenciókat félreértette, méltatlankodó magánlevél megírására készítette. Kihasználva az alkalmat, Saffer erre a levélre válaszolt a Hídban. Noha az írást „melengető, gyógyító ír”-nak szánta a „vélt sebek”-re, nem egy megállapítása a hatalmi pozícióból szemlélődés ismérveiről tanúskodott. Készséggel elismerte ugyan, hogy aki úgy ír és beszél magyarul, s olyan magyar nyelvre tanítja diákjait, mint a Gyertyafény szerzője, „annak nincs oka mások véleményétől tartani”, ugyanakkor azonban már-már számonkérően tette föl a kérdést, hogy „történelemkutató és történelemíró tolla miért állt meg 1898-ban”? Hiszen most ismét „hitűjítás”, szocialista hitűjítás van Baranyában, s ennek történetét, ha lelkiismerete „egyszer ismét tollat nyom a kezébe”, Baranyai Júlia remélhetőleg meg is fogja írni. Annál inkább, mert „végső ideje kikezdeni és szétrombolni azt a hamis, nemzeti romantikus idillt, amely még mindig él a baranyai értelmiségiek egy részének tudatában”. Saffer Pál ilyesféle észrevételei nyilván hozzájárultak ahhoz, hogy a Gyertyafény csírájából sarjadt Vízbe vesző nyomokon című dráva-szögi krónikával csak másfél évtized múlva készült el Baranyai Júlia. Ettől függetlenül tény, hogy a második világháború után a Gyertyafény az első olyan helytörténeti munka, amelynek szerzője időben túl mert lépni a jugoszláviai kereteken.

⁶ A jugoszláviai magyar irodalom története 1918-tól 1945-ig. Novi Sad, Forum Könyvkiadó, 1968

⁷ A gazdátlan világ. A jugoszláviai magyar költészet antológiája (1918–1945). Válogatta és az előszót írta Bori Imre. Különnymotat a Híd 1968. decemberi számából.

⁸ Irodalmi hagyományaink. Kilenc évszázad írásaiból. Válogatta, bevezette és a jegyzeteket írta Bori Imre. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1971

⁹ A Hagymányainkat 1971-ben, a Köveket pedig 1973-ban indítja a Forum Könyvkiadó.

¹⁰ Garai László: Aszály. Új Symposion, 1974. 108. 1257.

¹¹ Csaknem harminc évvel ezelőtt írt kritikámban (Indulat és mese. Deák Ferenc és Gion Nándor legújabb könyvéről. Új Symposion, 1974. 109. 1294.) ezeknek a szavaknak inflálódását egy teljességre igényt nem tartó szóstatistikával próbáltam érzékeltetni. Minthogy változatlanul úgy látom, hogy az akkor kicédulázott szavak a jelenség lényegét világítják meg, hadd álljon itt a néhai kis szöszedet: *borzalmas* szitok (8.), *borzalmas* piszok (11.), ez *borzalmas* (24.), *borzalmas* (41.), *legborzalmasabb* érzés (60.), *borzalmas*, hideg, rideg hónap (64.), *borzalmas* fájdalom (64.), ez *borzalmas* (148.), *borzalmasabb* képpé változott (148.), *borzalmas* fehér sivatag (152.), az emberi lelkek *borzalmas* sivataga (179.); *rettenetes* lökés (100.), *rettenetes* idegen ember (116.), *rettenetes* bosszú (144.), *rettenetes* hideg (162.), *rettenetes* rajzás (183.), *rettenetes* Fodor Antal (184.), *rettenetes* baj (185.), *rettenetes* hőség (188.), *rettenetes*en káromkodott (198.); *rettentő* dühös (80.), *rettentő* megcsúfítva (145.), *rettentő* megvetés (174.), *rettentő* soványak (176.), *rettentő* kínok (180.), *rettentő* betegség (181.), *rettentő*en kihozta sodrából (186.), *rettentő* dühös volt (197.); *borzasztó* ár (110.), nincs *borzasztóbb* (117.), *borzasztó*, hogy nem tudom (147.), *borzasztó* (147.), *borzasztó* rémület (155.); *kegyetlenül* goromba (25.), *kegyetlen* leleplezés (83.), *kegyetlen* hír (132.), *kegyetlen* csend (155.), *kegyetlenül* megcsónkítva (201.); *szörnyű* a nép helyzete (79.), sok *szörnyű* hír (184.), *szörnyű* sértés (193.).

¹² Varga Zoltán: Periszkóp (Két történelmi regényünkről). Híd, 1974. 9. 1031.

¹³ Csuka Zoltán: Gion Nándor: Virágos katona. Kortárs, 1974. 12. 2009.

¹⁴ Féja Géza: Gion Nándor. Tiszatáj, 1974. 12. 68. és 73. – Csak mellékesen jegyzem meg, hogy mind Csuka Zoltán, mind Féja Géza erősen túloz dolgozatában. Csuka, mintha mit sem tudna a vajdasági magyar regény alakulástörténetéről, az 1968-as regénypályázat eredményeiről, sőt Gion Nándor korábbi műveiről sem, irodalomtörténeti jelentőségű határkönek veszi a *Virágos katonát*. Féja Géza pedig az ún. valóság, a regény folklorisztikus anyaga alapján pálcát tör a vajdasági avantgárd (valójában neoavantgárd) fölött, melyet merőben tévesen egységesnek, szektát alkotónak tart.

¹⁵ Periszkóp. I. m.: 1022., 1024.

- ¹⁶ Szökevény valóság. Gion Nándor prózájáról. Új Symposion, 1974. 108. 1247., 1251. – Idézetünk arról tanúskodik, hogy Juhász Erzsébet történelmi regényként olvasta a Virágos katonát. Nem véletlenül természetesen, hisz a mű történelmi regényre kiírt pályázatra készült, mintegy arra készítve a kritikusokat, hogy csakugyan történelmi regényként is olvassák. Valójában tehát egy mellékes körülmény állított csapdát, amelyet csak úgy lehetett volna elkerülni, ha a kritika belátta volna, hogy munka közben Gion gyorsan eltávolodott a történelmi vagy áltörténelmi regény „műfaji követelményei”-től, „igényei”-től.
- ¹⁷ Gondolatébresztő tanulmányában (Gion Nándor: *Latroknak is játszott*. Tiszatáj, 1983. 6. 78.) Pintér Lajos úgy véli, hogy a Virágos katonában Gion „nagyon magas fokon és következetességgel” „folklorizálni tudta a történelmet”. Megítélésem szerint ez a megállapítás nem egészen pontos, hiszen nem annyira a „történelem folklorizáció”-járól van itt szó, hanem inkább arról, hogy a folklór segítségével Gion csaknem maradéktalanul háttérbe szorította a történelmet.
- ¹⁸ Nem véletlen, hogy Ferdinandy György már a hetvenes évek végén García Márquez emlegette a regény kapcsán (Három könyv, három égtáj. Új Látóhatár, 1979. 1-2. 136-137.). Arra a kérdésre, hogy a vajdasági Szenttamás helyett miért a „kolumbiai Macondo lett az emberi magárahagyatottság, a perifériába szorulás szimbóluma”, Ferdinandy a következő választ adta: „Gion Nándor mondanivalója időhöz és helyhez kötött: a maguk bajába bonyolódott szórványok nem látják, mi sorsukban az általános, emberi. Ezért lenne, hogy míg García Márquez megteremti a marginális népek világméretű szimbólumát – Szenttamás egyébként szép, igaz és számunkra oly fájdalmasan ismerős mitológiájában legfeljebb egy álmódózó kiskanász csenevész alakja terem.” Utólag fölösleges lenne vitát kezdeményezni ezzel a föltevessel, annyi azonban mégis nyilvánvalónak látszik – hadd játsszam el a gondolattal –, hogy ha a Virágos katona is spanyol nyelven jelent volna meg netán, mint a Száz év magány, hatása jóval nagyobb lehetett volna.
- ¹⁹ Jelkép és valóság. Gion Nándor regényei. In: *A betokosodott kudarc*. Budapest, Széphalom Kiadó, 1996. 192-193.
- ²⁰ Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*. Második kiadás. Budapest, Argumentum Kiadó, 1994. 100.

LITERARY UNRAVELLING OF THE PAST

Our historical novels in the first half of the sixties

One of the basic paradoxes of the history of Hungarian literature in Vojvodina is the fact that some of the authors, quite independently from each other, came to proclaim that this literature had no tradition whatsoever. The opening to unfold the past started as late as the beginning of the sixties, and had gained momentum by the end of the decade showing features of purposeful research into the past. That was the time when past near and far were “inhabited by texts”, and the process was accelerated by whole series of books. It is not surprising, therefore, that interest in writing historical novels was intensively aroused at the beginning of the seventies, and was felt right up the end of the decade. This paper looks at, and reinterprets the first crops of that inquisitiveness (Ferenc Deák: *Aszály/Drought/ Nándor Gion: Virágos Katona/Flower Soldier/*.

